

HU ISSN 1219-543X

PUBLICATIONES
UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

SECTIO PHILOSOPHICA
TOMUS XVI. – FASCICULUS 1.

E TYPOGRAPHEO UNIVERSITATIS

MISKOLC 2011

HU ISSN 1219-543X

PUBLICATIONES
UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

SECTIO PHILOSOPHICA
TOMUS XVI. – FASCICULUS 1.

E TYPOGRAPHEO UNIVERSITATIS

MISKOLC 2011

PUBLICATIONES UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS
SECTIO PHILOSOPHICA

REDEGIT CONSILIUM MODERATORUM FACULTATIS
PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

PRAESES CONSILII MODERATORUM:
ZITA HORVÁTH

SECRETARIUS CONSILII MODERATORUM:
JÁNOS UGRAI

SOCII CONSILII MODERATORUM:

ATTILA DÓSA
JUDIT HELL
GÁBOR KECSKEMÉTI
IMRICH NAGY

Kiadja a Miskolci Egyetem
A kiadásért felelős: Dr. Dobróka Mihály rektorhelyettes
Miskolc-Egyetemváros, 2011
Megjelent a Miskolci Egyetemi Kiadó gondozásában
Felelős vezető: Dr. Péter József

A közleményt készítette: Nagy Krisztina
Példányszám: 250
Készült

Miskolci Egyetem Sokszorosító Üzeme
A sokszorosításért felelős: Kovács Tiborné üzemvezető
TU – 2009 – 780 – ME

A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara
és a
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Szervezet
Magyar Nyelv Múzeuma által

Kazinczy Ferenc (1759–1831) születésének

harmadfél száz éves jubileumára szervezett
emlékülés előadásai

Magyar Nyelv Múzeuma
(Sátoraljaújhely-Széphalom)
2009. június 4.

TARTALOMJEGYZÉK

Békési Gábor: „A mandátum kiadója”: Kazinczy Ferenc szövegkiadói tevékenységének (újra)értékelése	5
Debreczeni Attila: A Kazinczy kritikai életműkiadás textológiai problémái	25
Gyapay László: A műalkotások megítélésének szempontjai Kazinczynál	33
Kovács Mária – Kecskés Judit: Nyelvújítás és szaknyelvújítás Kazinczy korában	45
Kőmíves Tibor: A szlovák nyelvújítás	51
Oláh Tamás: Kazinczy Ferenc kapcsolata Zemplén vármegye levéltárával	63
Porkoláb Tibor: Az <i>amicitia</i> jegyében. (Kazinczy Ferenc és Virág Benedek kapcsolatáról)	93
Tóth Péter: A hivatalos nyelv megújítása és a vármegyék	107
Ugrai János: Egy intézményi leltár tanulságai. A pataki kollégium gazdálkodásának átvilágítása Kazinczy korában	127
Éva Kovács: The Traditional vs. Cognitive Approach to English Phrasal Verbs	141
Szerzőinknek	161

„A MANDÁTUM KIADÓJA”: KAZINCZY FERENC SZÖVEG- KIADÓI TEVÉKENYSÉGÉNEK (ÚJRA)ÉRTÉKELÉSE

BÉKÉSI GÁBOR

Bevezetés

Dolgozatom címe, úgy érzem, némileg magyarázatra szorul. Aki Kazinczy Ferenc szövegkiadói tevékenységével foglalkozik, nem kerülheti ki Mezei Márta e tárgyban megjelent, *A kiadó mandátuma* című összefoglaló igényű munkáját.¹ Mivel magam jó 10 éve kutatom Kazinczynak – Toldy Ferenc szavaival élve – „a magyar irodalmi régiséghez” fűződő, jelenleg nem eléggé felderített viszonyát, én végképp nem kerülhetem ki ennek a kötetnek a tanulságait. Röviden bemutatom tehát a könyv Kazinczy szövegkiadásával foglalkozó részének eredményeit, értékeléseit, és ebből kiindulva megpróbálom (újra)értékelni azt némely vonatkozásában (elsősorban a *Zrínyi-kiadás* körüljárásában), tulajdonképpen egyfajta antitézist megfogalmazva a kötet alap gondolatára.

Textológiai elvekről, szövegkiadásról, szövegkritikáról lévén szó – ami a Világirodalmi lexikon értelmezése szerint „az irodalmi művek hiteles, az író szándékait leghívebben tükröző szövegének megállapításával kapcsolatos filológiai tevékenység”² – tanulságos lehet Martin L. West közismert művének bevezető kulcsmondata.³ Az Arisztophanész-rajongó fiatal Eduard Fraenkelt [*Ausgewählte kleine Schriften*] bíráló Leó Fraenkeltől (az idősebb testvértől) hangzik el: (-Melyik kiadásban olvassa Arisztophanészt? -A Teubnerban.) „Á, maga kritikai apparátus nélkül olvassa Arisztophanészt”. A szövegkiadás tipikus központi problémája tehát a *hagyományozódás*, az ennek során fellépő *szövegromlás*, illetve az ezt megszüntetni törekvő, „az író szándékai szerint való” szöveg visszaállítására, az ennek (soha el nem érhető) elérésére törekvő *filológiai tevékenység*. Ebben a kilátástalannak tűnő munkában a „tudományos” és a „népszerűsítő” között leegyszerűsítve csupán a kritikai apparátus vonja meg a határt. Szövegek nélkül azonban nincs irodalom, sőt nincs civilizáció sem. Nem véletlen tehát, hogy középkori másolóinktól kezdve a pozitívista gyűjtő-felhalmozó tudósainkon át a mai internetes genetikus szövegkiadások gondozójáig nagyszámú szövegkiadó dolgozott a Gutenberg-galaxisban. Ennek a folyamatnak egy rövid, de tanulságos állomása Kazinczy és kortársainak működése.

¹ MEZEI 1998

² Világirodalmi lexikon, 1992, 719.

³ WEST 1973

Mezei Márta: A kiadó mandátuma

Nos, mi is az a *mandátum*? Ennek mibenlétéhez a kötet bevezetőjében olvashatunk egy részletező megfogalmazást: „A szövegek kibocsátásán dolgozó írók/kiadók sokoldalú mandátumot vállalnak. Magatartásukban öntudat munkál, egy nagyobb ügy elkötelezett szolgálatának öntudata, kiadványaikkal programjuk szerint a kor nyelvi, ízlésbeli, irodalmi, erkölcsi képének alakítását akarják segíteni, s törekvéseiket e magasabb rendű célnak rendelik alá. [...] A cél szolgálatában javítják és alakítják a szövegeket, a kötetek felépítését és az apparátust.”⁴ Helyesen és tanulságosan állapítja meg, hogy ez a „magasabb rendű cél” igazából szociológiai alapozottságú, nem filológiai, történeti vagy más egyéb. Az erkölcsi cél szoros követése pedig szükségképpen hatással lesz a szövegkiadások minőségére – amint azt Kazinczynál pregnánsan érzékelni lehet. Kultúra-gyarpító és -formáló szándéka a legközvetlenebbül befolyásolja Kazinczy tevékenységét: „pályatársai és íróelődei kiadását szinte naprakészen rendeli céljai szolgálatára, a szöveg alakításában, a kötetrendben és harcos előszavaiban egyaránt érvényesíti az üggyel vállalt megbízatását” – írja Mezei Márta. Kazinczy eszerint önérvényesítésében, érdekérvényesítésében a vitathatatlanságig jut el, s megkapja azt a vádat, hogy irodalmi vezéri státuszát a pályatársak alkotói-filológiai elveinek, módszereinek elnyomására fordítja.

A filológiai tevékenységnek – a mai közfelfogás szerint – alázatra, szolgálatra nevelő ereje van. Ez alól Kazinczy sem vonhatta ki magát, és valóban: Mezei Márta megrajzol egy kiadói pályáivet, egy fejlődési sort, amelyet az egyes szöveggörpuszok kezelésének módszereiben mutat Kazinczy. Fontos következtetése tehát a kötetnek, hogy amíg Kazinczy az elsőként kiadott Dayka-versektől eljut a Zrínyiig, az önző, lehengetlő, ellentmondást nem tűrő, etikátlan visszaélésektől sem mentes magatartástól eljut az alkotói sajátságokat, a mű igényeit a saját céljai fölé rendelő hozzáállásig.

Mezei Márta vizsgálándó anyagának számbavételekor helyesen veszi észre, hogy Kazinczy két szövegtípussal dolgozik az alatt a két évtized alatt, amikor látványos szövegkiadói tevékenysége esik: egyrészt a modernnek nevezhető, számára kortárs szövegekkel (ebből van a több, már csak technikai okokból is), valamint a régiséghez tartozó, egyfajta egzotikumot képviselő, a magyar nyelv korábbi szövegállapotát megjelenítő szövegekkel. Észrevételem szerint ez a két típus nem csupán számunkra, kései olvasók számára különül el: Kazinczy maga is látványosan, ebből következően tudatosan elkülöníti e két típust, másképpen viszonyul hozzájuk, más módszerrel adja ki őket. Eszerint tehát nem lehet egyetlen folyamatba összemosni őket. Ez némileg ellentmond az eddigieknek: ahhoz, hogy megválasszolhassuk az ellentmondást, meg kell vizsgálni az említett kiadói pályáivet.

⁴ MEZEI 1998, 7.

A Kazinczy által kiadói látókörébe vont szövegkorpuszok tehát a következők:

1. 1792-ben Dayka Gábor heroida-fordításainak kiadását tervezi saját Wieland-átültetésével
2. Újhelyi Dayka Gábor versei és Kazinczy Poétai berke (Pest, 1813.)
3. Kis János versei (Pest, 1815.)
4. Báróczy Sándor minden munkáji (Pest, 1813.)
5. Csokonai Vitéz Mihály költeményei (–)
6. Berzsenyi Dániel költeményei (*1813, 1816.)
7. Magyar Régiségek és Ritkaságok [MRR] I. kötet (Pest, 1808.)
8. Magyar Régiségek és Ritkaságok [MRR] II. kötet (–)
9. Zrínyinek minden munkáji (Pest, 1817-es impresszummal)
10. Kis János Horatius-levelezésének fordítása (Pest, 1833, posztumusz)

Bár minden egyes vállalkozásának külön története van, összességükben mégis mandátumának fejlődését, evolúcióját mutatják. A Mezei Márta által felvázolt rendszerben tehát kiemelkedő fontossága van a Dayka-kiadásnak illetve Kis János verseinek, a két legkorábbi és az indulás ellentmondásosságát legtisztábban mutató példánynak. Ezekben nyilvánul meg legtisztábban a saját harcosságvonalának propagálása, a vitairattá alakuló előszóktól (lásd: Dayka élete) a kötetkompozíció autoriter kialakításán át (lásd: Kazinczy levelezése egyes szövegek elhagyhatóságáról, mellőzéséről) a szövegkritika „egyedi” módszeréig (lásd: Dayka-variánsok). A Dayka-kiadás filológiai részletmunkálatainak vezérelvét az előszóban fogalmazza meg Kazinczy:⁵ „De semmit nem töröltem ki, semmit nem szúrtam ide, hogy minden nyomon ezt ne kértem volna: Javallaná e ezt Daykád, ha látná?” A kortárs (és barát!) Dayka műveivel „alkotótársi hatókörrrel bánik”, azaz azon bármit lehet változtatni, jobbítani, amit a poétikai-nyelvi ideál és az integritás megkíván. Kiadói elődeivel – Dugonics, Batsányi, Révai – szemben, „akik normatív igénnyel javítottak nyelvi, verselésbeli vétségeket, szabályok nem lévén, főként a maguk nézeti alapján, egy tételezett nyelvi standard jegyében”, Kazinczy „a még kialakítandó irodalmi nyelv mércéje szerint jár el”. Az ennek megfelelően „tökéletesített” szövegek kerülnek azután a főszöveg helyére, míg az eredeti változatokat jegyzetben, *Variánsok* néven hozza, de azt sem a teljesség igényével. (A 21. vers után megszakad a variánsok közlése is, mert hiszen az addigiakból is jól látszik a kiadó szerint, hogy mit és hogyan változtatott.)

⁵ MEZEI 1998, 114.

Lásd még a *Google Books* teljes szövegű, 1833-as kiadású *Dayka életét*:
http://books.google.hu/books?id=EDg-AAAAyAAJ&pg=PR5&dq=Dayka+%C3%A9lete&as_brr=1&cd=1#v=onepage&q=Dayka%20%C3%A9lete&f=false

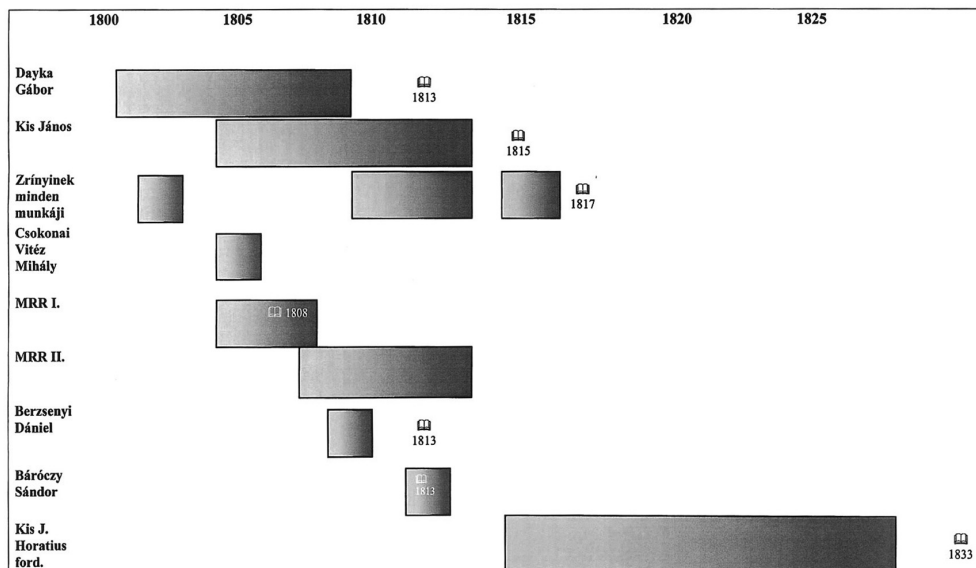
Kis János, midőn felkéri Kazinczyt a verseinek kiadására, eleve kijelenti: „Verseimre nézve tedd mind azt, a’ mit jónak látsz”. Kazinczy változtat is, de ezeket a megjelentetés előtt mindig elküldi jóváhagyásra a szerzőnek. Kölcsonösen hasznos szimbiózisnak látszik munkakapcsolatuk: Kazinczy neve, tekintélye és tapasztalata garancia Kis számára, hogy versei biztosan kijönnek, ugyanakkor Kazinczy egy olyan alkotót nyer magának, aki az ő esztétikai-nyelvi nézeteit vallja magáénak.

Átmenetet képez a Csokonaival, Berzsenyivel végzett sikertelen kísérlet: éppen sikertelenségük, a pályatársakkal a kiadás elvein kialakult kellemetlen viták kezdik el árnyalni Kazinczy nézeteit. (Kazinczy nem fogadja el a *diplomatica accuratio*-t kiadói alapelvnek, s a „*criticus kéz*” eredményeiből, mellyel hozzányúlna a szerzők szövegeihez, sem Berzsenyi maga, sem Csokonai örökösei nem kérnek.) A Báróczy-kiadás már elkülönül a szövegeihez fűződő engedékenyebb viszonya révén, majd a mandátum az oly sokáig dédelgetett Zrínyi-kiadásban csúcsosodik ki. (Kis János Horatius-fordítása egy sokáig halogatott mostoha gyermeke maradt Kazinczy-nak.) Zrínyinél, e nagyra becsült és a „szent hajdan”-hoz tartozó alkotó szövegeihez más alapon közeledik: „A’ hol világos, hogy vagy ő, vagy a’ Betűrakó vétett, és a’ hiba nem festi a *color antiquust*, ott is szabad elállani” – írja Kazinczy. Ma valahogy úgy mondanánk, hogy megtartandók a 17. századi szinkron nyelvállapot részét képező nyelvi jelenségek (a nyelvleírás minden szintjén), de abba talán maga Kazinczy sem gondolt bele a jegyzetelés tényleges megkezdéséig, hogy ez milyen iszonyú nehéz, milyen hatalmas felkészülést igénylő, fáradtságos munka. (Talán ezért is nem csatolt apparátust a szöveghez a tökéletességre törekvő kiadó.)⁶

Anélkül, hogy megkérdőjelezném ezt az adatok sokaságával alátámasztott képet, szeretném egy kicsit árnyalni a vonulatot. Ha időegyesen mentén vesszük fel az egyes kiadásokat abból a szempontból, mikor, mettől meddig foglalkozott velük Kazinczy, akkor egy érdekes ábrát kapunk, amelyből új tanulságokat tudunk levonni.

⁶ MEZEI 1998, 114, 121–122, 131.

Kazinczy Ferenc kiadói munkássága

Leolvasható, hogy életének legaktívabb két évtizedében, 1800–1820 között foglalkozott a szövegkiadások zömével. Ezen belül látványos, stafétaszerű eltolódást mutatnak az egyes kiadási munkák egymáshoz képest, ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy 1805 és 1810 között nem kevesebb, mint 7 szövegkiadási munkája volt folyamatban egyszerre, más-más fázisban, hihetetlen munkabírásról téve bizonyosságot. (Csak emlékeztetnék rá, hogy mindeközben számos egyéb gond is lefoglalta alkotó energiáit: a nyelvújítási harc ezekben az években érte el csúcspontját: a *Tövisek és virágoktól* – 1811 – a *Felelet a Mondolatra* – 1815 – pamfletjén át az *Orthológusig* – 1819. Ekkor tetőzött hatalmas méretű levelezése, mindeközben 7 élő gyermek neveléséről-tanítatásáról kellett gondoskodni, és egy korán meghalt kislányának emléke is terhelte lelkét.) Sorrendiség tekintetében megállapítható, hogy a Dayka- és a Zrínyi-kiadás, a Mezei Márta által felvázolt pályáiv kezdő és végpontja meglehetősen egyszerre indul, és ha nem lett volna sikertelen a Zrínyivel való első próbálkozás (1803-ban bemutatja a váradi cenzornak, hogy „a maga integritásában adassék ki”), akkor Zrínyi jócskán megelőzte volna időben Daykát. 1805 táján három munkát indít el egyszerre: Kist, Csokonait és a MRR I. kötetét. 1813–15 között a legtöbb munka – különböző okok miatt – befejeződik, ezen belül fontos végpont 1813, amikor három munka is kiadást ér. Ha úgy tekintünk a Zrínyi-kiadásra, hogy komolyan csak ez után, 1815–16-ban kezdett vele foglalkozni, akkor csakugyan ez tekinthető kiadói pályája koronájának. Ez az egyetlen munkája, aminek többször is nekifut, s ennek ellenére a végén – ezt pályatársai is, főleg

a szókimondó fiatal Döbrentei felrötták neki – mégis hiányos apparátussal jelenik meg, ezért ennek kiadói elveire csak részletes kutatások adhatnak választ.

Az eddigiek összevetéséből elmondhatom, hogy számomra *nem teljesen* meggyőző a kiadói mandátum eredetileg felrajzolt pályáíve, azt igen sok egyéb tényező alakítja, átrajzolja. Ugyanakkor számos új kérdés is felvetődik. Például: miért kell Kazinczynak mások műveit kiadni ahhoz, hogy saját nézeteit propagálhassa? Vagy például – amire Mezei Márta is utalt – milyen szerepe volt a kötetek tényleges megvalósulásában a nyomdásznak, Trattnernek? Lehetséges, hogy megrendelésével, nyomtatás előtti változtatásaival felülírta Kazinczy mandátumát? Illetve az sem teljesen egyértelmű, ahogy Kazinczy a régi és a modern szövegeket kezeli: míg Zrínyinél elkülöníti és védelmezi a régiséget, addig a MRR köteteiben éppenséggel egyenértékűvé teszi a kolligátum-szerű kötetszerkesztéssel. Végezetül: hogyan lehetséges, hogy valaki egyszerre, egy időben két különböző kiadási elv mentén adjon ki szövegeket (lásd Dayka és Zrínyi párhuzamosságát)? Avagy a kiadási elvek különbözősége ellenére Zrínyi éppolyan programköltő volt Kazinczy számára, mint Dayka?

A Zrínyi-kiadás megvalósulásának csomópontjai

A Zrínyi-kiadás megvalósításának útja, története láthatóan szintúgy kedves és hálás témája Mezei Mártának is, mint nekem. Egyedi jelenség ez a régibb és az újabb magyar irodalom határán, mivel meglehetősen hosszú folyamatról van szó (1782-től, Kazinczy péceli látogatásától az 1816-os kiadáson túl az 1825-ben a Hébében megjelentetett szövegéig, ami még mindig a kiadáshoz csatlakozik), ugyanakkor az állomásait, csomópontjait viszonylag gazdag forrásadat világítja meg. Mezei Márta a lényegyet megragadva, több oldalról közelíti meg (úgy mint az ügy megvalósításának módzatai, javítás, kötetrend, apparátus), ezáltal mintegy beilleszti saját „mandátumába”. Korábban mások is foglalkoztak már a téma irodalomtörténeti vonatkozásával (Négyesy László, Beöthy Zsolt és Clauser Mihály a múlt század elején, újabban V. Ecsedy Judit, Orlovsky Géza, Demény Anna Orsolya és Hausner Gábor), de a teljesség igényével még senki nem dolgozta fel. Magam Kazinczynak a magyar múlt iránti érdeklődését kutatva találtam rá a Zrínyi-kiadásra, amelyben szó szerint két világ találkozik egymással, a 17. és a 19. század világa. Dolgozatom második részében saját korábbi kutatási eredményeimet⁷ összefoglalva szeretném kiegészíteni a Mezei Márta által rajzolt képet. Mivel túlzott részletezésre nincs

⁷ BÉKÉSI–SVÁB 1997, 7–18.

BÉKÉSI 1999, 1–2, 221–227.

BÉKÉSI–SVÁB 1999, 260–288.

mód, ezért csupán a Zrínyi-kiadás megvalósulásának egyetlen, bár annál lényegesebb csomópontját emelném ki: Kazinczynak és Csokonainak 1804-től datálódó „titkos összeesküvését”.⁸

Csokonai megvalósult tervezete: Kazinczy Zrínyi-kiadása

Zrínyinek Minden Munkáját Kazinczy Ferenc 1816-ban (1817-es dátummal) jelentette meg Trattnernél. (Az antedatálást bizonyítja Döbrentei Gábor Kazinczyhoz írott, 1816. november 17-én kelt levele.⁹) A tervezéstől a megvalósulásig tartó időszakban (1788 nyarától 1816 augusztusáig) leginkább az zavarta Kazinczyt, hogy nagy munkájában versenytársai akadtak. Az ekkortájt már erősödő Zrínyi-kultusz hatására Döbrentei Gábor és Csokonai, sőt korábban Révai Miklós is¹⁰ egymástól függetlenül szinte Kazinczyval egyidőben tűzte maga elé ugyanazt a célt: Zrínyi verses műveinek kiadását. Ezúttal csak Kazinczy és Csokonai szereplésével foglalkozom.

Csokonai Zrínyi-kiadása nem valósulhatott meg korai halála miatt, csupán koncepciója maradt fenn Kazinczyhoz írt 1804. június 14-én kelt levelében.¹¹ Kazinczy nem hagyott hátra hasonló részletességű tervezetet, viszont – éppen a Döbrenteivel folytatott versengése és polémiája idejéből – tucatnyi olyan levelét idézhetjük, amelyek elszórt megjegyzéseiből legalább részben rekonstruálható kiadáói „ars poeticája”. Ez már azért sem könnyű, mert elvei, nézetei az idő előre haladtával változtak; másrészt tervezete csak részben manifesztálódik a végleges kiadásban, a kritikai apparátust pedig teljesen nélkülözi.

Csokonai a következőképpen fogalmazta meg elképzeléseit Kazinczyhoz írt levelében: „*Zrínyinek* nyomtatott Explumát még eddig nem keríthettem, és tsak egy hűséges Apographummal élek. Régi tzelom már nékem Ennek kiadása, egyidős az Árpád felől való gondolatommal. Mikor Curgórol haza útaztam örökös privatuság’ votuma alatt, Szigetvár felé kerültem, és a’ Nemes lelkű Festetits Lajosnál 2

⁸ Az irodalomtörténeti problémakör eseménytörténetének vázlatos időrendje a következő:

I. 1804. Csokonai tervezete, levele Kazinczyhoz, 1804. június 14.

A Csokonai-levél szerepe a Kis-versek kiadásában [MEZEI 1998, 90.]

PAP Károly: *Csokonai apographuma* [It, 1917.]

II. 1811. Kazinczy Zrínyi-centója egy Berzsenyinek szóló levelében ill. ennek kiadása:

1819. KOSJÁR M.: *Kazinczy elfelejtett Zrínyi-értékelése*, lásd itt a 18. számú jegyzetpontot.

III. 1815-16. Kazinczy Zrínyi-jegyzetei.

1817. *Zrínyinek minden munkáji* 1–2, Pest.

⁹ *KazLev.*, XIV, 441.

¹⁰ WALDAPFEL 1937, 64–67.

¹¹ *KazLev.*, III, 200–203.

napot töltöttem, hogy tzelomhoz képest ennek a' ditsőséges Magyar Epopoeianak Scenáját öszvejárhassam.¹² El is mentem a' Várhoz, a' tábor' helyéhez, a' Szulimán tábori Rezidentiájához az Uraság' kotsiján, a' ki azt is megígérte, hogy a' Szigeti Parochiale Templomnak (Török Moschée volt) hemisphaerica Cuppoláján lévő pompás festést, melly a' Zriniás foglatját adja elő, a' könyv elibe lerajzoltatja. Ennél még többet ajánlott Gróf Festetits György Ő Nga, a' ki a' Héros Zrininek, 's a' Poéta Zrininek valóságos képeket, mellyek a' Csáktornyai várban in Originali megvannak, számomra megígérte. E' szerént, ha az én szándékom szerént az említett Epopoeia, egy Critica Dissertatióval, az Epopoeiának fundamentomával, és Précis-ével, az Író életével (kivált Sacy szerént¹³), az Originalis verses Textussal és a' mellé tejendő Prosás Metaphrasissal, historico-aestheticus Commentariussal, és személylyeket 's dolgokat befoglaló kettős Indexel nyomtatódik ki; 's annál fogva két jó Kötetre terjed: igen szép lesz az 1-ő Kötet előtt a' hérós Zrinyi képe, a' Szigetvári Templombéli Históriás képpel, a' 2-ik Kötet előtt pedig a' Poéta-héros Zrinyié, a' Sz. Ilonai erdőben lévő és még ma is épen álló keserves monumentummal, 's a' t. – De ez az én Nagy Ideám tsak akkor indulhat meg, – 5 esztendő-től-fogva tartó Plánomom után, – mikor Árpádhoz kezdhetek, azaz, mikor kiadván egymás után apród Darabjaimat, Epicus Circulusomba belé lépek. A' Censurák' és Typographiák' lassúsága esztendőket lopa el tőlem közelebb is.”¹⁴

A könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért érdemes pontokba szedni a tervezetből a kiadásra vonatkozó Csokonai-téziseket:

¹² Csokonai 1800 márciusa végén járt Szigetváron és környékén, míg Kazinczy soha nem látta az „Epopoeianak Scenáját”. CLAUSER Mihály [A' Zrinyiász sorsa, 1934, 27.] egy évet téved, amikor Csokonai látogatását 1799-re datálja.

¹³ Váczy János, a levél kiadója a következő magyarázó jegyzetet fűzi a levélnek ehhez a pontjához: „A levélben említett Sacy Antal Izsák híres orientalista volt (1758–1838). Arab grammatikát s arab költészeti anthológiát adott ki s korának egyik legnagyobb tekintélye volt e téren. Csokonai – úgy látszik – a következő munkájára céloz: *Mémoires sur diverses antiquités de la Perse*, 1793. és 1797.” [KazLev., III, 1892, 530.] Ezt pontosítja Clauser Mihály. Észreveszi, hogy Antoine Isaac Silvestre de SACY egy másik művére hivatkozhat Csokonai, amelyben Magyarország történetét dolgozza fel, és egy részében Zrinyiről is megemlékezik: *Histoire générale de Hongrie, depuis la premiere invasion des Huns, jusqu' a nos jours*, 2.tom. Paris, 1778, 255–267, 486. [ItK, 1934, 89.; CLAUSER 1934, 27.]. Eközben Dümmerth Dezső Csokonai-tanulmányában – más kontextusban – megemlíti egy bizonyos Louis de SACY (1654–1727) nevű francia író, akit Csokonai mindenképpen ismert, hiszen A magyar prosodiáról szóló tanulmányában idézi is egy mondatát [DÜMMERTH Dezső: A Csokonai-probléma, In: DÜMMERTH 1987, 73, (86. lábjegyzet).] Jelenleg a probléma tisztázásán dolgozom.

¹⁴ KazLev., III, 201.

1. „Két jó Kötetre terjed”; 2. Az első kötet előtt a „héros Zrínyi”, a második előtt a költő Zrínyi portréja; 3. „Critica dissertatio”; 4. „Az Epopoeiának fundamentoma, és Précis-e”; 5. „Az Író élete (kivált Sacy szerént)”; 6. „Az Originalis verses Textus”; 7. „Mellé tejendő Prosás Metaphrasis”; 8. „Historico-aestheticus Commentarius”; 9. „Személyeket ’s dolgokat befoglaló kettős Index”.

Ezzel szemben a Kazinczy által végül ténylegesen megvalósított kiadás a következő módon épül fel: I. kötet: 1. A szigetvári hős Zrínyi arcképe; 2. *A’ Zríniász*, vagy *Az ostromlott Sziget*, I-X. ének; II. kötet: 1. Zrínyi Péter arcképe; 2. *A’ Zríniász*, XI-XV. ének; 3. *Elegyes versezetek*, két könyvben (Idylliumok); 4. *Felülírások* (=Zrínyi-epigrammák), *Berekesztés* (=Peroratio: „Véghöz vittem immár...”); 5. *Ne bántsd a’ magyart*, Forgách Simon ajánlásával II. Rákóczi Ferencnek, 1790.

A látszólagos eltérések ellenére a két vázlat különös egyezéseket rejt, amelyek aligha lehetnek a véletlen művei. Így a kétkötetes koncepció (ami a bőséges tartalom miatt Csokonai tervezetében megalapozottnak mondható, Kazinczy megvalósult kiadásában viszont fölösleges, funkció nélküli nyújtásnak látszik, amivel csak azt éri el, hogy kettévágja az eposzt); valamint a Zrínyi-portréknak a kötetek elé helyezése azt mutathatja, hogy Csokonai halála után Kazinczy nem egyszerűen felhasználta a levélbeli jóhiszeműen leírt Csokonai-tervezetet, hanem – mondhatni – plagizálta. Igaz ugyan, hogy az Iliász-pőr előtt csak feltételesen beszélhetünk plágiumról¹⁵, de szellemi értékek hivatkozás nélküli, tudatos felhasználása sem ezt megelőzően, sem később nem lehetett magától értetődő cselekedet. Így azt állíthatjuk, hogy az 1816-ban megszületett Zrínyi-kiadás legalább annyira Csokonai érdeme, mint Kazinczyé. Kis túlzással egyenesen Csokonai megvalósult posztumusz tervezetének is tekinthetjük.

Pedig a különös egyezéseknek ezzel még koránt sincs vége. Kazinczy ugyan nem illesztett semmilyen apparátust kiadása mellé, de ez nem jelenti azt, hogy nem is voltak ilyen irányú tervei. Döbrentei 1816. november 17-én kelt levelében a kész kiadás láttán megfogalmazott kritikáját¹⁶ Kazinczy azzal próbálta elhárítani, hogy Trattner nagyon sietett a kiadással, így nem várta be Kazinczy hozzá fűzött értekezését, ezért azt máshol kell pótlólagosan kiadnia.¹⁷ Ennek ellenére csak három évvel később, 1819-ben látott napvilágot egy kis nyomtatványa, amely újra továbbhatalasztotta az értekezés megírását, ráadásul saját nevét sem adta hozzá: G. H. I. betűkkel írta alá.¹⁸ Megtudjuk belőle, hogy egy Zrínyi-életrajzot és egy „parallelát”

¹⁵ Közismert, hogy ebben az irodalmi vitában Kazinczy épp azt az álláspontot védte, hogy a plágium nem lehet elítélendő. Lásd: SZALAI 1980, 565–580.

¹⁶ *KazLev.*, XIV, 441.

¹⁷ *KazLev.*, XIV, 454.

¹⁸ KOSJÁR 1959, 515–517.; KOVÁCS 1985, 37.

A G. H. I. álnevéhez Kazinczy két levelében fűz bővebb magyarázatot. 1818. május 31-én írja Horváth Ádámnak: „A’ Patak’ Leírása az én munkám. – G. H. I. – betűk és a’ két

tervezett kiadása mellé, mely utóbbiban „Zrinyit, a’ Virgil’ és az Olasz Epicus Tasso’ tanítványát, és Gyöngyösit, az Ovidét, öszvehasonlítja”. Alaposabb vizsgálatot érdemelne, miért nem valósította meg elképzelését (Kazinczy erdélyi útjára hivatkozott), mint ahogy azt sem tudjuk még, hogy az 1810 körül tervezett de meg nem született *Zrínyi Miklós Poétai Munkái* elé írandó praefatiójának miért nem találni nyomát.¹⁹ Mindezek helyett *Zrínyi* című centóját népszerűsítette, amelyben a költő „poétai képét [...] tulajdon festékiivel festette”. Bár a vers valóban figyelemre méltó, de egy tanulmányt mégsem tud kiváltani. Arról nem is szólva, hogy ezt eredetileg a *Tövisek és virágok* közé szánta²⁰, később azonban megpróbálta belegyömöszölni Zrínyiről szóló minden írásába és tervezetébe.

Kazinczy Levelezésében az 1814. november 6-án Döbrenteihez küldött levele tartalmazza a legtöbb hasznos információt elképzeléseiről.²¹ Így ír: „A’ Zrínyi kiadása előtt mondhatnánk holmit, a’ mint szándékozol, az Epica Poesis felől, mert arról sokan szólottak már [...] Zrinyit kiadni nem lesz könnyű munka, mert hozzá magyarázatok kellenek. [...] Nekem mind ez ideig semmi jegyzéseim nincsenek Zrínyire *dolgozva*. Ha volnának, el nem vonatnám tőled, barátomtól és a’ hazától, hogy betűről betűre, azaz az akkori Ortogr[aphia] szerént adom ki Zrinyit, csak ott engedvén változtatást, a’ hol látni, hogy vagy tolla vagy a Rakó [értsd: a betűszedő] tévedt-meg. Ellenben a rendet egészen megváltoztatnám. Két kötetben adnám ki: az e l s ő Kötetet tennék az Idylliumok és apróbb lyrai darabok (mert a’ görög-nél az Epigr[amma] is az volt) – a’ m á s o d i k a t maga a’ Zrinyiász. Amaz előtt a’ Poeta képe állana, ez előtt a’ Hőse. – A’ Lehóczi Stematographiája és Tollius²² nagy segédeként nyujthatnak neked mint kiadónak.”

A levél szövege akkor keletkezett, amikor Trattner sürgetése és Döbrentei erő-

vonás által jegyzém ott magamat, mert az F. K. betűk közt az Abeczében ez a’ három áll. Ez a’ nagy titok’ egész kolcsa.” [*KazLev.*, XVI, 52.] Döbrentei Gábornak pedig 1819. május 4-én kelt levelében: „Az én Siglám az olly darabok alatt, hol nevem egy vagy más okból mint egy helyén kívül állana, ez: – G. H. I. – A’ két vonás itt azt a’ betűt jelenti, a’ melly az Abeczében a’ G. előtt és az I. után áll. Választhattam volna X. vagy Y. vagy Q. betűt: de hihetőbb, hogy ezt más is választja, mint azt az öt betűt, közzéjük számlálván a’ két vonást is. Ez az egész titok. Sokan itt rá akadtak a’ 2 vonás’ magyarázatjára.” [*KazLev.*, XVI, 373.]. Ennek ellenére hiszem, bár eddig senki nem vette észre, hogy a G.H.I. – a latin ábécé szerint sifírozva – a 7., 8. és 9. betű, ezáltal az 1789-es francia forradalom – és a szabadkőművesség – melletti állhatatos elkötelezettségének szimbóluma.

¹⁹ HAUSNER 1988, 82–83.

²⁰ Kazinczy levele Berzsenyi Dánielhez, 1810. december 16., *KazLev.*, VIII, 1898, 205.

²¹ *KazLev.*, XII, 154–155.

²² LEHOTZKY András: *Stematographia*, OSZK 269.858.; PULSZKY 1845. I, 802–804. (Tollius levelének közlése.) A levél modern fordítása: TÓTH 1986. 75–80.

szakosan határozott magatartása következtében Kazinczy átmenetileg lemondott a kiadás megvalósításáról. Ehelyett Döbrenteit látta el tanácsokkal, illetve megpróbálta még így is saját képére formálni a születendő művet. Kazinczy következetesen többször is elítéli Döbrenteinek azt a szándékát, hogy a magyar verses epika történetéről egy műfajelméleti tanulmányt közöljön bevezetőként; a kétkötetes kompozíció és a párba állított Zrínyi-portrék tervében már azonos álláspontot képviseltek. Kazinczy inkább egy Zrínyi-életrajzot helyezett volna a kiadásba, ez későbbi leveleiből (és 1819. évi értekezéséből is) kiderül. Ezen kívül úgy vélte: a kiadónak alaposan ismernie kell Zrínyi stílusát, nyelvét, korát ahhoz, hogy szabatos magyarázatát tudja adni a szövegnek, ez pedig hatalmas stúdium. Nem elég hozzá a kitartás, hanem tehetség és bizonyos empátia is szükséges, amit Döbrenteiben nem igazán tapasztalt.²³

A levél legfontosabb tanulsága mégis az, hogy alig két évvel a kiadás nyomtatása előtt a kötetek elrendezését éppen ellentétesen képzelte el a végleges változathoz képest: az első kötet az apróbb lírai daraboké, a második a *Zrínyiászé* lett volna. Ez a később feladott szerkezet valószínűleg egyszerre követett vergiliusi mintát és egy feltételezett időrendet. Az *Áfium* ebben a tervzetben még nem szerepelt, azt csak egy évvel később sikerült megszereznie lemásolásra a pataki tékából.²⁴ A levelezésből úgy látszik, az *Áfium*nak a kiadáshoz csatolása szintén nem Kazinczy ötlete volt: Trattner és Kölcsey egymástól függetlenül beszélt rá.²⁵ Végül az ortográfia sem volt mellékes Kazinczynak, amiről egy későbbi levelében így nyilatkozik: „De melly Orthographia szerént nyomtatod? Az új szerént? Az nem igen jól illik. Az ó szerént? Azt sok nem fogja olvasni tudni?”²⁶ Itt azonban már határozottnak mutatkozott: az 1651. évi kiadás helyesírását veszi alapul, azon csak sajtóvagy tollhiba esetén változtat. Ezeknek az elemeknek az autentikus XVII. századi kifejezésektől való elkülönítéséhez azonban ismét a szerző pontos ismerete szükséges.

A Zrínyi-portrék ötlete ránézésre is rokonítja Csokonai és Kazinczy tervezetét, ennek ellenére ezen a téren is sokkal több a kérdés, mint a válasz. Kiválóan azonosítható az a Dorfmeister-kép, amelynek a hős Zrínyit ábrázoló részletéről Csokonai másolatot akart készíttetni az I. kötet élére²⁷, bár a hős arcvonásai a szigetvári déd-

²³ *KazLev.*, XII., 1902, 189.: „Akárki írjon is a’ Poezis Epicáról, repetálni kell neki azokat, mellyeket a’ régi ’s mostani Kritikusok mondtak, ’s ez alatt állításaikat vagy erősíti vagy jobítja. Ha maga is abban a’ nemben dolgozik, annál inkább belé szokik lelke ’s érzése.”

²⁴ *KazLev.*, XIII, 1903, 163.

²⁵ *KazLev.*, XII, 1902, 441.; *KazLev.*, XIII, 1903, 13.

²⁶ *KazLev.*, XII, 1902, 300.

²⁷ ÉBER 1913, 381–390.

unokára emlékeztetnek.²⁸ Nem lehet viszont megállapítani a szövegből, hogy a költő Zrínyinek melyik ábrázolását ígérte meg számára Festetics György, hiszen több portréját is birtokolhatta ekkoriban. Valószínűleg a Keszthelyre került két olajképről van szó.²⁹ A több megnyilatkozása ellenére semmivel sem egyértelműbb Kazinczy törekvése. 1816 körül nem egy levelében megemlíti, hogy tulajdonában van a két Zrínyit ábrázoló egy-egy rézmetszet, de ezek – túl régiek és egyszerűek lévén – nem illenek az ő ünnepélyes kiadásába.³⁰ Ezért fordult Sárközy Istvánhoz: kérjen Festeticstől két új reprodukciót valamelyik alkalmas ábrázolásukról.³¹ Az idő azonban sürgetett, Trattner már kezdeni akarta a nyomtatást, ezért Kazinczy letett szándékáról. A Zrínyi-kiadás két kötete előtt ma a hős Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter portréját találjuk. A feliratos keret kivételével teljesen megegyeznek a Zrínyi Péter horvát *Syrena*-kiadásában szereplő két képpel, amelyek eredetileg Giacomo Piccini XVII. század közepi alkotásai.³² A csere körülményei máig tisztázatlanok. A Kazinczy-levelezésből csak az deríthető ki, hogy 1816. március 30-án még a két Miklós portréjának megszerzését latolgatja³³, július 18-án pedig már arról értesíti őt Helmezy Mihály, hogy elkészült a Zrínyi Pétert ábrázoló metszet.³⁴ A kényszer szülte változtatás következménye lehet az is, hogy előfordulnak olyan példányai Kazinczy kiadásának, amelyből Zrínyi Péter arcképe hiányzik: az a lap üresen áll.³⁵

Az MTA Kézirattára őrzi Kazinczy Zrínyivel kapcsolatos jegyzeteit.³⁶ Pontos keletkezési idejük nem ismert, de úgy látszik, több év, sőt évtized munkájának eredményei.³⁷ Kézzelfogható bizonyítékai annak, hogy Kazinczy tudományos alaposággal készült a Zrínyi-kiadásra: sorról sorra felboncolta a szöveget és ellátta

²⁸ MOLNÁR 1983.

²⁹ KERESZTURY 1970, 37.

³⁰ Pl. Kazinczy levele Döbrenteihez, 1814. november 6., *KazLev.*, XII, 1902, 155. Kazinczy metszetgyűjteményén belül (HÖGYE István, szerk. B. BALSÁI Jolán 1992.) a 2. sorozat 49. képe ábrázolja a költő Zrínyi Miklóst. A metszet alapjául szolgáló festmény megegyezik a D 16-os számú képpel Cennerné ikonográfiájában, ami Lucas Schnitzer 1665-ben készített képe. (CENNERNÉ 1997. 111.)

³¹ *KazLev.*, XII, 1902, 441.

³² CENNERNÉ 1997. 59–60.

³³ *KazLev.*, XIV, 1904, 89.

³⁴ *Uo.*, 247.

³⁵ Egy ilyen hiányos példány lelőhelye: Miskolci Egyetem, Központi Könyvtár. Raktári jelzete: C 109. 566.

³⁶ Lásd a 7. jegyzetpontot.

³⁷ A datálást két évszám segíti a szövegen belül. Kb. a közepén: *Magyarság Virágai. A' Zríniászból, Pest, 1813*, valamint a végén beragasztva SÁRKÖZY István Kazinczyhoz írt levele, 1810. szeptember 10. (Beragasztását éppen Kazinczy említi meg egy 5 évvel későbbi levelében: *KazLev.*, XII, 1902, 441.)

tárgyi, nyelvi, stilisztikai magyarázataival, ami még akkor is méltányolandó, ha néha saját ízlését kérte számon Zrínyin.³⁸ Egyelőre nem egészen világos, hogy Döbrenteihez írott levelében – de máshol is³⁹ – miért nem említi a Zrínyi-jegyzetek létezését, míg Sárközy Istvánhoz, egy közelebbi barátához szólva kétségkívüli meglétükről ad hírt, amikor „Adversariáját” hozza szóba.⁴⁰ Talán nem megalapozatlan azt állítani, hogy Kazinczy Zrínyi-jegyzetei később egy olyan jegyzetapparátusban jelentek volna meg a Zrínyi-kiadás legvégén, mint Csokonai tervezett „kettős Index”, vagy annak még részletesebb változata. Nem lehetetlen, hogy Csokonai levele vezette ebbe az irányba Kazinczyt, mindenesetre a két tervezet tükörképszerű megfelelése itt is kimutatható.

Ugyanez mondható el a Zrínyi-jegyzetek első négy foliójáról, amelyekben a *Szigeti veszedelem* énekekre lebontott tartalmi kivonata szerepel.⁴¹ Szinte kísértetiesen egyezik Csokonai tervezetének azzal a pontjával, amelyben egy „Prosás Metaphrasis” csatolásáról ír, bár ez esetben talán Ráday Gedeon hasonló, töredékes munkájának emléke is befolyásolhatta Kazinczyt.

Kazinczy kéziratos Zrínyi-jegyzeteinek utolsó folióját egy töredékes történeti tanulmány foglalja el, amelynek a szerző a *Zrínyi Miklós, Sziget’ Hőse* címet adta. Ebben Szigetvár ostromának előzményeit, okait adja elő, nem feledkezve el a jelenre kiható tanulság kiemeléséről sem. További kutatási feladat megállapítani: milyen célból készült. Most csak az sejthető, hogy szoros kapcsolatban kellett állnia az éppen akkor készülő Zrínyi-kiadással, és talán – ha csak Kazinczyn múlik – bele is került volna. Ez esetben szintén Csokonaira utal vissza, mert ő is el akarta látni történeti kommentárral saját kiadását.

Az eddigieket összegezve most már megpróbálhatjuk rekonstruálni Kazinczy kiadástervezetét – párhuzamba állítva Csokonai megfelelő téziseivel:

³⁸ A *Jegyzetek*hez hasonlóan Zrínyire jellemző kifejezéseket gyűjtött össze Helmecczy Mihályhoz írt egyik levelében: *KazLev.*, XIII, 1903, 197–198.

³⁹ *KazLev.*, XII, 1902, 300.

⁴⁰ *KazLev.*, XII, 1902, 441.

⁴¹ Nyomtatásban megjelentette: DEMÉNY 1988, 221–239.

Csokonai tervezete	Kazinczy tervezete	Kazinczy megvalósult kiadása
„Két jó kötetre terjed”	Kétkötetes kompozíció	Kétkötetes kompozíció
a két Zrínyi portréja a kötetek elé	A két Zrínyi portréja a kötetek elé	A hős Zrínyi és Zr. Péter arcképe
„Critica dissertatio”	„Parallela”	—
„az Epop. fundament., és Précis-e”	Kazinczy <i>Zrínyi</i> című centója	—
„az Író élete (kivált Sacy szerént)”	A szerző életrajza ⁴²	—
„az Originalis verses Textus”	Idylliumok, apróbb verses darabok	<i>A’ Zríniász, Az ostromlott Sziget.</i>
„az Originalis verses Textus”	<i>A’ Zríniász</i>	<i>Elegyes versezetek (Idylliumok)</i>
—	Pethő Gergely [?] <i>Chroniconja</i> ⁴³	<i>Felülírások, Berekesztés</i>
—	<i>Ne bánts d a magyart. Az Áfium.</i>	<i>Ne bánts d a magyart. Az Áfium.</i>
„Prosás Metaphrasis”	<i>A Zríniász</i> rövid tartalmi kivonata	—
„Hist.-aestheticus Commentarius”	<i>Zrínyi Miklós, Sziget’ Hőse</i> (tan.)	—
„Hist.-aest. Comm. és kettős Index	Magyarázó jegyzetek	—

A hasonlóságok most váltak igazán szembetűnővé ahhoz, hogy azokat ne csak a véletlen művének tekintsük. Ennek ellenére hangsúlyozni kell, hogy ezt a rekonstruált kiadástervezetet Kazinczy sehol nem írta (nem írhatta) le ilyen formában, csak több helyen elszórt utalásaiból lehet mozaikszerűen felépíteni. Eközben elképzelései változtak, hozzátoldott-eltett a szerkezetből egyes elemeket, míg végül a ma is ismert változat megszületett, amiben valószínűleg az idő- és pénzhiánynak volt igen nagy szerepe.

Ha valóban plágium történt, akkor az sem lehetetlen, hogy Kazinczy tudatosan próbálta eltüntetni a nyomokat Csokonai tervezetének megismerését követően. Ezzel új megvilágítást kaphat Kazinczynak az a buzgó lelkiismeretessége is, amellyel a Csokonai-hagyaték kezelését magának vindikálta a költő halála után. Levelezésük is megszakadt: Kazinczy nem válaszolt a tervezetet tartalmazó levélre. Debreczeni Attila – más vonalat követve – mégis azonosítani tudta Kazinczynak

⁴² Ezért kérte Kazinczy Sárközy Istvántól a költő Zrínyi halálának elbeszélését [*KazLev.*, XII, 1903.]; ezért tanulmányozta Tollius korabeli levelét és Lehotzky *Stemmatographia*ját: forrásművekre volt szüksége Zrínyi életrajzának megírásához, mint ahogy Csokonai Sacyra támaszkodott.

⁴³ KOSJÁR 1985, 517.

egy korábban 1794-re helyezett, dátum nélküli levelét.⁴⁴ Szerinte 1804. november elején írta ezt a levelet Csokonainak, de a tervezetre egy szóval sem reagált, mintha elfelejtette volna. Ez még árulkodóbb jele annak, hogy komolyan vette jóval Döbrentei előtt támadt versenytársát.

Az tagadhatatlan, hogy Csokonainak – saját bevallása szerint – 1799 óta létező Zrínyi iránti érdeklődésénél Kazinczy ambíciói jó tíz évvel régebbi keletűek⁴⁵, ennek ellenére nem világos, mikortól foglalkozott komolyabban a kiadás gondolatával. Kazinczynak hamarabb volt saját Zrínyi-másolata is (a levelezése szerint valamikor 1788. június 12. és július 28-a között kapta kézhez Ráday példányát); Csokonai 1800. december 20-án még azt panaszolja Puky Istvánnak: „A Zrínyit vártam, édes Barátom; s várom: mindenfelől sürgetnek barátaim, jóakaróim s pártfogóim: magamra vállaltam kiadását, ohajtanék megfelelni szavamnak. Az egy Kazinczy és pataki collegium bibliothecájában találtatik csak: az idevalóba – bármelly számos is a magyar könyvekre nézve! – megnincsen. – Én állok érte, ha mindjárt 40 forintnál alább ki nem kuporhatni is Sisári urambátyámtól.”⁴⁶

1803 tavaszán már tréfásan évődik Kultsár István Csokonaival: „Talán már Árpád vagy Zrínyi izzad a Debreczeni sutu alatt?”⁴⁷ A kiadási szándék tehát komoly lehetett, de az akadályok túl nagyok bizonyultak. „A censurák és typographiák lassúsága”, az anyagi támogató hiánya, egyéb feladatai, végül betegsége mind egy ilyen nagy vállalkozás ellen szóltak. Pedig 1804-re sem Döbrenteinek, sem Kazinczynak nem volt még olyan letisztult, határozott nézete a Zrínyi-szövegkiadásról, mint Csokonainak. Az elsőség kérdésében abszolút értelemben lemaradt ugyan társaitól, de ha egymáshoz viszonyítjuk őket, Csokonai kitűnik a triászbeli legkiemelkedőbb koncepciójával. Terveit figyelve az sem mellékes, hogy egyszerre gondolt a *Zrínyiász* kiadására és az *Árpádiász* megírására: e két mű számára valószínűleg nagyon szorosan összefüggött.

Levele tanúsága szerint csak 1804-ben tudott szert tenni – még most sem az eredeti szövegre, hanem – „egy hűséges Apographumra”. Ez a kijelentése furcsa módon találkozik egy másik adattal. 1917-ben Pap Károly ismertetett egy addig ismeretlen *Zrínyiász*-másolatot, amelyre a debreceni kollégiumi könyvtár „Levelestárában” bukkant.⁴⁸ Korabeli possessora Székely Péter debreceni diák volt, aki – a másolat címlapadatai szerint – 1802-ben másolta-másoltatta le, majd halála előtt

⁴⁴ DEBRECZENI 1997, 88.; *KazLev.*, II, 1891, 390.

⁴⁵ A *Dayka élete* (1810) című művében Kazinczy megemlékezik Daykával való első találkozásáról 1790-ben, amelyen már Zrínyiről is elbeszélgettek: SZAUDER Józsefné (szerk.): *Kazinczy Ferenc Művei* I., 1979, 764.

⁴⁶ VARGHA 1987, 418.

⁴⁷ VARGHA 1960, 140, 575.

⁴⁸ PAPP 1917, 49–52.

pár héttel, 1814-ben ajándékozta a debreceni tékának.⁴⁹ Pap Károly nem tartja elképzelhetőnek, hogy Csokonai erre a diákok által másolt példányra hivatkozik, amikor Zrínyi-apographumát említi levelében, annak ellenére, hogy a Székely-féle másolat nem igazán „hűséges”: nagyon sok másolási-értelmezési hibát mutat. De ha a két kézirat mégsem ugyanaz, önmagában is jelentőséggel bír egy *Zrínyiasz*-másolat létezése Debrecenben 1802-ben.⁵⁰

FORRÁSOK, LEXIKON

LEHOTZKY

LEHOTZKY András [Andreas LEHOTZKY]: *Stemmatographia nobilium familiarum regni Hungariae, praemissa est series chronologica quatuor statuum et ordinum e diplomatibus eruta*, I-II., Posonii, 1796-1798. OSZK 269.858., 283.091.

SZERDAHELYI 1992

SZERDAHELYI István (szerk.): *Világirodalmi lexikon*, 14. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992, 719.

BIBLIOGRÁFIA

BÉKÉSI-SVÁB 1997

BÉKÉSI Gábor – SVÁB Antal: *Kazinczy Zrínyi-centója*. Széphalom Évkönyv 9. Sátoraljaújhely, 1997, 7–18.

BÉKÉSI 1999

BÉKÉSI Gábor: *Csokonai megvalósult tervezete: Kazinczy Zrínyi-kiadása*. Irodalomismeret, (X. évf.) 1999/1–2, 221–227.

BÉKÉSI-SVÁB 1999

BÉKÉSI Gábor–Sváb Antal: *Kazinczy Zrínyi-jegyzetei*. Széphalom Évkönyv 10., Sátoraljaújhely, 1999, 260-288.

⁴⁹ FEKETE–SZABÓ 1979, 150.

⁵⁰ V. ECSEDY Judit – más oldalról közelítve – meggyőzően bizonyítja, hogy rátalált illetve azonosította azt a konkrét Syrena-példányt, amelyet Kazinczy Ferenc kapott gróf Ráday Gedeontól, az új possessora saját költségén kiegészítette a hiányait, majd valószínűleg ennek alapján készítette el „modern” Zrínyi-kiadását. A tanulmány – ismereteim szerint – nem keltette fel az irodalomtörténészek érdeklődését. [V. ECSEDY 1991/3, 235–251.]

CENNERNÉ 1997

CENNERNÉ WILHELMB Gizella *A Zrínyi-család ikonográfiája*. Budapest, Balassi Kiadó, 1997.

CLAUSER 1934

CLAUSER Mihály: *A' Zrínyiász sorsa*. Budapest, 1934, 27.

DEBRECZENI 1997

DEBRECZENI Attila: *Csokonai és Kazinczy kapcsolata*, Klny. Könyv és Könyvtár, Debrecen, 1997, 88.

DEMÉNY 1988

DEMÉNY Anna Orsolya: Kazinczy kéziratos Zrínyi-jegyzeteinek első hányada: „A' Zrínyiász”. In: *Zrínyi-dolgozatok 5*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, ELTE BTK, 1988, 221–239.

DÜMMERTH 1987

DÜMMERTH Dezső: A Csokonai-probléma. In: DÜMMERTH D.: *Írástudók küzdelmei*, Budapest, Panoráma, 1987, 73.

ÉBER 1913

ÉBER László: A szigetvári plébánia templom kupolafestménye, In: FORSTER Gyula (szerk.): *Magyarország műemlékei III*. Budapest, 1913, 381–390.

FEKETE–SZABÓ 1979

FEKETE Csaba–SZABÓ Botond: *A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) Kéziratkatalógusa*, Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, sorozatszerk. SZELESTEI N. László, OSZK, Bp., 1979, 150.

HAUSNER 1988

HAUSNER Gábor: *Kazinczy Zrínyi-képe és tájékozódásának dunántúli forrásai*, Somogy, 1988/1, 82–83.

HÖGYE 1992

HÖGYE (összeáll.) – B. BALSZAI (szerk.): *Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén levéltárában*. Sátoraljaújhely, 1992.

KAZLEV

KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Budapest, 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Budapest, 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Budapest, Akadémiai, 1960.

KERESZTURY 1970

KERESZTURY Dezső: Festetits György és a magyar irodalom, In: KERESZTURY D.: *Örökség. Magyar író-arcképek*, Budapest, Magvető Kiadó, 1970.

- KOSJÁR 1959
KOSJÁR Márton: *Kazinczy elfelejtett Zrínyi-értékelése*, ItK, 1959, 515–517.
- KOVÁCS 1985
KOVÁCS Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1985.
- MEZEI 1998
MEZEI Márta: *A kiadó mandátuma. Kiadói nézetek és eljárások Révaitól Kazinczyig*, Csokonai Könyvtár 15., Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1998.
- MOLNÁR 1983
MOLNÁR Imre: *A hőst vagy a költőt ábrázolja? Zrínyi Miklós alakja a szigetvári Dorfmeister-freskón*, Dunántúli Napló, 1983. január 19.
- PAPP 1917
PAPP Károly: *Egy ismeretlen Zrínyiász-másolat*, ItK, 1917, 49-52.
- PULSZKY 1845
PULSZKY Ferenc: *Régi írók és könyvek, Életrépek*, 1845. I.
- SACY 1778
SACY, Antoine Isaac Silvestre de: *Histoire générale de Hongrie, depuis la première invasion des Huns, jusqu' a nos jours*, 2.tom. Paris, 1778, 255–267, 486.
- SACY 1793, 1797.
SACY, Antoine Isaac Silvestre de: *Mémoires sur diverses antiquités de la Perse*, 1793. és 1797.
- SZALAI 1980
SZALAI Anna (összeáll.): *Pennaháborúk*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1980.
- SZAUDEK 1979
SZAUDEK Józsefné (szerk.): *Kazinczy Ferenc Művei I.*, Magyar Remekírók, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 764.
- TÓTH 1986
TÓTH Péter: *Egy németalföldi utazó Zrínyi Miklós udvarában (1660)*. Somogy, XIV. évfolyam, 5. szám, 75–80. p. (Kaposvár), 1986.
- VARGHA 1987
VARGHA Balázs (kiad.): *Csokonai Vitéz Mihály Munkái*, 2. kötet, Nagy Klasszikusok, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.
- VARGHA 1960
VARGHA Balázs (szerk.): *Csokonai emlékek*, A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai sorozat. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960.

V. ECSEDY 1991

V. ECSEDY Judit: *Egy ismeretlen „Syrena”-variáns és Kazinczy*. Itk, 1991/3, 235–251.

WALDAPFEL 1937

WALDAPFEL József: *A pesti Ephemerides megszűnése. (Révai egy ismeretlen verse; a Zrínyiász tervezett kiadása.)*, ItK, 1937, 64–67.

WEST 1999

WEST, Martin, L.: *Szövegkritika, szövegkiadás*, Budapest, Typotex, 1999 [1973].

ZRÍNYI 1651

ZRÍNYI Miklós: *Adriai tengernek Syrenaia*. Másolat az 1651-ben megjelent nyomtatványról, 425 pp., poss. SZÉKELY Péter), jelzete: R 676.

A KAZINCZY KRITIKAI ÉLETMŰKIIDÁS TEXTOLÓGIAI PROBLÉMÁI

DEBRECZENI ATTILA

A Kazinczy kritikai kiadás koncepciójának legelső változatát 1999-ben vitatta meg a korszakkal foglalkozó kutatók szakmai tanácskozása az MTA Irodalomtudományi Intézetében. Ezt követően OTKA támogatással megindultak a kiadás alapozó munkálatai, amelyekbe egyre több kutató kapcsolódott be. A Debreczenben az 1970-es évek óta működő akadémiai kutatóhely 2007-től konzorciumi formában összefogja a DE, az ELTE és a SZTE társtanszékeit is, valamint a programban részt vevő, más intézményekben dolgozó kollégákat. Az így kibővült, jelenleg több mint húsz főt számláló kutatócsoport a Kazinczy életmű tervszerű és teljességre törekvő feltárását vállalta fel.

A teljességre törekvő feltárás és feldolgozás nem képzelhető el pusztán egy hagyományos kritikai kiadás koncepciója szerint, ezt sem az anyag jellege, sem mennyisége nem teszi lehetővé. A Kazinczy szövegkiadási program az elektronikus és a papíralapú kiadás kettősségét, egymásra épülő, párhuzamos fejlesztését tűzi ki célul. Elektronikusan sokkal inkább megcélozható valamiféle teljesség mind a szöveg- és dokumentumanyag, mind az egyes művek változatainak közlésében, mint a könyvformában, továbbá az elektronikus felület az igazán adekvát a bonyolult összefüggések láttatásához a szövegváltozatok és a magyarázatok terén egyaránt. Mindennek a tanulságait azonban már a papíralapú kiadásban is érvényesítjük.

Ugyanis a kiadásra tervezett kötetek esetében sem lehetséges a hagyományos kiadási elvek szoros követése, szükségszerű, hogy a *hagyományos kritikai szöveg-gondozás* mellett szerepet kapjon a *genetikus közelítésmód*. A szerzteágazó és különleges kihívásokat jelentő Kazinczy-életmű feltárása leginkább ezek kombinációjával, egymásra építésével tűnik megvalósíthatónak. A munkálatok a 2009-es Kazinczy emlékévben fordulóponthoz érkeztek, öt kötet befejező stádiumba került, ezek közül három, a *Pályám emlékezete*, a *Külföldi játszószín* és a *Fordítások Besenyeitől Pyrkerig* kötete megjelent.¹

E rövid áttekintés azonban nem e szövegkiadási program részletes ismertetésére kíván koncentrálni, a továbbiakban inkább a Kazinczy életmű feldolgozása során felmerülő elvi jellegű problémákból emelek ki egyet, a nagyszámú szövegváltozattal kapcsolatos kérdéskört. Ezzel összefüggésben is csak két dologról van lehetőség részletesebben szólni: egyrészt a variánsoknak a genetikus kritika szemléletmódjával való megközelítési lehetőségéről, másrészt az ebből adódó következtetések és

¹ KAZINCZY 2009a, KAZINCZY 2009b, KAZINCZY 2009c

az életmű egészének értelmezése közötti összefüggésekről. Mindezt a költemények szövegcsoportjának a példáján keresztül szeretném megvilágítani.

1. Szövegváltozatok és forráscsoportok

Kazinczy fennmaradt verseinek a száma mintegy három és fél százra tehető, ennek hozzávetőlegesen a negyede fordítás. A versek egy részénél, főleg az episztoláknál, nem jellemző a nagyobb számú változat, a költemények egy tekintélyes hányadánál viszont igen, vannak olyan szövegek, amelyek több mint tíz kéziratos és nyomtatott variánsban léteznek. Ha tehát a szövegforrásokat tekintjük, a három és fél százazs mennyiség többszörösével kell számolnunk. Mindez nem pusztán mennyiségi kérdés, nem csak a terjedelem és a közlési technika szempontjából okoz nehézséget, de komoly elméleti problémát is jelent.

Kazinczy költeményei 1998-ban megjelent kritikai kiadásának előkészítő tanulmányában a sajtó alá rendező megvizsgálta annak lehetőségét, hogy a rengeteg szövegváltozat miatt esetleg a genetikus kritika nagyon is kézenfekvőnek látszó módszerével történjen a feldolgozás, de végül elvileg és technikailag is alkalmatlannak találta azt Kazinczy verseinek kiadására.² Több mint tíz esztendő elteltével, az elméleti tisztázás újabb stádiumában és a technikai lehetőségek ugrásszerű bővülését követően úgy látszik, hogy csakis a genetikus kritika szemléletével célszerű Kazinczy verseinek újbóli, teljes kiadásához fogni.

Az a szövegkiadói-kutatási irány, amely a genetikus kritika terminussal honosított meg nálunk, újszerű szövegfogalommal dolgozik. Nem a „MŰ”-vet teszi vizsgálatá tárgyává, nem akarja ennek legjobb, a szerzőre leginkább jellemző formáját megtalálni. A genetikus kritika elvei szerint a mű változataiban létezik, léte szempontjából ezek közül nem tüntethető ki egyik sem különös jelentőséggel. A kiadásnak a szöveg folyamatos alakulását kell megmutatnia. Az időrend nem más, mint az egyes változatok időrendje, az egyes változatok pedig önálló szövegforrásokban férhetők hozzá.

Kazinczy verseinek kiadására nézve ezen röviden összefoglalt fő elvekből az alábbi következtetések adódnak. Minden olyan szövegforrást, amely egy másikkal változatként kapcsolatba hozható, egyenrangúként kell számításba venni, feltárva összefüggéseiket, alakulástörténetüket. A szövegváltozatok önállóak, kontaminációjuk nem engedhető meg. Az időrend nem lehet más, mint a változatok időrendje, tehát mindegyik változatot a maga keletkezési helyére kell besorolni. Csak filológiai megalapozható kritériumok határozhatják meg az időrendet, így szükség-szerű vállalni és megmutatni a besorolások bizonytalanságait is. A Kazinczy által kialakított, összefüggő kéziratos szövegforrások és a nyomtatott kötetek egyben kell hogy maradjanak, mert együttesük többletjelentés hordoz.

² GERGYE 1990, 111–121.

Egy mű változatait az ún. genetikus dosszié tartalmazza, ennek összeállítása az elsődleges feladat minden genetikus szemléletű megközelítésben. A változatok egyszerű összegyűjtésén túl elengedhetetlen továbbá a változatok egymáshoz viszonyított sorrendjének a meghatározása és a szövegalkulás így kialakított stációinak konkrét időpontokhoz való kötése is. Mindezek alapján állíthatjuk elő a szövegalkulás folyamatát, amely a mű létformája. A genetikus dosszié összeállítása-kor és vizsgálatakor szinte reflexszerűen rendezzük sorba a különböző forrástípusokat: előre vesszük a piszkozatokat, fogalmazványokat, későbbinek tekintjük a tisztázatokot és az alakulási folyamat végére helyezzük a nyomtatott változatokat. Jó időnek el kellett telnie, mire rájöttem, hogy Kazinczy esetében mindez többnyire éppen fordítva van.

Hogy miért, arra részben Kazinczy munkamódszere adhat magyarázatot. Vegyünk egy példát. Az 1780-as évek végén Kazinczy kitüntetett jelentőséget tulajdonított egy Stolberg-imitációjának, *Az esthajnal* című versnek. Ezt 1787-ben megjelentette a bécsi Magyar Műsában, 1788-ban a Magyar Museumban nyitó pozícióba helyezte, majd kiadta 1791-es almanachjában, a *Heliconi Virágokban*.³ Létezik továbbá több kéziratos változata is. Az egyik kéziratos változat nagyon érdekes. A lap tetején van egy felírás, amely a címet és a megírás dátumát (1787. október 28.) tartalmazza, majd ugyanazzal a tintával és írással a következő megjegyzés található ott: „Ide teszem azon szelet papírost, mellyre az Ódát felírtam, mihelyt megvirrada. [...] Rájnis, 's később Révai, nagyon javalák a' dalt, 's nekem a' Dayka' szeretetét ezt nyerte-meg. Batsányi kárhoztatá.”⁴ Jól látszik a szövegből, hogy utólagos visszatekintés, tehát az egész lejegyzés, így a dátum is későbbi.

Viszont alatta egy máshonnan kivágott papírszelet van beragasztva, egészen más írással, de rajta utólagos javításokkal. Ez egyike azon nagyon ritka eseteknek, amikor az eredeti fogalmazványt megőrizte Kazinczy (hogy miért, azt csak találgathatjuk). Rendszerint ugyanis régi fogalmazványairól utóbb tisztázatot készített, majd az eredetét megsemmisítette, *Az esthajnal* eredeti fogalmazványlapját körülvevő korabeli versek esetében is ezeket az utólag letisztázott változatokat találjuk, a '80-as évekbeli dátumokkal és időnkénti visszatekintő megjegyzésekkel. Tehát e kéziratos változatok azokat a kéziratokat reprodukálták, amelyek a korábbi nyomtatott variánsok alapját is képezték, szövegállapotukat tekintve tehát közvetlenül a nyomtatásban megjelentekkel állnak kapcsolatban, de szoros értelemben véve mégis azok után következnek, keletkezésük idejét tekintve. Ráadásul ezen letisztázott szövegeken, mint *Az esthajnal* esetében is említettem, utóbb további javításokat hajtott végre Kazinczy. Vagyis a fennmaradt szövegforrások közül sorrendben az elsők a nyomtatottak, ezt követik a kéziratos tisztázatok, majd az ezeken végrehaj-

³ DEBRECZENI 2004., I. 19., II. 95.

⁴ MTAK. K 642., 107a.

tott javításokból előálló változatok, amelyek így fogalmazvány jellegűek. Éppen fordítva, mint rendszeren lenni szokott.

Ha mármost a szövegformálódás ezen stációit időpontokhoz szeretnénk kötni, további problémákkal szembesülünk. Gyakran látjuk ugyanis, hogy nincs utólagos feljegyzés a szöveg mellett, dátum sincs, viszont néhány oldalon belül akár többször is megtaláljuk ugyanannak a szövegnek egymástól csak minimális eltérést mutató verzióját. Hogyan lehet ezeket sorba állítani és időponthoz kötni filológiai támpont hiányában? Megint Kazinczy munkamódszerének vizsgálata segíthet bennünket. Kazinczy ugyanis korábbi kéziratának utólagos letisztázását többnyire nem véletlenszerűen és egyedileg végezte, hanem leginkább csoportosan. Megfigyelhető, hogy a sok változatban létező szövegek mindig csoportokban szerepelnek, mindig nagyon hasonló tartalmú csoportokban.

Kazinczy esetében a következő összefüggő verscsoportokkal számolhatunk. Nyomtatásban a Magyar Museumban és az Orpheusban az 1780-as, 1790-es évek fordulóján megjelent versek csoportja az első, majd az 1810-es évek elején kiadott két kötet, a *Tövisek és virágok* és a *Poétai berek* képezi a második csomópontot. A költemények kéziratai, noha számos közgyűjteményben található belőlük, döntően mégis az akadémiai kézirtattár négy kötetében lelhetők fel, a *Lyrái költések*, *Az én verseim* és a *Stúdiumok* I. és II. kötetében.⁵ Ezeket azonban az 1950-es években kötötték egybe, így célszerű anyagukat kisebb részekre bontva szemlélni. Már a *Lyrái költések* és *Az én verseim* kötetek címadása is félrevezető, mert ezek a címlapok csak az adott gyűjtelékek elejére kötött verscsoportok címlapjai, nem az egész köteteké. A köteteken belül az ismétlődően elforduló címla-pok, a többször újrakezdődő eredeti számozás és a kézírás jellegzetességei alapján több csoportot is elkülöníthetünk, amely csoportok eredetileg önálló kéziratcsomót képeztek, csak az utólagos bekötéssel váltak egy folyamatos számozással is jelölt gyűjtelék részeivé.

Ezeket a csoportokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy együttmozognak egyrészt a fiatal korában, folyóirataiban kiadott versek, többnyire versfordítások, másrészt a saját költemények. Az előbbinél a szövegalkulás főbb stádiumai tehát: az 1780-as, 1790-es évek fordulójának nyomtatott változatai, majd összemásolt, tisztázott változatok, melyeken utóbb még javításokat végzett, aztán ismét egy nyomtatott variáncscsoport, a *Poétai bereké*, s végül ismét egy kézirtatos tisztázat, némi utólagos javításokkal. A kérdés az lehet, mi alapján tudjuk a kéziratcsomókat e folyamatban elhelyezve időponthoz kötni. Nos, ezekben a szövegcsoporthoz általában mindig van egy-két olyan bejegyzés, amelyet datált is Kazinczy. A *Sóhajlás a' Tavaszhoz* című versnél például ezt a megjegyzést találjuk: „Most akadok elhanyag papirossaim közt erre a dalomra. Minden hibájival írtam bé Jegyző Könyvembe, hogy a' most lelt papirosst elvethessem.” Fölötte a dátum: „Ér-Semlyén,

⁵ MTAK. K 622, K 642, valamint Magy. Irod. RUI 2-r. 2/I–II.

1804. Febr. 4dikén⁶ S mivel ezt a megjegyzést és az ezzel ellátott, jelen formájában tisztázati variánst egyező írásképű csomóban találjuk, azt a csomóban található többi szövegre nézve is elmondhatjuk, hogy a megadott dátum előtt kerültek lejegyzésre. Ilyen filológiai adatok alapján formálódott a fent leírt alakulási folyamat képzete a Kazinczy fiatal korában megjelentetett művek csoportjáról.

A saját verseket illetően ugyancsak érvényesnek látszik az alakulás fent jelzett tendenciája. A *Tövisék és virágok* anyaga több kéziratos változatban is fennmaradt, de az egyik ezt a címet viselő kézirat 1816-os datálású és a kötet újbóli kiadásához készült, a későbbiek pedig a saját versek gyűjteményének részét képezik. Ezen saját verseknél megkönnyíti a dolgunkat, hogy címlapok is készültek hozzájuk, 1827-es és 1828-as dátumokkal, de előttük van 1823 körülre tehető kéziratos verscsoport is. Miként a fordított daraboknál, itt sem jelentek meg ezek az utólag összeállított és állandóan csiszolatott versanyagok, noha tele vannak a nyomdásznak szánt tipográfiai utasításokkal. De már a sorrendre vonatkozóan sem jelentenek végső megoldást, legfeljebb csak a műfajok egymásra következésében és a nyitó versek mibenlétében jutott dűlőre magával szerzőjük.

Kazinczy költeményei genetikus szemléletű kiadásának mindezt láttatnia kell. Nyilván számos terjedelmi, technikai és egyéb probléma vár megoldásra egy ilyen megközelítés esetén, de ezek nem megoldhatatlanok. Minthogy Csokonai műveinél a kritikai kiadás befejezése óta mind papíralapú, mind elektronikus változatban bemutattam már a lehetséges megoldásokat, így ezekre most nem térnék ki részletesen.⁷ Inkább arról szólnék az előadás hátralévő részében, hogy Kazinczy költeményeinek, költeménycsoportjainak itt jelzett, némileg különösnek is mondható alakulási folyamata milyen tanulságokkal szolgál az életmű egésze szempontjából, hogyan kapcsolódik össze az értelmezés más szintjeivel.

2. Program és önkép

Induljunk ki ezúttal is egy példából. Mint említettem, Kazinczy eredeti verseinek tervezett kiadásaiban jobbra csak a műfaji sorrend és a nyitóversek tekinthetőek véglegesnek. A késői kéziratos szövegcsoporthoz mindig *Az áldozó* a nyitóvers, s ezt követi *A tanítvány*. Mindkét vers korai, Kazinczy feljegyzései szerint 1787-es, de ezek kéziratait 1809-ben elégette, félvén, hogy a francia háború zűrzavarában illetéktelen kezekbe jutván később napvilágra kerülhetnek, noha még készületlenek. 1810-ben aztán megpróbálta rekonstruálni az elégetett kéziratok szövegeit, majd több változatban újra- és újraírta ezeket, volt amit nyomtatásba engedett e változatok közül, de aztán továbbdolgozta azt is.

Nem kis mértékben e költemények elemzésére építette Gergye László kiváló monográfiáját, amely Kazinczy ifjúkori ars poeticáját és annak további alakulását

⁶ Magy. Irod. RUI 2-r. 2/I., 1a.

⁷ DEBRECZENI 2003., I-II.

rajzolta meg.⁸ Természetesen ő is exponálta azt a paradox helyzetet, hogy az ifjúkori ars poeticát olyan versek elemzésére alapította, amelyekről tudható, hogy valóban 1787 körül keletkeztek, de amelyek ránk maradt legkorábbi szövegei jó húsz évvel későbbiek. A probléma létezik és áthidalhatatlan, nem is ezt akarom boncolgatni, ugyanis a monográfia fő téziseit ettől függetlenül érvényesnek gondolom. Inkább továbbkérdéznék. Felvethető ugyanis az a kérdés is, hogy ha e versek ennyire önértelmezőek, ars poetica jellegűek voltak, miért nem adta ki őket már akkor, megszületésük idején Kazinczy. Persze készületlenségük magyarázat lehet, nem vitatom, de számos készületlennek minősített (s ráadásul nemcsak utólagosan készületlennek minősített) versét mégis kiadta. Úgy gondolom, más magyarázat is lehetséges, és tegyük hozzá, szükséges. Ehhez pedig célszerű egy pillantást vetni a folyóirataiban akkoriban közrebocsátott verses szövegek jellegére, pontosabban: a korabeli folyóiratokban a szerkesztők által közrebocsátott szövegek jellegére, amelyek leginkább egy-egy program manifesztumainak tűnnek.

Az 1780-as, 1790-es évek fordulóján döntő szerephez jutó Batsányi–Kazinczy-nemzedékre – vállalva némi anakronisztikus színezetet – egyfajta „avantgard” nemzedékként is tekinthetünk. Igen erős társasági szerveződés jellemzi őket, fellépésük meglehetősen egyidejű. E társaságok saját orgánum létrehozásán munkálkodnak, s ha rövid ideig is, de ebbéli törekvésüket siker koronázza. Önértelmezésükben meghatározó, hogy valami addig nem volt „új” képviselőiként határozzák meg magukat (noha nyilvánvaló, hogy nem a semmiből léptek elő), s mint ilyenek, feladatuknak tekintik ennek az „új”-nak a hirdetését és terjesztését, akár tágabban vett környezetük ellenében is. Ennek következtében tevékenységükben nagyon erős a programosság, ami részben programszövegek létrehozásában, részben pedig az e programszövegek korrelátumaként értelmezhető írói tevékenységben nyilvánul meg. E demonstratív írói működés egyben az erőteljes közvetlen hatását követő viszonylag gyors érvényvesztésben is tetten érhető, gyakoriak a pályafordulatok, kiteljesedés csak a szűken vett programosság meghaladásának útján következik be.

A programok sajátosan magukhoz rendelték az egyéni írói teljesítményeket. A programokban elvileg megfogalmazott literátori törekvéseknek ugyanis mintegy a „mustráit” kívánták szolgáltatni a folyóiratok, s anyaguk jellegadó darabjai általában a szerkesztők saját műhelyéből kerültek ki. Soha ennyi mutatóanyag, példa, kivonat, részlet stb. nem jelent talán meg egyszerre, mint e hasábokon. Az egyes közlemények így nem annyira önértékükben, saját jelentőségük okán kerültek a közönség elé, hanem egy nagyobb összefüggés, a programokban deklarált megújulási törekvések manifesztumaiként. Mindez nem hagyható figyelmen kívül, ha e nemzedék sajátosan irodalmi teljesítményéhez, magukhoz a művekhez, életművekhez közelítünk. Az adott történelmi időpillanat összefüggéseiben ezek megértéséhez a programok kínálhatnak adekvát kulcsot, míg hatástörténeti jelentőségük a

⁸ GERGYE 1998.

következő nemzedék teljesítményében mutatkozik meg. Ilyen értelemben talán beszélhetünk e korszak meghatározó szereplőiről mint egy régi „avantgard” nemzedékről.⁹

Kazinczy akkoriban nyomtatásra bocsátott verseire tehát mint programjának ilusztrációira és terjesztőire tekinthetünk. Ezek többnyire fordítások, Klops-tockból, Anakreonból és a német musenalmanachok dalszerzőiből, bevallottan a fenséges és a naiv hangnemeire szolgáltatván példákat. A háttérben ott van a gráciafilozófia és a költő-pap önértelmező szerepfelfogása, amelyet *Az áldozó* és *A tanítvány* már akkori változataiban is nyilván megfogalmazott, de nem ezek kerültek az előtérbe és így nyomtatásba. A program és az önkép deklarálása közül az előbbi kapott nagyobb hangsúlyt (vagy inkább aktuálisan az volt a reflektáltabb). A programosságának a primátusa a pályán egészen sokáig megmaradt, hiszen világosan látható az 1810-es évek elejének két kötete, a *Tövisek és virágok*, valamint a *Poétai berek* esetében is. Az előbbi vitát kívánt provokálni (ez sikerült is neki), az utóbbi pedig a Dayka-kiadáshoz illesztve a mintaadás gesztusát képviselte, anyagában nagyrészt az első időszak verseihez visszanyúlva, azt igazából csak egy jelentős Goethe-blokkal kiegészítve. E kiadásokban és kiadási tervekben (az epigrammákat leszámítva) többnyire fordítások szerepeltek, összefoglaló, gyűjteményes jellegük nem nagyon volt ezeknek, lényegében mások munkáival együtt léptek elő egy program képviselőként.

A pálya vége felé, a húszas évektől kezdődően aztán épp ez az összefoglaló, gyűjteményes jelleg kerül az előtérbe, amint a kéziratok verscsoportok címei is mutatják (*Lyrái költések*, *Az én verseim*). E csoportokban kerül az élre az említett két ars poetica jellegű vers, s ekkoriban adja ki őket folyóiratban is (1822-ben és 1825-ben). Ekkor készülnek a műfaji elrendezést sugalló jegyzetei, s fordításainak újbóli, teljességre törekvő összegyűjtése is. A pálya végi betakarítás időszaka ez, amikor az önértelmező gesztusok válnak meghatározóvá. Az a fő törekvése Kazinczynak, hogy a versek összerendezett gyűjteménye azt a képet hagyományozza az utókorra, amelyet sugallani kíván magáról, ahogy ez az önéletírások esetében is történt. A nagyon határozottan képviselt program utólagos értelmezéséről van szó, de a program képviselőtől és végrehajtásáról áthelyeződik a hangsúly az utókorra közvetítendő önkép megrajzolására. Ez az önkép és szerepértelmezés a pálya elején még a program háttérben volt csak tetten érhető.

Kazinczy verseinek, verscsoportjainak sajátos alakulási folyamata, amely némileg sarkítottan fogalmazva a nyomtatástól a piszkozat felé vezet, ugyancsak ezt az átrendeződést nyilvánítja meg. Versei kezdetben programja manifesztumaiként látnak napvilágot nyomtatásban, s ez menti, mentheti a szövegek esetleges készületlenségét. Amikor azonban az utókor elé készül lépni a pályát összegző versgyűjteményekkel, a tökéletességre való törekvés egyre újabb és újabb átdolgozásokban

⁹ Minderről részletesen ld. DEBRECZENI 2009.

jelentkezik. A tisztázatok mellett további tisztázatok jelennek meg és gyakran ezek is fogalmazványá alakulnak az ismételt javítgatások által, ahogy az önéletírásoknál is látható. A szövegek genetikus szemléletű feldolgozása szinte kézzelfoghatóan érzékíti meg a Kazinczy-pályakép azon sajátosságát, mely szerint a vágyott tökéletesség variációk lezárhatatlan sorában oldódik szét.

FORRÁSOK

MTAK. K 622, K 642.
MTAK. K 642., 107a.
Magy. Irod. RUI 2-r. 2/I–II.
Magy. Irod. RUI 2-r. 2/I., 1a.

BIBLIOGRÁFIA

DEBRECZENI 2003

DEBRECZENI Attila (kiad.): *Csokonai Vitéz Mihály összes művei*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003., I–II.

DEBRECZENI 2004

DEBRECZENI Attila: *Első folyóirataink: Magyar Museum*, kiad. Debreczeni Attila, Debrecen 2004., I. 19., II. 95.

DEBRECZENI 2009

DEBRECZENI Attila: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek (Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában)*. Budapest, Universitas Kiadó, 2009.

GERGYE 1990

GERGYE László: *Az akadémiai Kazinczy-hagyaték története*, in ItK, 1990, 111–121.

GERGYE 1998

GERGYE László, *Múzsák és gráciák között. Kazinczy Ferenc és a grácia-költészet*. Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1998.

KAZINCZY 2009a

KAZINCZY Ferenc: *Pályám emlékezete*. kiad.: Orbán László. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009.

KAZINCZY 2009b

KAZINCZY Ferenc: *Külföldi Játszószín*. kiad.: Czibula Katalin, Demeter Júlia. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009.

KAZINCZY 2009c

KAZINCZY Ferenc: *Prózafordítások Bessenyeitől Pyrkeri*. kiad.: Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009.

A MŰALKOTÁSOK MEGÍTÉLÉSÉNEK SZEMPONTJAI KAZINCZYNÁL

GYAPAY LÁSZLÓ

„A’ ki festő és Poéta, tudja, hogy festve és verselve magasztalni és mindent istenibb színben előadni kötelesség”,¹ szögezi le Kazinczy ábrázolás-kritikai alapszabályát pályája közepén, 1805-ben. A művészi idealizálás sokszor hangoztatott követelményének olyan megfogalmazásával van dolgunk, mely szerint ugyanazok a szabályok vonatkoznak a festészetre és a költészetre. Mivel a két művészeti ág párhuzamba állítása jellemző Kazinczy gondolkodására, a vizuális művészetekre vonatkozó normáinak vizsgálata jelentősen segíthet poétikai rendszerének és írói gyakorlatának megértésében.

A vizuális művészetek élvezete Kazinczy számára az élet emelkedett pillanatai közé tartozott. Utazásai során törekedett arra, hogy ne csak az épületeket, kerteket, szobrokat és képeket vegye szemügyre, hanem a művészekkel és művészetpártolókkal is személyes kapcsolatba kerüljön. Az idealizálással összefüggő követelményeiről sokat elárul az egyes művekről, illetve alkotókról papírra vetett véleménye. A nagyszzebeni Brukenthal-galéria képeiről írva egy Madonna-ábrázolásban hiányolja azt a „máriai fenség”-et, azt a „bájoló” arcot, „amelyet a Mária-főkön szabad és kell” keresni. Az elvárással szemben a látott festményen a „szem tüzes s csaknem csintalan; az orr éppen nem szép; s ez elég ok, hogy a főt ideálisnak ne tekintsem – írja az *Erdélyi Levelekben* –. Portré, amint mondják, a *Mengs Máriája* is, az isteni gyermekkel a bécsi Belvederben, de azt lehet nem portrénak tekinteni, s felejtjük, hogy ennek a Máriának a festő hitvese ült [modellt], s a gyermek az ő gyermeke; ez itt nem lehet.”² Egy vallásos témájú kép esetén, amikor a műalkotás tárgya, illetve kompozíciós elve hangsúlyosan valamilyen gondolattal, fogalommal vagy elvont eszmével van kapcsolatban, a művészi megoldást rontja, ha a képen látható személy túl sok egyedi és/vagy a szépségideált nem kielégítő vonással bír: az isteni jelleg így emberivé silányul, a kép portrészerűvé válik. Ezzel a felfogással összhangban Kazinczy bizonyos arcképekről úgy nyilatkozik, hogy szavaiból kiolvasható a felismerhetőség, a külső megjelenés rögzítésének elvárása. Erdélyi bará-

¹ Kazinczy Nagy Gáborhoz, 1805. ápr. 30. KazLev, III, 323.

² KAZINCZY 2008, 91. A Nagyszzebenben megismert Madonnát, melyet ma a flamand származású, Itáliában dolgozó Justus Suttermans (1597–1681) alkotásának tekintenek, Kazinczy az itáliai Francesco Albaninak (1578–1660) tulajdonította. Ezzel állította szembe Anton Raphael Mengs (1728–1779) *Mária a gyermek Jézussal és két angyallal* című képét, melyet Bécsben a Belvederében látott, és amely most a Kunsthistorisches Museumban található.

taitól például ugyanabban a levélben kér hajfűrtöt, azaz szorosan a testhez kötődő emléket, melyben figyelmezteti őket, hogy „minden jobb embernek festetni kellene magát, hogy ha kikapja közzülünk a halál, bírassuk képeiket”.³ Nagybátyja, Kazinczy András portréjáról jóváhagyó szűkszavúsággal annyit mond, hogy a „kép igen hasonlít hozzá: de a’ ruha nem szerencsésen van dolgozva”.⁴ Az öltözetben talált hiba ellenére összességében elégedett lehetett a metszettel, mert 1808-ban közölte a *Magyar régiségek és ritkaságok* című kötetében. Az eddig felhozott példából lehetne arra következtetni, hogy Kazinczy a portréval szemben a műfaji sajátosságokból következően nem érvényesíti az idealizálás normáját – de ez nincs így. Virág Benedek metszetét például a referencialitás és az idealizálás kettős szempontja alapján mutatja be: a kép „hasonlít valamiben a’ Virágéhoz [ti. Virág fejéhez], noha a’ Művészek’ regulája szerint idealizálva, szebbítve van”.⁵ A véleményt kísérő elégedettség arra mutat, hogy a hasonlóság alacsonyabb fokáért bőven kárpótlást nyújt a művészi idealizálás. Két évtizeddel később Ferenczy István Csokonai-szobrának értékelésekor még tovább megy. Ekkor is ezt a két szempontot veszi figyelembe, de a faragott fejről annak ellenére nyilatkozik elragadtatással, hogy a hasonlóságot teljesen megtagadja tőle: a „fej feljebb van minden magasztalásnál; nem a’ Csokonai feje, de gyönyörű fej, ‘s gyönyörűen dolgozva”.⁶ Ez az értékelés az idealizálás szempontjából következetes, hiszen a valódi művészet körébe csak úgy tartozhat egy portré, ha eleget tesz az általános elvárásnak, és megszebbítve ábrázolja tárgyát. Nagy (később érintendő) kérdés azonban, hogy miért marad el a hasonlóságra vonatkozó követelmény érvényesítése.

Természetesen a művészek megítélésében is kitüntetett szerep jut a hűségnek és az idealizálásnak. Amikor Kazinczy abban ad tanácsot, hogy kivel érdemes lemásoltatni az idősebb Wesselényi Miklós arcképét, ezt a kettősséget szem előtt tartva mérlegeli a két hírneves bécsi festő kínálta lehetőségeket: „Kreutzinger szorosan a’ szerént szeret festeni a’ hogy szeme a’ képet vagy embert látja, ‘s csak a’ színek által csinálja a’ képet interesszánttá, ‘s így az ő képe hív kép, de ritkán lelkes, ‘s igen gyakran savanyú, holt, lélektelen. [...] Fűger nem azt festi a’ mit szeme lát, hanem abból a’ mit lát elhagyja a’ mi a’ képet nem tenné szépné, ‘s a’ mi benne szép, még szebbé teszi. Így az ő általa festett kép nem a’ leghívebb kép, de a’ leglelkesebb a’ mit képzelhetni, ‘s olyan a’ melly minden érző szemet nagy gyönyörrel tölt-el. Fűger így poetai-festő, a’ másik pedig eggy felette ügyes Handwerker.”⁷ Az értékítélet a test és lélek egymást kiegészítő fogalmára épül; egy olyan dualiz-

³ Kazinczy Gyulay Lajoshoz, 1817. jan. 13. KazLev, XV, 23.

⁴ Kazinczy Nagy Gáborhoz, 1806. márc. 16. KazLev, IV, 90. A metszet megjelent: KAZINCZY 1808.

⁵ Kazinczy Kozma Gergelyhez, 1803. szept. 1. KazLev, III, 96.

⁶ Kazinczy Dessewffy Józsefhez, 1824. júl. 1. KazLev, XIX, 144.

⁷ Kazinczy ifj. Wesselényi Miklóshoz, 1814. dec. 6. KazLev, XII, 226.

musra, amely az európai kultúrában évezredek óta a mulandó és az örök szembenállását jelenti. Ennek értelmében Kazinczynál a tükör hűségéhez közelítő naturalisztikus ábrázolási mód eredményei (túlnyomórészt) lélektelennek minősítettek, azaz valami olyannak, ami csupán az esetleges, a tünékeny, a meghatározott és nem a meghatározó részt ragadja meg. Az ezzel szembeállított alkotásmód pedig, az érzékelhető mozzanatokból válogatva, a jelenségek mögött álló, a jelenségeket meghatározó, de a természetben érzékszervileg közvetlenül nem tapasztalható lényegi összetevőt, a lelkes részt képezi meg. Az idézet szerint Kreutzinger többnyire csupán érdekessé tudja tenni a képet, míg Füger a hozzáértő befogadók körét, az érzékenyeket gyönyörrel tölti el. A *gyönyörűből* Kazinczy által elvont *gyönyör* szó,⁸ az emelkedett, tiszta örömet jelenti. Alkotója saját körülírása szerint főnévként a latin *voluptas*, melléknévként pedig (Kazinczy jelzőként is használja!) a *deliciosus* szó jelentéséhez áll közel.⁹ 1813-ban Kölcsey *Andalgások* című versét elragadtatottan dicsérve így ír: „Ez a’ Pindarusi, Göthei fellengzés, szállongás és csapkodás, a’ Phantasiának geniális játéka, a’ szív’ legmélyebb, legédesebb érzése – úgy állok előtte mint egy gyönyör festés előtt.”¹⁰ A Pindaroszhoz és Goethehez való hasonlítás a költemény okozta élmény revelatív, magasabb, isteni szférához kapcsolódó jellegét fémjelzi. A *gyönyör* jelentésének transzcendens vonatkozásait világítja meg, hogy amikor Guzmics Izidor húsvétkor, a világ megnyugtató elrendezettségébe vetett hit ünnepén a vallási élménytől mélyen áthatott elragadtatással ír barátjának, összefoglalóan éppen ezzel a szóval jellemzi élményét: „Szívemnek felhevültében, ‘s lelkemnek felemelkedtében irom hozzád e levelet, édes Kazinczym; azon napoknak egyikén, mellyek nekünk legszentebbek, s a mellyekben katolikusnak lenni az érzékeny szívnek kimondhatatlan gyönyör.”¹¹ Míg tehát a mesterember *érdekességgel* szolgál, a „poetai-festő” a műve által okozott *revelatív élmény* révén a világ lényegének megsejtéséhez, megértéséhez visz közelebb.

A hűség és szépítés kettős igényéből következik, hogy a tökéletes portrék azok, amelyek mindkét elvárásnak eleget tesznek. Ebből az alapállásból nyilvánvalóan megoldhatatlan elméleti problémák erednek. A nagyon is gyakorlatias Kazinczy került a spekulatív érveléseket. Nem ismeretes tőle olyan fejtegetés, melyben elméleti síkon vetett volna számot az elvárásaiból fakadó lehetőségekkel és következményekkel. E kettős normát, magabiztos naivitással, nem látta problematikusnak, és így gyakran hangoztatta. 1828-ban, pesti tartózkodása során modellt ült Pesky Józsefnek, de az ő munkája nem tetszett neki, mert – mint Ponori Thewrewk

⁸ SZILY 1994.

⁹ Lásd Kazinczy Romy Károly Györgyhöz, 1813. máj. 15. KazLev, X, 370, 553.

¹⁰ Kazinczy Kölcsey Ferenchez, 1813. dec. 2. KazLev, XI, 147.

¹¹ Guzmics Izidor Kazinczyhoz, 1824. ápr. 18. KazLev, XIX, 113. Vö. még: „Gyönyörre nyílt szív nyiladozza / A szeretet csuda két virágit: / A szent poézist és a dicső erényt, / Mellyek hajdan öröm ünnepivé kenék / A nagy görög nép boldog éltét, / S létrehozák örök ideálit.” BERZSENYI, *Halljuk, miket mond ...* = BERZSENYI 1978, 148.

Józsefnek írja – Pesky a végsőkig hüen ábrázolta őt, „de munkájának épen az a baja, hogy igen hív”. E csalódottságában felkereste Richter Antal Fülöpöt, mondván, hogy ezután olyannal dolgoztat, „a ki híven is” adhatja, „szépen is”, hiszen az általános szabály szerint a „jó képnek nem csak hívnek kell lenni, hanem szépnek is azonfelül”.¹² A konkrét portrékra vonatkozó értékítéletei azonban nem csupán az ilyen szellemű elvi nyilatkozatok alapján születtek. Az idealizálás és referencialitás szempontján túl figyelembe vette azt is, hogy milyen a kidolgozottság minősége. Ez utóbbi mérce érvényesítésére jó példa az, ahogyan 1829-ben az Ender János által festett Széchényi Ferenc-portrét értékeli: a „kép lelkesen van gondolva ‘s igen helyesen, igen szépen végezve”. Ezzel egy időben Simó Ferencet úgy jellemzi, hogy „igen nagy szerencsével talál, és nagy gonddal dolgozza ki munkáját”.¹³ 1814-ben a Debrecenben rajztanárként működő Kis Sámuel három családi képéről megállapítja, hogy nincsenek rosszul dolgozva, de a kivitelezés minőségét rontja, „hogy a’ colorit mocskos”. A képen ábrázolt férjről elismeri, hogy „jól van eltalálva”, de a feleséget a felismerhetetlenségig „hasonlatlan”-nak mondja.¹⁴

Az idealizálás, a referencialitás és a kidolgozottság mellett Kazinczy ítéleteit nagyban befolyásolja még az is, hogy a portré miként tölti be szerepét a (nemzeti) közösség (kulturális) életében. Egyik funkciója a család és a barátok számára kedves személy megörökítése. Ennek jegyében biztatja Kazinczy a huszonnégy éves, ígéretes tehetségű Helmeccy Mihályt, hogy festesse meg magát Donát Jánossal: „Édes barátom, Te is kihalhatsz minekelőtte nagy céljaidat elérned. Hadd bírják akkor barátid képedet.”¹⁵ Helmeccy esetében, aki még nem hozott létre semmi olyat, ami a nemzet figyelmét magára vontja volna, az arckép csupán kis körben bír fontossággal. Ezzel szemben a haza nagyjainak megörökítése a nemzet számára nyújt vizuális segítséget a kiemelkedő személyiségek emlékének megőrzéséhez. Így érthető, hogy Donát János festő azért „érdemel polgári koszorút”, mert az idős mester „felékesíté a hont, s ifjú esztendei óta sok jónak tartá fenn emlékezetét”.¹⁶ Donátot Kazinczy nagyra becsült festői között tartja számon, de figyelmet érdemlő módon őt nem idealizáló művészetéért dicséri, hanem azért, mert – mint sokaknak

¹² Kazinczy Ponori Thewrewk Józsefhez, 1828. ápr. 6. KazLev, XX, 475. Az idézett levélben a két festő nincs megnevezve. Pesky József azonosításához lásd Kazinczy Ponori Thewrewk Józsefhez, 1828. ápr. 17. KazLev, XX, 500; Kazinczy Ponori Thewrewk Józsefhez, 1828. máj. 31. KazLev, XX, 515. Richter Antal Fülöp azonosításához lásd Kazinczy Ponori Thewrewk Józsefhez, 1828. ápr. 29. KazLev, XX, 505; Kazinczy Ponori Thewrewk Józsefhez, 1828. máj. 31. KazLev, XX, 515.

¹³ Kazinczy Guzmics Izidorhoz, 1829. máj. 27. KazLev, XXII, 426, 427.

¹⁴ Kazinczy gróf Dessewffy Józsefhez, 1814. febr. 24. KazLev, XI, 240.

¹⁵ Kazinczy Helmeccy Mihályhoz, 1812. dec. 26. KazLev, X, 204.

¹⁶ KAZINCZY, *Pestre* = KAZINCZY 1987, 553. A kérdéskört részletesen tárgyalja: PORKOLÁB 2005, 86–109.

írja – „[s]zerencsésebb Találót, ügyesebb Festőt”¹⁷ Magyarországon nem lelhet az ember. A sokszor ismételt magasztalás¹⁸ a hű ábrázolásnak és a gondos kidolgozásnak szól. Ebből arra lehet következtetni, hogy amennyiben egy kép (ellentétben például a fentebb említett Madonna-ábrázolásokkal) nem kizárólag művészi igényeknek tesz eleget, az idealizálás nem emelkedik a megítélés elsődleges szempontjává. Ha oka van rá, természetesen ilyen esetben is nagy érdemként beszél Kazinczy a képen megfigyelhető művészi szépítésről, de a mű egészéről alkotott elismerő ítéletének ez nem lesz elengedhetetlen feltétele. Nem vizsgálva, hogy az idealizálás mikor vált Kazinczynak öntudatlanul, és mikor tudatosan érvényesített normájává, megállapítható, hogy 1792-ben, amikor kezébe vette barátjának, Horváth Ádámnak metszetét, az idealizálás szempontja nem befolyásolta véleményét, és az ábrázolás hűsége mellett sokkal meghatározóbb szerepet kapott egy másik aspektus: az ikonográfiai jellemzés, melynek fontossága élete későbbi szakaszában sem csökkent. „Majd kiugrottam a’ bőrömből – írja Horváthnak –, midőn ma egy Bétsi levelet kaptam és képedet benne leltem. [...] Ha [a festő] egészen eltalálta é képedet, azt mások ítélik meg: elég az, hogy én ebbenn is reád ismerek [...]. Kiváltképen a’ kép ornamentumainak örülök. Azokat [a részmetező] egészen úgy csinálta, a’ mint hagytam, óhajtottam ‘s magam rajzoltam. Tölgyfán függ a’ felkoszorúzott kürt és lant; jele annak, hogy Epicum Carmenben szerencsésen futottad pályádat; egy köre *bas-relief* módjára vagyon vésvé a’ Delphinen nyargaló Arion, titkos jelentője nevednek;¹⁹ – ott van a’ félig befedett csillagos mennygolyóbis; résszerint annak jeléül, hogy Astronomiai poémát írtál, résszerint annak, hogy megszüntél lenni *αίτιος* [bűnös, nagy kópé].²⁰ Ott a’ könyvenn a’ kard, akár annak jeléül, hogy Scriptor is vagy, Banderista is, akár annak, hogy 19/XI. 89.²¹ Ott a’ cirkalom és szegmérő, mert Mathematicus is vagy; ‘s Özvegynek fija is, ott a’ cubus és rajta a’ Lélek halhatatlanságának symboluma és Volumenje. Ott végre a’

¹⁷ Kazinczy Helmeccy Mihályhoz, 1812. nov. 8. KazLev, X, 164.

¹⁸ „[M]ég szebben-dolgozó ‘s igazábban találó Festőt Hazánk kebelében nem látott.” (Kazinczy Horvát Istvánhoz, 1812. nov. 10. KazLev, X, 166.) „Édes barátim, adjatok sok munkát Dónátnak, ‘s éljetek azon szerencsével, hogy eggy szépen dolgozó ‘s igen jól találó ember által adattassanak által képeitek a’ Maradéknak.” (Kazinczy Horvát Istvánhoz, 1813. jan. 15. KazLev, X, 220–221.) „Ennél a’ szép lelkű öregnél még nem volt Magyar Országban találóbb Festő.” (Kazinczy Pápay Sámuelhez, 1814. júl. 8. KazLev, XI, 463.) „Soha Magyar-Országban *jobban találó és szebben festő* Művész még nem volt.” (Kazinczy Vay Miklóshoz, 1814. dec. 21. KazLev, XII, 267.) „Szerencsésebben Magyar Országban még senki nem festett. Igen jól talál, ‘s a’ festés igen szép.” (Kazinczy gróf Dessewffy Józsefhez, 1815. márc. 30. KazLev, XII, 472.)

¹⁹ Arion volt Horváth Ádám szabadkőműves neve.

²⁰ Vö. Horváth Ádám Kazinczyhoz, 1789. máj. 13. KazLev, I, 353–354.

²¹ Horváth Ádám 1789. november 19-én lépett a szabadkőművesek közé.

Templum honoris, melly nevedet még holtod előtt elfogadta.”²² Szembetűnő, hogy a tetszés magas fokát nem a metszet és a modell közti pontos megfelelés váltja ki. A szöveg tanúsága szerint Kazinczy örömét még az sem rontaná el, ha egyesek nem ismernének rá Horváthra. Neki az a legfontosabb, hogy a portrét körülvevő (saját tervezésű) emblemikus díszek minél részletesebb jellemzést adjanak a képen megjelenő személyről, és előszámlálják érdemeit, nyilvánvalóvá téve, hogy mivel nyerte el helyét a hírnév templomában. Ennek a sajtó nyilvánossága elé szánt metszetnek (Kazinczy 600, Horváth 6000 példányra gondolt!²³) tehát az elsődleges feladata, hogy a harmincéves ember teljesítményét felmutatva meggyőzze a publikumot arról, hogy joggal illeti Horváthot hely egy megteremtendő vagy már kialakulófélben lévő nemzeti panteonban, és hogy vizuális képhez kösse személyét a kollektív emlékezetben. Az ilyen funkcióval bíró képpel szemben elengedhetetlen követelmény a megörökített híresség jellemző vonásának, társadalmi rangjának, érdemeinek és erényeinek lehetőségek szerinti felmutatása, a hazai igényesség és ízlés fejlesztése szempontjából pedig fontos, hogy az alkotás szépen legyen kidolgozva, és jó, ha az ábrázolás hű, sőt egyben idealizált, bár anélkül is ellátja feladatát, hogy e két utóbbi elvárásnak eleget tenne. Több mint két évtizeddel később Virág Benedeket biztatja, hogy festesse magát „a’ felette szerencsésen találó” Donáttal. Nem művészi eredményt vár az ábrázolástól, hanem azt kívánja biztosítani, hogy az őket követő nemzedékek is tudják testi képhez kötni azokat az érdemeiket, melyeket Virág irodalmi téren hozott létre. Kérése mellett így érvel: „Képzeld-el, édes barátom, melly vesztesség volna az a’ Jóknak, ha ők *Tégedet* képben nem ismernének. Mert az a’ halhatatlanság melly immár örökre tiéd, csak nevedé érdemedé, nem napjaidé, ‘s a’ Jók eggy két tízed mulva Tégedet lelni nem fognak.”²⁴ Ebben az esetben Kazinczy nem adott utasításokat a portré készítéséhez, de számos arcképhez fűzött észrevételeket, melyekből kiderül, hogy a közösségi szerepet és érdemet az emblematika segítségével vélte megjeleníthetőnek. Saját, 1803-ban V. C. Kininger által rajzolt, majd a következő évben F. John által metszett képéről Berzsenyinek 1812-ben azt írja, hogy „a’ lepel Cosmopolitát, a’ magyar mente a’ francia ízlésű lajblival ‘s zsabóval ‘s craváttal a’ nem-vad patriótát jelenti”.²⁵ Már volt róla szó, hogy Ferenczy István Csokonai-büszjtjét Kazinczy mind az idealizálás, mind a kidolgozás szempontjából remeknek tartotta annak ellenére, hogy semmi hasonlóságot nem állapított meg a mű és az ábrázolt személy között. Szobrászat esetében ez az engedékenység magyarázható műfaji okokkal is. Alaptételként ugyanis azt vallja, hogy „a’ *Plastica*’ Műveiben nem hasonlítás, hanem nemesítés

²² Kazinczy Horváth Ádámnak, 1792. okt. 2. KazLev, II, 281–282.

²³ Kazinczy Horváth Ádámnak, 1792. okt. 2. KazLev, II, 282.

²⁴ Kazinczy Virág Benedekhez, 1814. jan. 5. KazLev, XI, 166–167.

²⁵ Kazinczy Berzsenyi Dánielhez, 1812. okt. 2. KazLev, X, 140.

kivántatik”.²⁶ Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy a szobor anélkül is eleget tehet a kulturális életben tőle elvárt feladatnak, hogy hasonlítana Csokonaira, hiszen megfelelő attribútumokkal körülírható az a teljesítmény, amely helyet biztosít az ábrázolt személynek a nemzeti panteonban. Ezzel a logikával érthető meg, hogy Ferenczy művének értékelésekor Kazinczy miért figyel annyira a szobron megjelenő emblematikus elemekre. Először, amikor még csak a Magyar Kurirban publikált ismertetés²⁷ alapján képzelte el az alkotást, szerencsés művészi gondolatnak tartotta a meztelennek vélt vállat, melyre a mester „lepelként rá veté [értsd: panyókára vetette rá] a’ mentét”. Ez a megoldás volt mentség a Magyar Kurir által magyarosnak minősített bajuszra, melyet – mint gúnyosan mondja – „szakál nélkül csak skláv és Mirmillo [gladiátor] visele”.²⁸ Miután módjában volt a szobrot Debrecenben megnézni, még lesújtóbb véleményt fogalmazott meg a jellemzést szolgáló részletekről. „De melly visszásság – írja a feljebb már idézett magasztaló szavak után –; mente, dolmány felöltve, a’ büsztön, ‘s minden nyakravaló nélkül, úgy hogy a’ nyak egészen meztelen. Vedd már ezt a’ modern costumöt a’ testen, és azt az ideálist az arczon, ‘s azt a’ poetait a’ borostyán koszorúval, melly nem a’ homlokot veszi körül horizontalis vonásban, hanem a’ fül mellett megyen fel, mint az Imperátorok fejeiken. Azért hogy némellyek modern costumban faragtatják magokat, Ferenczinek a’ poeta Csokonait poetai costumban kellett volna adni – meztelen karral és mellyel, ‘s horizontalis koszorúval inkább mint a’ hogy itt adá, – noha ez nem olly vétek mint az elsőb.”²⁹ A magyar mente és dolmány a most nem említett bajusszal együtt feltehetően túlzottan nemzethez kötöttek, az antik költőábrázolástól, a költőség egyetemes eszméjétől elszakítottak tüntette fel Csokonait. (Vö. az 1804-es Kazinczy-portréről mondottakkal!) Ehhez járult a koszorúval kapcsolatos észrevétel, miszerint Ferenczy egyszerű ikonográfiai hibát vétett. Mindez azt eredményezte, hogy a részleteiben jól sikerült, sőt szép szobor nem pontosan azt a helyet jelölte ki Csokonainak a nemzeti panteonban, amely Kazinczy szerint őt megillette volna.

Az ítéleteiben ötvöződő négy szempont közül a művészi teljesítményt Kazinczy az idealizálás alapján értékeli. Az ezzel kapcsolatos irodalomra vonatkozó, de a képzőművészetre is alkalmazható elképzeléseit legtömörebben talán az 1810 októberében keletkezett *A két Természet* című epigrammában foglalja össze. Kis Jánoshoz írva így jellemzi a vers jelentőségét: „örvendek hogy [ezt az epigrammát

²⁶ Kazinczy Ferenczy Istvánhoz, 1823. jan. 17. *KazLev*, XVIII, 236. Lásd még: „Te pedig tudod, hogy a’ Plasztika’ a’ természeti fej helyett újat, mást, egy szebbet, egy varázst ad.” (Kazinczy Ferenczy Istvánhoz, 1825. jan. 4. *KazLev*, XIX, 276.) „Plasticusnak nem szükség hasonlító fejet dolgozni: ő az ideált keresi”. (Kazinczy Guzmics Izidorhoz, 1827. dec.[?] *KazLev*, XX, 424.) A problémáról lásd SZABÓ 1983, 278–280.

²⁷ Váczy János idéz a Magyar Kurir 1822. dec. 20-i számából: *KazLev*, XVIII, 522.

²⁸ Kazinczy Ferenczy Istvánhoz, 1823. jan. 17. *KazLev*, XVIII, 236.

²⁹ Kazinczy Dessewffy Józsefhez, 1824. júl. 1. *KazLev*, XIX, 144–145.

...] tölem veszi literatúránk; mert hanyadik magyar Író az, a' ki az Aestheticának ezt a' törvényét csak megálmodni is tudná."³⁰ A szóban forgó törvény a fűzfapoéta Nyáradai és a vers beszélőjének szemléleti szembenállásaként rajzolódik ki:

A' Poezisz kikap a' népből 's a' durva valóból,
 És kiesebb tájra 's lelki valóba vezérl.
 És te kevélykedel e, hogy az eltévedtet az egygy és
 Szent Természethez, Nyáradai, visszavonod?
 A' mit lát, maga, Nyáradinak, Természet. Ez egygy az:
 A' Mesterség' Természete néki nem az!³¹

Abban a levélben, melyben Kis Jánosnak elküldte a verset, Kazinczy a két szemléletmódot egy-egy emblematikus nyelvi szerkezettel jellemzi: ezek szerint Nyáradai a *Nach der Natur*, a vers beszélője az *εις το κρείσσον* elvét vallja.³² A görög kifejezés az *εις* hely- és célhatározói jelentésű *ra-*, *re-* prepozícióból, a *το* névelőből, valamint a *κρείσσον* vagy *κρείττον* alakú, *erősebb*, *előnyösebb*, *fentebb lévő* jelentésű, főnevesült melléknévből áll, melynek szokásos fordítása: törekedj a jobbra. Kazinczy többször utal az idealizálás általa kívánatosnak tartott módjára ezzel a formulával, szemben a másikkal, mely a *természet szerint* dolgozó eljárást jelöli, ahol a cél nem más, mint pusztán az érzékszervekkel tapasztalható világ leképezése. Az idealizálást valló művész lemond arról, hogy az általa megkonstruált világot az érzékszervi tapasztalás hitelesítse. Az ő célja az, hogy művészetével egy tudat, illetve lelki tartalomként definiálható világot hozzon létre, vagy fejezzen ki; egy olyan világot, melyet (a közvetlen tapasztalati ellenőrizhetetlensége miatt) Nyáradai nem ismer el természetnek. Ugyanakkor a vers beszélője kérdés formájában tagadja, hogy a Nyáradai által leképezett világ alkalmas volna orientációs rendszerként szolgálni az eltévedt, tájékozódási pontot vesztett ember számára. Bár a versben megteremtett vitahelyzet azt sugallja, hogy a lelki valóként megnevezett, a mesterség (azaz a művészet) által létrehozott természet azonosítható az „egygy és Szent” természettel, a szöveg logikai felépítéséből ez nem következik. Abból legfeljebb annyi vonható el, hogy az igazi művészet feladata etikai jellegű: a valódi, a végső létezők birodalmának megképzésével támpontot kell nyújtani az embernek a világban való eligazodáshoz. E feladat teljesíthetőségének pedig az a feltétele, hogy a művészet által megképzett kiesebb táj és lelki való révén az ember valamilyen módon kapcsolatba kerülhessen az „egygy és Szent” természettel. A kérdés tehát az,

³⁰ Kazinczy Kis Jánoshoz, 1810. okt. 29. KazLev, VIII, 146.

³¹ KAZINCZY 1811, 11.

³² Kazinczy Kis Jánoshoz, 1810. okt. 29. KazLev, VIII, 145. Vö. Kazinczy Kis Jánoshoz, 1805. jan. vége körül, KazLev, III, 254–255; Kazinczy Budai Ezsaiáshoz, 1805. márc. 31, KazLev, III, 309.

hogy metafizikailag legitimálható-e a művészi képzet magasabb rendű tökéletessége.³³ Ebben a kérdésben a vers szövege semmilyen irányba nem dönt, hiszen csupán a Nyáradi szemlélete jegyében született képzettől tagadja meg a metafizikai legitimációt.

Kazinczy a vershez prózai magyarázatot kapcsol, melyben lényeges elemmel bővíti ki az idealizálás normájának ontológiai háttérét. Az „Aesthetica’ profánusainak” nevezi azokat, akik csak azt ismerik el természetnek, „a’ mit testi szemeikkel látnak”. Ezzel a minősítéssel kizárja őket azok köréből, akik a művészet révén a versben említett szent természethez, a lényegi valósághoz hozzáférhetnének. Erre vonatkozik ugyanis a nem beavatottakra, a templomon kívüliekre utaló profán (pro = előtt; fanum = szent hely, templom) szó. Velük szemben állnak az idealizálás képviselői, akik a közvetlenül tapasztalhatónál jobb, feljebb lévő világ megfogalmazására törekcsenek. Kazinczy szavaival: „*Eis to kreisson!* (in pulchrius!) ezt kiáltozta a’ görög Művész a’ tanítványnak, ‘s így leve, ‘s csak így leve a’ Vaticanói Apoll, az Antinousz, a’ Mediciszek’ Vénusza; így, és csak így leve ‘s lelete, hogy a’ Gorgon’ feje is isteni keccsel mosolyog”. Az itt megfogalmazott esztétika akkor nyerhet etikai érvényességet, ha ontológiailag megalapozottá válik az ábrázolás normájává tett fentebbi világ. Ezt a gondolati lépést teszi meg a vershez fűzött magyarázat azon része, melyben Kazinczy Lessing *Emilia Galottijából* idézi azt a jelenetet, melyben Conti, az udvari festő bemutat megrendelőjének egy frissen elkészült portrét: „»Valóban a’ kép nincs is inkább szépítve, mint a’ hogyan a’ Mesterségnek szépíteni *kell!* mond Conti Emília Galottiban. A’ Mesterségnek a’ szerént kell festeni, a’ hogy’ a’ *plasmai Természet* – ha van! a’ képet gondolá; azon hanyatlék nélkül, mellyet az ellenkező anyag elmellözhetetlenné teszen; azon roncsolat nélkül, mellyel ellene az idő kikél.«”³⁴ Az eredeti német szöveg *plastische Natur* kifejezését³⁵ az 1830-ban megjelent magyar kiadásban Kazinczy *plasztikai természetnek* fordította,³⁶ míg itt (1811) a *plasmai* szót használta. Mindkét változat a görög *megformál, alakít, gonddal kicsiszol, elképzél, elgondol* jelentésű *πλάσσω* igével van rokonságban, tehát a kérdéses jelzős szerkezetben a (szép-pé) formáló (vö. *plasztikai sebész*) természetéről van szó, melynek elgondolható szellemi tökéletessége az idő függvényében és az anyaggal egyesülve csonkul. Az ilyen értelemben felfogott természet létezése mellé ugyan kérdőjelet tesz a szöveg, de ezáltal nem vonja vissza érvényességét az esztétikára nézve, sőt Conti szövege megvalósíthatónak mutatja az olyan műalkotást, mely megfelel ennek a normának. Mindez arra mutat, hogy Kazinczyban az ismeretelméleti bizonyosság hiányának

³³ A problémát nagy kultúrtörténeti anyagon, megvilágosító módon tárgyalja PANOFKY, 1999.

³⁴ KAZINCZY 1811, 48–49.

³⁵ LESSING 1855, 275.

³⁶ KAZINCZY 1830, 12.

ellenére él az a hit, hogy a műalkotásban hozzáférhetővé tehető az elgondolható legnagyobb tökéletesség, amelynek morálisan orientáló szerepe lehet az eltévedt ember számára. Olyan meggyőződésről van szó, melyet történelmi tapasztalattal is hitelesíthetőnek mond: „a história bizonyítja, hogy ha valahol a’ *Jó* gyökeret vert, ott mindig a’ *Szép* készítette az utat”.³⁷

1829-ben Kazinczy beszámolt Guzmics Izidornak arról, hogy megnézte történelmi nagyjaink képcsarnokát a pesti vármegyeházában: „Krafft’ három darabjain kívül a’ többinek kevés artistai becse van, de annál több historiai. Érző szívnek nagy öröm ezen kisded Pantheonba belépni.”³⁸ Az öröm, mely ott elfogta őt, nem vezetett esztétikai ítéleteinek felfüggesztéséhez, és a korlátozott művészi élmény nem fojtotta el a neves elődök képe okozta örömet. Abban a misztikus élményben volt része, mely elődei kéziratának tanulmányozása során gyakran foghatta el, és melyet így örökített meg: „A jól vagy rosszul nevezetes emberek kéziratai aszerint érdemlik figyelmünket, mint az ő arcképek. Magunk sem értjük, mint esik, de érezzük, hogy hozzájuk, a nem ismertekhez közelebb tétetünk, midőn képeiket látjuk, s midőn illehetjük a papiroost, melyen kezek nyugodott.”³⁹ Kazinczy egyrészt tudatosan elkülönítette azt az élményt, melyet a levéltári relikviák, az önmagukban sokszor értéktelen tárgyak vagy a panteon gyakran művészileg esendő képei nyújtanak, attól a másiktól, amelyik a művészileg értékes alkotásokból fakad, másrészt érzékelte a bennük meglévő közös vonást: az egyik az elődök példaadása és az ősökkel való közösség lélekemelő élménye révén segít élni, a másik pedig azáltal, hogy értékvonatkoztatási ponttal szolgál a világban való eligazodáshoz.

BIBLIOGRÁFIA

BERZSENYI 1978

BERZSENYI Dániel: *Berzsenyi Dániel összes művei*. S. a. r., utószó, jegyz. MERÉNYI Oszkár. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.

HÖGYE 1992

Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén levéltárában: I. sorozat. Összegyűjtötte, összeállította HÖGYE István. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, 1992.

³⁷ Kazinczy Berzeviczy Gergelyhez, 1810. júl. 23. KazLev, XXII, 256.

³⁸ Kazinczy Guzmics Izidorhoz, 1829. máj. 27. KazLev, XXII, 426.

³⁹ Idézve: HÖGYE 1992, a bevezető füzet 6. számozatlan lapján.

KAZINCZY 1808

Magyar régiségek és ritkaságok. Kiad. KAZINCZY Ferenc. Pest, Trattner, 1808.

KAZINCZY 1811

KAZINCZY Ferenc: *Tövisek és Virágok.* Széphalom, 1811.

KAZINCZY 1830

[LESSING, Gotthold Ephraim]: *Galotti Emília.* Ford. KAZINCZY Ferenc. Több tudósokkal kiadja BAJZA József. Pest, Beimel József, 1830 (Külföldi Játékszín, 1).

KAZINCZY 1987

KAZINCZY Ferenc: *Az én életem.* Összegyűjtötte, szerk., előszó, jegyz. SZILÁGYI Ferenc. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987 (Nemzet és Emlékezet).

KAZINCZY 2008

KAZINCZY Ferenc: *Erdélyi levelek.* Szerk., kiad., utószó KOVÁTS Dániel. Budapest, Eötvös József Kiadó, 2008 (Eötvös Klasszikusok, 91).

KazLev

KAZINCZY Ferenc *Levelezése.* I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1911. XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1927. XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960.

LESSING 1855

LESSING, Gotthold Ephraim: *Gotthold Ephraim LESSING's Gesammelte Werke, II. Leipzig,* G. I. Göschen'sche Verlagshandlung, 1855.

PANOFSKY 1999

PANOFSKY, Erwin: *Idea: Adalékok a régebbi művészetelmélet fogalomtörténetéhez.* Ford. SZÁNTÓ Tamás. Budapest, Corvina, 1999 (Egyetemi Könyvtár).

PORKOLÁB 2005

PORKOLÁB Tibor: „Nagyjainknak pantheonja épül”: *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd.* Budapest, Anonymus Kiadó, 2005 (Bélepő).

SZABÓ 1983

SZABÓ Péter: *Kazinczy portré-esztétikája*. Ars Hungarica: A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Közleményei, 1983/2, 278–280.

SZILY 1994

SZILY Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*, I–II. Budapest, Hornyánszky Viktor kiadása, 1902–1908. A két kötet egybekötött reprintje folyamatos lapszámozással: Budapest, Nap Kiadó, 1994.

NYELVÚJÍTÁS ÉS SZAKNYELVÚJÍTÁS KAZINCZY KORÁBAN

KOVÁCS MÁRIA – KECSKÉS JUDIT

Európa fejlettebb országaihoz hasonlóan a nyelvújítás Magyarországon is a feudálizmus idején zajlott, és hazánkban is a felvilágosodás jegyében alakult ki a nyelvfejlesztési program. A XVIII. századi magyar nyelv viszonylag fejlettebbnek mutatkozott a szépirodalmi műfajokban. Mikes és Faludi prózája, Amade költészete, a magyar iskoladrámák reprezentálják az irodalmi nyelv színvonalát. A funkcionális stílusok terén jóval nagyobb hiányok, elmaradottság mutatkozott az igazságszolgáltatás, közigazgatás, sajtó és a tudományok terén is. Főként ezeken a területeken kellett (a latin ellenében) a magyart alkalmassá tenni a korszerű ismeretek átadására, szókincsét, kifejezőképességét bővíteni, a kor kívánalmainak megfelelő színvonalra emelni.¹

Bessenyei nyelvi programja, amely a felvilágosodás és a nyelvújítás nyitánya is egyúttal, pontosan ezeket a célokat fogalmazta meg. Az évszázados előzmények után a latint már nem tartotta nélkülözhetetlennek, a magyar nemesség köreiben használatos latint pedig egyenesen az elmaradottság, parlagiasság leplezőjének tekintette. Az 1779-ben Bécsben kiadott A holmi Második beszédében így figurázza ki azokat, akik csak „recitálják”, amit mások írtak, s szolgálai ragaszkodnak a latinhoz, de megtartása mellett nincsenek érdemi érveik. „Értelek, értelek – most tűrhető képpen magyaráztál: ellened nem szóllok; de a Deákszó, már az haszontalan: a Deákszó mert a Deákszó”.²

A nemesség műveltségbeli hiányainak ostorozásán túl rávilágít a jog, igazságszolgáltatás, törvénykezés magyar nyelvűsége iránti igényének megfogalmazására. „Míg az Ország Törvénye deákul van s’ mig ezen a nyelven perelnek, itélnek, addig sem idegen, sem Magyar nyelvet nem fog tudni a Magyar Nemzet”.³ A jog magyar nyelvűvé tétele mellett a tudományok magyar nyelvű kialakítását is célul tűzi. Bessenyei színrelépése, programhirdetése azonban önmagában nem lett volna elegendő a mozgalom indulásához. 1790 körül egyre többen fogalmazták meg a nemzeti nyelv kiművelésének, hivatalos államnyelvvé tételének igényét.⁴ Ezek a megnyilvánulások is jelzik, hogy ekkorra értek meg a belső feltételek egy új nemzeti nyelvi program végrehajtásához. II. József nyelvrendelete, (amely eltörölte a latint mint hivatalos nyelvet, s helyette a németet vezette be hivatalos nyelvként)

¹ KOSÁRY 1980, 312.

² BESSENYEI 1983, 275.

³ BESSENYEI 1983, 313.

⁴ KOSÁRY 1980, 314.

felerősítette a nyelvi nacionalizmust, amely a hivatalos nyelv, a tudományok nyelvének gyakran purista magyarításában nyilvánult meg.

A szaknyelvek magyarítása, a magyar nyelvű terminológia megteremtésének igénye és gyakorlata korántsem előzmények nélküli. Jóformán a középkortól nyomon követhető nyelvünk történetében ez a fajta tudatos gazdagítás. A tudományok magyar nyelvűvé tételének igénye Sylvester, Apáczai, Geleji Katona nyelvtanaiban éppúgy feltűnt, mint a kevésbé jelentős szerzők munkáiban. Közvetlen előzményének a XVIII. század közepének szaknyelvújítási kísérletei tekinthetők. Kovács János Hadi exercitiumja (1746) amely a katonai nyelv, Bertalanfi Pál (1757) a földrajz szaknyelvének, Maróthy György Arithmeticaja (1743) pedig a matematika műnyelvének magyarítására tett kísérletet.⁵

A jogi szaknyelv magyarítását a nyelvújítás szellemisége mellett a törvénykezés is előmozdította. Az 1790–91-es és az 1792. évi országgyűlésen jelentős szerepe volt a magyar nyelv ügyéért folytatott harcnak. Azon törvények között, amelyek előmozdítói voltak a szaknyelv ügyének, meg kell említenünk az 1792. évi VII. törvényt, amely kötelező tantárggyá tette anyanyelvünket; az 1805. évi IV. törvényt, amelynek köszönhetően a magyar nyelv előtt megnyíltak az igazságszolgáltatás intézményei, a bíróságok. A folyamat betetőzéseként pedig az 1843–44. évi II. törvény elrendelte, hogy a királyi leiratok, törvények, rendeletek az országgyűlés és az ítélőszékek hivatalos nyelve kizárólag a magyar legyen. Ezen törvények közül már az 1805. évi maga után vont a jog- és igazságszolgáltatás műszavainak és kifejezéseinek összegyűjtését, a hiányzó elemek megalkotását. Az 1800-as évek elejének jogi terminológiája ugyanis még jobbára latin kifejezésekből állt, a hivatalos iratok jelentős része latinul íródott. Létezett ekkor egy szerényebb terjedelmű magyar szókincs, ez azonban kevésnek bizonyult a tételes jog, a jogalkalmazás és közigazgatás egészének magyar nyelvűvé válásához. (E kérdésről a kor legismertebb nyelvésze, Révai Miklós úgy vélekedett, hogy nem kell új szavakat alkotni, van a régi magyar nyelvben elég kifejezés jogi, közigazgatási tárgyakra. Az 1806. évi pesti megyegyűlésen egy viseltes Verbőczy kiadással a kezében bizonyította állításait az egybegyűltek előtt.⁶ A jelenlévőket nem sikerült meggyőznie, nézetei azonban minden bizonnyal hatással voltak a szaknyelv újítóira, őket a mérsékelt újítás felé terelték.)

A helyzet sajátosságaiból adódóan a jogászok foglalkoztak elsőként ezzel a szakmai-nyelvészeti problémával. Minden bizonnyal ez az egyik oka annak, hogy az általuk végzett műszóalkotás és szókincsgyarapítás, a jog nyelvének magyarítása érdekében kifejtett tevékenység a szakirodalomban többnyire másodvonalbelinek, a túlzó purizmus elvét követő gyakorlatnak minősül.⁷ Azonban a tisztí szótárak, mű-

⁵ TOLNAI 1929, 36.

⁶ TERESTÉNYI 1955, 118.

⁷ KOSÁRY 1980, 318; Tolnai 1929, 35.

szótárak elkészítésében a szakjogászokon kívül nyelvtudósok és írók is részt vettek, köztük Révai, Verseghy, Kisfaludy Sándor, Fogarasi, Pápay Sámuel,⁸ továbbá a megszülető munkák korántsem azonos színvonalúak. Bizton állíthatjuk, hogy a XIX. század első felében kiadott tiszti szótárak, műszótárak és a műszóalkotással foglalkozó tanulmányok között olyanok is voltak, amelyek mentesnek mondhatók az erőszakos újítástól, amelyek ugyanazon ideológia (Adelung normatív, mérsékelt felfogása a nyelvújításról) alapján vélték megvalósíthatónak a nyelvbővítést, pontosabban a szaknyelvújítást.

A tiszti szótárak készítésének sorát a Pest megyei nyitotta 1806-ban A tisztbéli írásmód saját szavai című anyaggal, amelyet más vármegyéknek is megküldtek, s amely ily módon közvetlen előzménye számos hasonló célú és jellegű szógyűjteménynek. A század első éveiben megjelent munkák közül színvonalában, elveiben és szóalkotási gyakorlatában is kiemelkedik két munka: Pápay Sámuel és Szirmay Antal értekezése és szótára. Pápay, akit Tolnai is az első magyar irodalomtörténet-íróként említ,⁹ Veszprém vármegye 1806 augusztus havi választmányi ülésén olvasta föl az Észrevételek a Magyar Nyelvnek a Polgári Igazgatásra, és Törvénykezésre való alkalmaztatásáról című tanulmányát. Az értekezés a szótárral együtt 1807-ben nyomtatásban is megjelent. A túlságosan terjedelmes és nem túl bizalomgerjesztő cím kiérlelt, értékes gondolatokat tartalmazó írás élén áll. Pápay kiindulópontként jellemzi a korabeli magyar nyelv állapotát, amely gazdag szókincset örökölt a múltból, de bizonyos területeken bővítésre szorul. A polgári igazgatás és törvénykezés nyelvének fejlesztésére, a terminológia megalkotására valóságos programot dolgozott ki. Bevezetőjében a magyar szavak és kifejezések szükségességéről ír, azonban az új szavak alkotása előtt „előbb jól meghánnyuk Nyelvünk tárházát, ha nem találunk-e abban olyan régi fzőt, a’ mitsodást keresünk, és ha találunk illyent, mellyet tsak az uralkodó Deákság rejtett el előlünk, azt vegyük elő, tegyük ismét folyamatba, s’ éllyük vele”¹⁰. Ezekre a meglévő szavakra, kifejezésekre példákat is ad, amelyeket a latin megfelelők helyett ajánl szakszóként: *felperes* az *actor* helyett, *alperes* az *incattus* helyett, *ítélet* a *sententia* kiváltására. Feleslegesnek, helytelennek tartotta a már meglévő szavakat újakkal felcserélni. A terminus technicussá válás fontos feltételeként az azonos jelentéstartalmat nevezi meg: „Hogy a’ Magyar Kifejezéseknek értelmét is vóltaképpen meghatározzuk; mert különben, ha a’ Hazafiak kivált külön vidékekenn egy kifejezést tétovázva hol egy hol más értelemben vefznek, úgy egymást Ország fzerzte soha igazán meg nem érthettyük”¹¹. Figyelemre méltó az a javaslata is, hogy a tájszavakat is fel kell használni a szakszókincs bővítésére, s néhányat maga is javasol, így az Erdélyben

⁸ TOLNAI 1929, 79.

⁹ TOLNAI 1929, 89.

¹⁰ PÁPAY 1807, 15.

¹¹ PÁPAY 1807, 3–4.

használatos *szavatos*, *szavatosság* vagy a Dunántúlon használt *kamat* szavakat. Felismerte azt is, hogy a magyar megfelelőt sokszor nem lehet az idegen szó minden jelentésére alkalmazni, s ez problémákat okoz.

A latin *executio* helyettesítésére nem mindig alkalmazható a *végrehajtás*, mert a *mindenemet exequálták* szókapcsolatot nem fejezhetjük ki úgy, hogy *mindenemet végrehajtották*, ezért azt ajánlotta, hogy a *végrehajtani* legyen az *effectuare* megfelelője, az *executiót* pedig magyar toldalékokkal kell használni *exequálás*, *exequálni* formában.¹² Az „egygyes szóknak, és Szóllások formáinak szaporítására” vonatkozó további elveit is érdemes megfigyelnünk, mert azok semmiben sem maradnak el a legigényesebb, a kor tudományos színvonalán álló nyelvújítók nézeteitől. A szóalkotással kapcsolatban leszögezi, hogy ha már valóban új szavakat kell alkotni, akkor azokat megfelelő tövekből létező képzőkkel vagy összetétel útján, a nyelvtan útmutatása szerint kell megtenni. Az idegen szavak megtartását csak akkor tartja célszerűnek, ha végképp nincs frappáns magyar megfelelőjük. Az újonnan alkotott szavak és kifejezések meghonosodását pedig a nyelvszokáshoz köti. Pápay (1807) Észrevételek a’ magyar nyelvnek a’ polgári igazgatásra, és törvénykezésre való alkalmaztatásáról; az oda tartozó kifejezések’ gyűjteményével című értekezése sejtetni engedi Révai hatását elsősorban a régi szavakhoz való ragaszkodásban, a mérsékelt újítás szorgalmazásában.

A másik említésre méltó tanulmány Szirmay Antal nevéhez fűződik. Nevének és munkáinak említése mindenképpen indokolt a Kazinczy-évforduló kapcsán, hisz Szirmay Zemplén vármegye főjegyzője, a sátoraljaújhelyi levéltár felügyelője és Kazinczy előtti rendezője is volt. Közzétett munkái lokálpatriotizmusról tanúskodnak, ugyanis megírta Zemplén vármegye történetét, de foglalkozott a tokaji borral is. Pápayval közel egyidőben, 1806-ban jelentette meg Kassán a jogi szaknyelvújítással foglalkozó értekezését és szógyűjteményét Magyarázattya azon szóknak, mellyek a’ Magyar országi Polgári, s’ Törvényes dolgokban elő-fordulnak némelly rövidebb formákkal címen. A terjedelmes cím Szirmay nyelvújítással kapcsolatos nézeteit, állásfoglalását tartalmazó írást vezet be. A tanulmány szerzője kifogásolja a korban divatos jogi keveréknyelvet, amely a XIX. század elejének jogi és igazságszolgáltatására az írásbeliségben jellemző volt. Ennek lényege, hogy számtalan latin jogi szakszót magyar toldalékokkal illesztettek be a szövegbe. Egy 1787-es, a Sedrián zajló tanúkihallgatás szövegének rövid részlete jól szemlélteti ezt a keveréknyelvet: „és az No. 100 Hollandus aranyakrul levő Chartabianka is, melly a Processusban vagyon, örökössen annihiláltatik olly módon, sem én, sem pedig Succesorim [...] sem kereskedhetünk.”¹³

A század első éveinek-évtizedeinek ügybuzgalomtól fellelkesült szaknyelvújítói mindent és azonnal magyarra akartak fordítani (erőszakos purizmus). Szirmay

¹² PÁPAY 1807, 23.

¹³ B-A-Z ML: 1787, RF. 13, NR.4.

azonban mérsékelt álláspontot képviselt ez ügyben. Pápayhoz hasonlóan a meglévő, régi magyar szavak használatát részesítette előnyben, inkább az ismert (használt) elemeket javasolta a latin szakszavak helyett. Munkájához a régi szótárakat is felhasználta, hogy példát adhasson.

Régi szóként javasolja a *teher*, *bírság* szavakat az *onus* helyett, *ellent-állás* az *oppositio* helyett. S hogy a címben megjelölt „magyarázattya” kifejezés használata is indokolt, azt jónéhány szóhoz, kifejezéshez fűzött magyarázata támasztja alá. A *plenipotentiarius* magyar megfejelője nála a *tellyes hatalmú Képviselő*, amelyet így magyaráz: „Ezt helyesebben *Kép vífelőnek*, mint sem *Biztosnak* véltem nevezni. Mivel a’ meg-hatalmazónak képét vífeli, és a’ Comifsáriust már *Biztosnak* nevez-tük”.¹⁴ Fejtegetései helyenként a képzőhasználatra is kiterjednek, utal a névszókhöz és igékhez járuló sajátos képzőkre, sőt olykor a képzőjelentésre is. Tanulmányában az erőszakos újítást is elutasítja: „és a’ régi Eleink által bé-vett, ’s minden nyelvben bőven található más Nyelvekből eredett ki-mondások helyett, új ízókat, mellyeket még a’ ízületett Magyarnak-is nehéz vólt ki-mondani, ki-gondolván, Magyar ízép nyelvünket meg-undokítottuk”.¹⁵ A mérsékelt újítást azonban támogatja, s annak szükséges, indokolt volta számára is egyértelmű volt. Előszavát azzal a figyelemre méltó kijelentéssel zárja, hogy „a’ jó ízlésű Olvasónak tettízsén fog állni a’ jobb, ’s illendőbb nevezeteket el-fogadni”.¹⁶ Pápayhoz hasonlóan itt is az *uzus* jelenik meg zsinórmértékként.

Szirmay és Pápay dolgozata elveit illetően meglepő hasonlóságot mutat. Mindketten a mérsékelt újítás hívei, fontosnak tartják a régi szavak használatát a szaknyelvben, kritizálják a keveréknyelvet, s egyformán a nyelvszokást tartják meghatározónak a szavak további életét illetően. Megalapozottnak tűnhet az a feltételezés, hogy a Veszprémben és Sátoraljaújhelyen alkotó két szerző nem ismerhette egymás munkáját (Pápay 1806-ban olvasta fel, 1807-ben jelentette meg, Szirmay 1806-ban tette közzé). Valószínűsíthető azonban, hogy mindketten ismerhették Révai Miklós munkáit, nézeteit.

A század első éveiben és a Szirmay, Pápay munkáit követően megjelent tiszti szótárak, műszótárak sorából is kiemelkedik a két szerző értekezése. Mind elvi állásfoglalásuk, nézeteik, mind szóalkotási gyakorlatuk a kor tudományos színvonalán álló gondolkodókat tár elének. Mind Pápay mind Szirmay tanulmánya érdemes lett volna a kortársak és a kutatók intenzívebb figyelmére, megalapozottnak tűnik az az állításunk, hogy méltatlanul soroltattak a nyelvújítás másodvonalába.

Ezt követően tiszti szótárak, műszótárak hosszú sora jelent meg 1843-ig, amikor a Magyar Tudós Társaság megbízásából a korszak kiváló szakértői (Szlemenics Pál, Stettner György, Sztrokay Antal, Perger János, Kölcsey Ferenc, Lassú István,

¹⁴ SZIRMAY 1806, 144.

¹⁵ SZIRMAY 1806, 5.

¹⁶ SZIRMAY 1806, 7.

Szász Károly, Fogarasi János, Császár Ferencz és Csapó Dániel) az addig megjelent összes jogi műszótár és szakmunka alapján összeállították a Törvénytudományi műszótárt, amely 1843-ban Pesten jelent meg. A műszótár a meglévő összes jogi kifejezést a szinonimák egész készletével tárja az olvasó elé anélkül, hogy bármelyiket ajánlaná. A Törvénytudományi műszótár megjelenése korlátozóan hatott a magyar nyelvű szakszókincs létrehozására, egységesítésére irányuló szakmai törekvésekre. Az 1843 utáni években újabb tisztí szótár, műszótár már nem jelent meg, a lehetséges megfelelőök széles köre a használók rendelkezésére állt.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

B-A-Z. m. Lt: 1787, RF. 13, NR.4.
Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár

BIBLIOGRÁFIA

BESSENYEI 1983

BESSENYEI György: *A holmi*. Sajtó alá rendezte Bíró Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.

KOSÁRY 1980

KOSÁRY Domokos: *Művelődéstörténet a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

PÁPAY 1807

PÁPAY Sámuel: *Észrevételek a' magyar nyelvnek a' polgári igazgatásra, és törvénykezésre való alkalmaztatásáról; az oda tartozó kifejezések' gyűjteményével*. Weszprém, Számmer, 1807.

SZIRMAY 1806

SZIRMAY Antal: *Magyarázattya azon szóknak, mellyek a' Magyar országgi Polgári, s' Törvényes dolgokban elő-fordúlnak, némelly rövidebb formákkal*. Kassa, Ellinger, 1806.

TERESTYÉNI 1955

TERESTYÉNI Ferenc: Az állami élet nyelve. In: *Nyelvünk a reformkorban*. Szerk. Pais Dezső. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955, 83–165.

TOLNAI 1929

TOLNAI Vilmos: *A nyelvújítás elmélete és története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1929.

A SZLOVÁK NYELVÚJÍTÁS

KŐMÍVES TIBOR

A nyelvújítás a nyelvfejllesztés olyan válfaja, mely során igyekeznek új spektrumot teremteni a már meglévő nyelvnek, bővíteni szókincsét, esetleg egy új nyelvváltozatot hoznak létre, vagy tömeges változásokat hajtanak végre egy nyelvben. A magyar és a szlovák nyelv tekintetében mindez a felvilágosodás alatt ment végbe, amelynek eszméi jelentős szerepet tulajdonítottak az anyanyelvnek, az anyanyelv használatának. A szlovák nyelv megújítása szorosan egybekapcsolódik a nemzeti mozgalmak megerősödésével és elterjedésével, ugyanakkor a szlovák nyelvújítás–nyelvteremtés eszméje számos más nyugatról érkező hatást is magába szívott. A francia forradalom hatására a magyar nemesség saját magát „natio hungarica”-nak kezdi nevezni,¹ ugyanakkor a szlovák nemzeti tudat kialakulása az egységes nemzeti nyelv megerősítésével kezd kialakulni, melynek központja Pozsony lett.² A nemzetfogalom, a nemzeti tudat (hungarus tudat) egyik jelentős történeti állomása a 18. század végén kezdődik, melynek egyik lényeges központi témája a nyelv, a nemzeti nyelv fejlődése. A natio hungarica a több nemzetiséget magába foglaló országban nemcsak a magyar nemesi nemzetet jelenti, hanem nemzetiségtől függetlenül a magyarországi rendek által alkotott nemesi nemzetet. A többnemzetiségű királyságban valóban többnemzetiségű nemességet találunk,³ s ez számos jellegzetességet is magában hordozott. Először is ez azt jelentette, hogy a nemességnek nem feltétlenül volt szilárdan etnikai öntudata, „az udvarral szemben megnyilvánuló rendi szolidaritás többnyire erősebbnek bizonyult a közös nyelv által megerősített azonosság tudatánál is.”⁴ Egy másik problémát jelentett, hogy a nemesi családok vizsgálatánál nehéz megállapítani a nemzeti, nyelvi és kulturális hovatartozást, amely éppen a Felföldön élő nemesi családok hovatartozásának kutatásánál a legnehezebb. Nem csupán a 18. század második felében, hanem még a 19. század elején is előszeretettel leveleznek magyar, de szlovák nyelven is, egy ideig az egyik, majd a másik nyelvet használva.⁵ Ugyanakkor a 19. század elején kezdődött el a nemzetiségi irodalmi tevékenység fejlődése, ami megalapozta az egységes etnikai öntudat létrejöttét.

A 18. század végén a polgárság és az értelmiség irodalmi munkássága fellen-

¹ HOLOTÍK–TIBENSKÝ (szerk.) 1961, 397.

² HORVÁTH–LEHOTSKÁ–PLEVA, 1982, 115.

³ BÍRÓ, 2005, 582.

⁴ Uo. 582–583.

⁵ Uo. 583.

dült, s ez a folyamat a nemzetiségi irodalmi tevékenységre is áterjedt.⁶ II. József 1784. évi nyelvrendelete alapján a hivatali életben a latin nyelvet német nyelvre váltották, ugyanakkor a német nyelvtudást kötelezővé tette a hivatalnoki állások betöltéséhez. A szabad királyi városok német nyelvű többségének nem jelentett problémát a királyi rendeletben előírt hivatali nyelvváltás. II. József rendeleteinek visszavonása után, már testvére Lipót rendelkezett a magyar nyelv tanításáról és előtérbe helyezte, hogy hivatalnoki tisztségeket is azok kapják, akik beszélik a magyar nyelvet.⁷ A II. József-féle nyelvrendelet tehát nem volt hosszú életű, mégis számos új lehetőséget hozott. A korábban használatos latin nyelvet világi nyelv váltott fel, s nem véletlen, hogy mind a magyar, mind a szlovák nyelv megújítása éppen erre az időszakra tehető. A király támogatta a „függetlenségi illúziókat és a saját nemzeti nyelv használatára való törekvést, ami főként a nemzeti öntudatosodásban nyilvánult meg.”⁸

A szlovákok nyelvújítása, amely valójában inkább nevezhető nyelvteremtésnek a 18. század utolsó harmadában kezdett kibontakozni a középkori, még inkább a kora újkori írásbeliségre alapozva. A 16. században kezdődő, majd a 17., s leginkább a 18. században kiteljesedő szlovák írásbeliségben már nem csupán szórványemlékek, földrajzi elnevezések tűnnek fel, és nemcsak az egyes ügyiratok magyarázó részeiben jelenik meg egy-egy egyszavas vagy egész mondatos kifejezés vagy szöveg, hanem összefüggő szövegrészek, leginkább céhes kéziratos feljegyzések, gazdasági iratok születnek, illetve kormányzati utasítások jelennek meg szlovák nyelven. A 16–17. századi szlovák nyelv leginkább az egyszerű népi beszéd írott változata, tehát különböző szlovák nyelvjárásokban íródott, nélkülözve az egységes nyelvrendszert.⁹ A korábbi országos gyakorlatban a latin nyelv nem csupán az állami és egyházi szervek hivatalos nyelve volt, hanem latinul íródtak az irodalmi művek – legendák, krónikák, valamint a világi költemények nagy része is.

A szomszédos Csehországban először Ján Hus idején vált használatossá a cseh nyelv a mindennapi használatban.¹⁰ A králicei vagy králici bibliát¹¹ alapul vevő cseh nyelvet a magyarországi szlovák népesség körében kezdetben főként a Csehországból menekülő protestáns papok használták mind írásban, mind szóban, főleg az evangélikus egyházi szertartásokon, prédikációkban. A „bibličinának,” vagyis biblikus cseh nyelvnek is nevezett írás- és szóbeliséggel a szlovák katolikus értelmiség nem tudott megbékélni, bár a cseh nyelvet még a 19. században is használták. Bohuslav Tabic, aki 1803-ban Jiří Palkovič-csal és Juraj Ribay-val közösen a

⁶ MAZÁK–GAŠPARÍK–PETRUS–PIŠŪT, 1984, 9.

⁷ CJH, 1740–1835, 1901. 7. törvénycikkely, 245.

⁸ SKLADNÁ, 2005, 231.

⁹ KRAJČOVIČ, 1980, 77.

¹⁰ LAURINCOVÁ, 2007, 9.

¹¹ A Cseh Testvérek közössége által cseh nyelvre fordított bibliát 6 részben a dél-morvaországi Králicében adták ki: *Bible kralická*. Žerotin, Kralice nad Oslavou, 1579–1593/94.

pozsonyi evangélikus líceumban létrehozták a Csehszlovák Nyelv és Irodalom Tanszéket, még 1809-ben is cseh nyelven írja verseit,¹² igaz az evangélikusok ekkor a cseh nyelvet használták a katolikusokkal ellentétben, akik elsőként kezdték el a cseh nyelv „elválasztását” a szlovák nyelvtől. Az első nyelvújítók a katolikus értelmiség tagjai voltak, ellentétben a reformkori nyelvújítók ún. második generációjától (Ludovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža), akik evangélikusokként alkották meg a ma is használatos szlovák nyelvet.

A „králici” vagy biblikus cseh nyelven a 16–17. században Lőcse, Bártfa, illetve részben Nagyszombat nyomdájában számos szlovák nyomtatvány jelent meg. A ritka szlovák nyelvemlékek közé tartozik az 1595 és 1608 között másolt Fanchali Jób-kódex¹³ nyolc szlovák nyelvű verse, mint a szlovák világi irodalom kora alkotásai, mégpedig szülőkhöz írt versek, illetve egy szerelmes vers. Az anyanyelvű egyházi énekekre olyan nagy szükség volt, hogy az Esztergomi Rituálé egyes szövegeit szlovákul nyomtatták ki 1625-ben,¹⁴ 1655-ben Szöllősi Benedek Cantus Catholici-ját,¹⁵ az 1648-ban az újra induló nagyszombati nyomda szlovák-magyarlatin szójegyzék¹⁶ próbanyomatát,¹⁷ és Tranovszky György¹⁸ 1636-os énekes-

¹² A szóban forgó vers címe: Vilím Kostka, nevděčný syn. Közli: HUČKO, 1992, 126.

¹³ A Fanchali Jób János Liptó vármegyei nemes tulajdonában volt, s részben általa másolt, 1595–1608 között keletkezett kódex lelőhelye: Österreichische Nationalbibliothek Wien, sign. Series nova 2964. (Digitális kiadása: <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b10129/>) (2009.12.27).

¹⁴ RITUALE Strigoniense, seu formvla agendorvm in administratione sacramentorum ac ceteris Ecclesiae publicis functionibus. Jussu et autoritate... Petri Pazmany archiepiscopi Strigonien. etc. nunc recenter editum. –(SYNODI provincialis decreta, anno MDCXI Tyrnaviae celebratae per... Franciscum Forgach de Ghymes... Rituálé Strigoniensi nunc primum annexa jussu et autoritate... Petri Pazmany). Posonii MDCXXV in aula archiepiscopali [typ. Societatis Jesu]. RMNY II. 1346. (A latin nyelvű szertartáskönyvet és zsinati határozatot követően a kereszteléskor és az esketéskor mondandó papi kérdések, illetve a válaszok latinul, magyarul, németül és szlovákul is szerepelnek.)

¹⁵ Cantus Catholici. Pýsne Katholicke, Latinské, Slowenské: Nowé y Starodawne. (Nagyszombat, 1655. RMK II. 830).

¹⁶ VERBORUM in institutione grammatica contentorum in Ungaricvm et Sclavonicum translatio secundum ordinem alphabeticum. Tyrnaviae 1648 typis Academicis per Philippum Iacobum Mayr. RMNY III. 2236(1248 latin szó magyar és szlovák nyelvű szójegyzéke)

¹⁷ Részletesebben: KÄFER, 2007, 1–9.

¹⁸ Jiřík Třanovský (Tranovsky–Tranocius György) prágai, majd liptószentmiklósi lelkész (1591–1637) Lőcsén kiadott cseh nyelvű evangélikus énekeskönyvének népszerű elnevezése a „Tranocius” volt, de ismerték *Cythara Sanctorum* néven is. (*Písní duchovní staré y nové*. Brewer, Lőcse, 1636. RMNY III. 1685)

könyvét.¹⁹

A világi irodalom, a világi nyomtatványok között mégis kétség kívül a legfontosabb és legerjedtebb a kalendárium, a vallásos szövegeket tekintve pedig a kegyességi irodalomhoz tartozó füzetek, imakönyvek, litániák stb., többször latin vagy magyar munkák fordításaként. Az 1704-ben, 1706-ban és 1708-ban Zsolnán nyomtatott kalendáriumok biblikus cseh nyelven íródtak. Az 1708-as kalendárium 1703-tól tudósítja a Rákóczi-szabadságharc eseményeit meglepő részletességgel, teszi mindezt Habsburg-ellenes fennhangon, ami nem meglepő, tudván, hogy a zsolnai nyomdát menekült cseh szerzetesek alapították és működtették.²⁰

A katolikus szlovák nyelvhasználatot Pázmány Péter indította el, ez lesz a későbbiekben Anton Bernolák nyelvteremtésének alapja, amelyet a szlovák történettudomány csak „obecná slovenčinának,” vagyis közszlovák nyelvnek nevez, és már az említett Fanchali Jób-kódexben is ezen a nyelvváltozaton íródtak a versek. Tudományos jellegű mű a 17. században nem jelent meg a szlovák könyvtörténetben.

Az egyik legjelentősebb 15. századi szlovák nyelvemlék, a zsolnai városkönyv ugyanakkor már 1451-től tartalmaz szlovakizált cseh nyelvű feljegyzéseket.²¹ A szlovakizált cseh nyelv tehát a biblikus cseh nyelvvel közösen terjedt el a Felföldön, bár nem egységesen. A különféle városi szövegekben a szlovák nyelv elterjedése nem történik meg azonos intenzitással. A mai kelet-szlovákiai városokban (Kassa, Eperjes, Bártfa, Kisszeben, Lőcse, Késmárk) és a mai közép-szlovákiai területen található jelentősebb városokban (Besztercebánya, Körmöcbánya, Zólyom) a városi könyvek és a városi iratok még a 18. században is a latin mellett németül íródtak,²² sőt Kassán még a reformkor alatt is a latin volt a hivatali nyelv, melyen nemcsak a tanácsülések jegyzőkönyvét vezették, hanem a városi hivatali tisztviselők jó része is ezen a nyelven kommunikált a várossal. Eperjesen Kassával ellentétben fennmaradt a hóstáti lakosok tisztújítási jegyzőkönyve, amelyet 1665-től 1628-ig szlovákul vezettek.²³ A hóstátban ugyanakkor nem csupán szlovák etnikum élt, hanem zsidó és cigány is, amit a hóstáti tisztújítási jegyzőkönyv is bizonyít, miszerint tartalmazza az említett két etnikum esküszövegeit. Míg a zsidókét két nyelven – szlovákul²⁴ és németül²⁵ jegyezték le, addig a cigányság²⁶ anyanyelvén tehette le az esküjét. A mai Szlovákia területén csak az északi és nyugati, valamint a gömöri városokban jelent meg a szlovák nyelv használata a 16. századtól a

¹⁹ VONTORČÍK, 2007. 32.

²⁰ KÄFER, 1972, 246.

²¹ DORULA, 1984, 163.

²² Uo., 163–164.

²³ ŠOBA, Mag., 1/2119.

²⁴ ŠOBA, Mag., 1/2119, p. 265.

²⁵ ŠOBA, Mag., 1/2119, p. 282

²⁶ Az esküszöveg címe azonban szlovákul jelenik meg – „Prísaha ciganzska.” ŠOBA, Mag., 1/2119, p. 273.

városok igazgatásában és az ügyiratokban (Liptószentmiklós, Rózsahegy, Németlipcse, Szielnica, Tarnóc, Trencsén, Bán, Nagyszombat, Csetnek, Jolsva).²⁷ A szlovák nyelv, amellett, hogy a városi igazgatás bizonyos területein is megjelent, főként azonban az egyházi liturgiák nyelvhasználatában tűnik fel. Mácsay Pál vagy Alexander Máčaj (1660–1722) pálos rendi szerzetes Nyitrán szlovák nyelven prédikált a 18. század elején, prédikációit 1718-ban Nagyszombatban adták ki.²⁸ 1756–1757-ban jelent meg az első „szlovák” nyelvű biblia, a kamalduli szerzetesek kiadásában, amely valójában sajátos nyelvezettel rendelkezett, ún. „kulturális nyugat-szlovákiai nyelvjárásban” íródott.²⁹ Az első kifejezett próbálkozás a szlovák nyelv megteremtésére a kamalduli szerzetesek szótárkiadása – Syllabus dictionarii latino-slavonicus (ún. „Kamalduli szótár”) – 1763-ban, amely szintén a „kamalduli nyelvezettel” íródott.³⁰ A szerzetesek nyelvteremtési szándéka nem terjedt el, talán azért sem, mert nyomtatásban nem jelent meg³¹ és ezzel együtt nem történt meg a nyelvtan részletes kidolgozása.³²

Azt a diszkrepanciát, hogy a szlovákok más nyelven írnak, és más nyelven beszélnek, a felvilágosodás szlovák értelmiségi képviselői már korán igyekeztek megoldani. Anton Bernolák, a szlovák nyelvteremtés egyik legkorábbi sikeres képviselője Pozsonyban és Bécsben tanult, ahol megismerkedett több nyugati filozófiai irányzattal, többek közt Hobbes, Rousseau és Helvetius hatott gondolkodásmódjára. Első művei még nem a nemzetiségekkel és az etnikumokkal foglalkoztak, hanem történeti írásoknak tekinthetők, a történelmet vallásos nézőpontból vizsgálta, a kevésbé ismert *Divus rex Stephanus* című latin nyelvű, 1782-ben a nagyszombati jezsuita nyomdában kiadott művében például az István-korabeli társadalmat és közállapotokat úgy jellemzi, hogy kiemeli a Szent Király igazságos törvénykezését,

²⁷ SKLADNÁ, 2005, 232.

²⁸ *Panes primitiarum aneb Chleby prwotjn lačnějčým slova božjho dussem predloženě, to gest Kazne na neděle celeho roku.* Trnava (Nagyszombat, F(riedrich Arnold) GALL, 1718. Vö.: *Lexikon katolických knažských osobností Slovenska*, Szerk. PEŠEK, Ján, BARNOVSKÝ, Michal. Bratislava, Lúč, 2000. KÄFER, 2009, 23.

²⁹ SKLADNÁ, 1997, 53.

³⁰ KUCHAR, 2007, 38.

³¹ Egy példánya megtalálható az ELTE Egyetemi Könyvtár gyűjteményében: *Syllabus dictionarii latino-slavonicus ex tribus numero dictionariis potissimum (in gratiam componentium libros) synonymis, significatis et epithetis collectus et auctus. necnon tam a Graeco idiomate, quam ex s. scriptura, aliisque quibusdam significatis nondum elucidatis, in lucem tamen desumptis compillatus. cui et compositi et utut congruum idioma Slavonicum ejusdem s. scripturae noviter translatae concidit, cum brevi quoque methodo parvulorum, rite videlicet scribendi, formandi et pronuciandi nonnullas voces in ortographo Slavonico idiomate, quod exemplis deducitur. In calce hujus libri dillucide explanata et substrata. Anno Dni 1763.* ELTE EK Kézirattár H. 64.

³² KUCHAR, 2007, 38.

a középkori vallási alapokon nyugvó társadalom kettősségét. Egyrészt pozitívan értékeli, hogy az államiság a keresztény hitelvek alapján indult útjára, másrészt azonban rosszallja, hogy az István király korabeli kormányzat egy kézben összpontosult, bár a konfesszionalizmus jegyében ezzel a korlátlan hatalombirtoklással végül elnézően bánik. Elsősorban feudalizmus-ellenes nézeteit fejtette ki, a középkori jogrend ugyanis gátolja a társadalom demokratizálását, másrészt kiemeli a törvények demokratikus voltát, melyek biztosítják az emberek esélyegyenlőségét.³³

Bernolák a társadalmi változásokban egyfajta posztfeudális álláspontot képvisel, melyben a föld tulajdonlása még rendi alapokon nyugszik, de a társadalmon belül már a törvény előtti egyenlőséget hangoztatja. A jozefinista szellemben nevelkedett köznemesi származású Bernolák úgy vélte, hogy a nemzetiségek politikai szerepvállalását megelőzi a nyelvi egységesítés, amely nagyban hozzájárulhat ahhoz is, hogy az egyre előretörő nacionalizmus visszaszoruljon. A nyelvi mozgalmak, a beszélt nyelv egységesítésével véleménye szerint elkerülhetők a nemzetiségek közötti összetűzések, a szlovák nyelv egységesítését is ezért tűzte ki célul.³⁴

Látható tehát, hogy a Bernolák féle „új társadalom” kialakításban és ezzel együtt a nemzeti nyelvfejlésztésben jelentős szerepe volt álláspontjának a liberális, de a központi kormányzat által képviselt tulajdonviszonyoknak megfelelő nézetének. Fándly (Fandl) Györgyhöz hasonlóan, aki 1793-ban megalapította az első szlovák tudományos társulatot *Učené slovenské tovarištvo – literata slavica societas* címen, Bernolák is a *Ratio Educationis* bevezetése után kezdett el úgy gondolni a szlovák népre mint a birodalom belüli esetleges társadalomalakító tényezőre. Mindketten hangsúlyozzák, hogy a szlovák nyelv bevezetése fontos a birodalom oktatásában, Fándly 1793 sürgeti az alsó szintű iskolai nemzeti oktatás bevezetését,³⁵ nem sokkal utána pedig már a felsőfokú oktatásban is szeretné bevezettetni a szlovák nyelvet. A szlovák nyelv Bernolák általi kodifikációja valójában a szlovák nyelv elválasztása a cseh nyelvtől. Bernolák 1787-ben megjelenő *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum cum adnexa linquar slavonicae* (Landerer, Pozsony) című művében, mely kodifikációjának alapját képezi alapvetően a kiejtés alapján történő írásmódra fekteti a hangsúlyt. A korábban használatos biblikus cseh nyelv helyett a cseh nyelv egyfajta szlovákosított változatát használja, és elítéli a cseh nyelvtől való függést, ugyanakkor nem szakad el tőle teljesen. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy a cseh nyelvet már a középkor óta használták a Fel-földön,³⁶ vagy a Bernolák-féle nyelvet egyszerűbben le lehetett vezetni, nyelvtanát megalkotni egy már létező nyelvből, mint a mai közép-szlovák nyelvjáráson alapuló, Štúr által kodifikált szlovák nyelvet. A *Dissertatio* bevezetőjében Bernolák azt

³³ VYVÝJALOVÁ, 1980, 77–78.

³⁴ Uo., 99.

³⁵ Uo. 96.

³⁶ KUCHAR, 2007, 36–37.

taglalja, hogy azért nem kodifikálták még a szlovák nyelvet Magyarországon, mert egyrészt sok munkát vesz igénybe, másrészt a magyarországi szlovák értelmiség körében annyira elterjedt a cseh nyelv használata, hogy azok, akik használják, inkább nevezhetik magukat cseheknek, mint „pannóniai szlávoknak”.³⁷ A pannóniai szláv szóhasználat egyébként hűen tükrözi Bernolák szlovák nemzetéről alkotott felfogását is, miszerint nem használja a „*natio slavica*” kifejezést, hanem egyfajta magyarországi szláv nemzetséggént tekintett a szlovákságra. Sok szlovák történész ugyanakkor túlhangsúlyozza „az etnikai-nyelvi kötelékeken alapuló nemzetség szerepét, és ennek minél korábbi megjelenését keresik a történelemben”.³⁸ Bernolák ezzel ellentétben kodifikált nyelvét nem tartotta új irodalmi nyelvnek, *Dissertatio*jában a megújított szlovák nyelvről beszél.³⁹ Követője Jozef Ignác Bajza katolikus plébános, majd pozsonyi kanonok volt az első az 1780-as évek elején magát öntudatosan a szlovákok nemzetébresztőjének (*zbuditeľ*) tartotta.⁴⁰

Bernolák, folytatva megkezdett munkáját, 1790-ben megjelentette részletes szlovák nyelvтанát, a *Grammatica Slavicá*t (Landerer, Pozsony), melyben leírja a pontos menetét annak, hogyan alkotott szótövekből, toldalékok segítségével, új szavakat, valamint a ragok, tövek képzését,⁴¹ tehát hasonló munkát végzett, mint a magyar nyelvújítók. Bernolák a nyugat-szlovák nyelvjárást vette alapul, amelyet igyekezett „megtisztítani” a cseh nyelvtől. A *Grammatica Slavica* alapján készítette el szlovák szótárának (*Slowár Slowenský, Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherský*) kiadását már nem élte meg, Juraj Palkovič rendezte sajtó alá 1825–1827-ben (Buda, egyetemi nyomda).

A szlovák nemzeti törekvések belső feltételében fontos megemlíteni, hogy a szlovák nemzetébresztők 1780 és 1820 közötti 266 fős csoportjának igen nagy hányadát tették ki a katolikus és evangélikus papok (összesen 76%), ráadásul 83%-uk nem nemesi származású volt. A világi értelmiségiek között főleg tanítókat (43 fő) és szabadfoglalkozásúakat (16 fő) találunk, illetve legkisebb részük tisztviselőkből állt (6 fő).⁴² A nemzetébresztő folyamat, illetve a nyelvteremtés tehát erőteljesen vallási-felekezeti irányultságú volt, vagyis a korszak nemzetébresztője még mindig egyházi keretek között élt, ami rányomta bélyegét a szlovák nyelvteremtésért, vagy a korszerűsített régi nyelv megőrzéséért vívott harcra. Ugyanez a tendencia figyel-

³⁷ HUČKO, 1992, 168–169.

³⁸ A „*natio hungarica*” és „*natio slavica*” kapcsolatáról és változásairól bővebben: KISS, 2005, 10–15.

³⁹ TIBENSKÝ, 1966, 111.

⁴⁰ KISS, 2005, 17.

⁴¹ HORVÁTH, 1998, 130–131.

⁴² Részletesen: HUČKO, Ján: Sociálne zloženie a pôvod slovenskej inteligencie v prvej fáze národného obrodenia. In: *K počiatkom slovenského národného obrodenia*. Szerk. TIBENSKÝ, Ján, SAV, Bratislava, 1964, 31–54., KISS, 2005, 23–24.

hető meg a második, ún. Kollári–Šafárik-nemzedék munkájában is.⁴³ A 266 főből álló csoport Magyarországi akkori felföldi lakosságának (kb. 2 millió fő) elenyésző százaléka, az irodalom és műveltség terén mégis jelentős befolyással bírt, hiszen ez a tudatos értelmiség alapította 1792-ben Nagyszombatban a Szlovák Tudományos Egyesületet. Az egyesület nyelvi, kulturális és tudományos igényekkel lépett elő, a Bernolák-féle nézeteket terjesztve, amelyeket leginkább a katolikus főpapság támogattott, mind erkölcsileg, mind anyagilag is.⁴⁴

A magyar nyelvújítók viszont főleg a nemesi–tisztviselői rétegből kerültek ki, mind Bessenyei, mind Kazinczy nemesi származású tisztviselő, de a szellemi támogatók közül Dugonics András is ehhez a társadalmi réteghez tartozott, nem beszélve az írókról, költőkről (Szemere Pál, Kölcsey Ferenc), sőt a szakírókról sem feledkezhetünk meg (Diószegi Sámuel, Fazekas Mihály). A magyar nyelvújítási mozgalomnak tehát sokkal erősebb társadalmi és értelmiségi bázisa volt, ugyanakkor a magyar nyelvújítók a szókincs bővítése, a nyelvi stílusjegyek megújítása és az idegen szavak helyettesítése mellett, a szlovák törekvésekhez hasonlóan, igyekeztek egységes nyelvet létrehozni a több nyelvjárást beszélő országban.

A nyelvjárás magyar problematikája viszont nem hasonlítható a szlovák nyelvjárások kérdésköréhez, mivel a szlovák nyelvjárások, alapvető grammatikai struktúrájuk hasonlósága mellett, szókincsükben, az egyes szavak jelentéseiben nagyobb különbségeket mutatnak a magyar nyelvjárásokénál. A Bernolák-féle szlovákizált cseh nyelv, mint már korábban szó volt róla, a nyugat-szlovák nyelvjáráson alapul, amely egyfajta átmenetet képez a cseh nyelv és a mai szlovák nyelv alapjának tekintett közép-szlovák nyelvjárás között. A katolikus és evangélikus egyházi értelmiség körében már a Bernolák-nyelv megalkotása után nem sokkal problémát okozott ez a megoldás, az evangélikusok ugyanis a cseh szóbeliségtől való elszakadásra törekedtek, míg a Bernolákot követő katolikusok inkább ennél az „átmeneti” nyelvnel maradtak volna, amelyet azonban leginkább csak a mai Nyugat-Szlovákiában használtak. Nem minden evangélikus fogadta el viszont a cseh nyelvtől való elszakadást, Juraj Palkovič és Bohuslav Tablic például továbbra is a bibliai cseh nyelvet használta és terjesztette, Palkovič a pozsonyi evangélikus líceumban gót betűs írással tanította a cseh nyelvet.⁴⁵ Bernolák a népi nyelvet szerette volna nemzeti nyelvvé emelni, de amit ő népi nyelvnek tartott, az a közép-szlovák nyelvjárást beszélőknek idegen volt, nem beszélve a kelet-szlovákiai nyelvjárást használókról, akiknek a nyelve inkább a ruszin és az ukrán nyelvhez állt közelebb, mint a cseh, vagy a szlovákizált cseh nyelvhez.

Az 1843-ban Štúr közreműködésével bevezetett mai irodalmi nyelv követői, bár nem fogadták el Bernolák ténykedését, mégis támogatták első nyelvteremtőjük

⁴³ KISS, 2005, 26.

⁴⁴ Uo., 24.

⁴⁵ SZALATNAY, 1984, 37.

munkásságát, egyfajta fejlődési állomásként tekintettek a szlovakizált cseh nyelvre, mint az írott szlovák nyelv történeti alapjára, magukat pedig a Bernolák által elkezdett folyamat befejezőinek tekintették.⁴⁶

A szlovák művelődéstörténet tanulmányozásához az egyik legalkalmasabb írásos forrás a 18. század „bestsellere”, a kalendárium volt.⁴⁷ A szlovák írásbeliség az egyházi irodalom mellett ezen a fórumon jelent meg leginkább, és itt figyelhető meg a Bernolák által preferált népi nyelv is. A főként népi olvasmányoknak szánt szlovák nyelvű szövegek az 1700-as évek legelejétől egyre gyakrabban jelentek meg, ezt igazolja a 1701–1965 között megjelent szlovák nyelvű kalendáriumok bibliográfiája.⁴⁸

A szlovák és magyar nyelvújítást összevetve, jól látható, hogy a magyar írásbeliségben a középkorból, de leginkább a 16. századi gyakorlatból átörökölt magyar nyelv már a 17. század elejére széles körben használatossá válik. Bár a latin marad a hivatalos, „felső szintű” érintkezési nyelv, a magyar hivatalos és kulturális nyelvé válik, míg a szlovák irodalmi nyelv igazából csak később, a nyelvteremtés után bontakozik ki. Az anyanyelv és az anyanyelvűség programja a magyar nyelvtörténetben a protestáns és katolikus hitviták során bontakozott ki, eleinte magyar nyelven is jobbra vallásos, az egyházi értelmiség által írt művek jelentek meg, de az anyanyelv használata gyorsan kiterjedt egyéb világi irodalmi, majd tudományos jellegű munkákra is.⁴⁹ A szlovák nyelvteremtők viszont nem rendelkeztek számottevő világi értelmiséggel, akik tudományos jelleggel terjesztették volna az új, vagy megújított irodalmi nyelvet.

Az alapvető különbség a két nemzet nyelvújítása között valójában a történeti hagyományokban, a történelmi emlékekben keresendő. A magyar nyelv megújítása egy középkorból átörökölt, egységesen használt nyelvi struktúra volt, a szlovák nyelvteremtés ezzel szemben lényegesen nehezebb feladat előtt állt a 18. század végétől a 19. század közepéig, el kellett ugyanis döntenie, a számos használt nyelvváltozat közül ki kellett választania azt, amely a többnyelvű birodalmon belül a legmegfelelőbbben képviselhetette a szlovák nemzeté válást. Az a nyelv, amely Bernolák alkotott, nem volt megfelelő ehhez, mivel a közép-szlovák nyelvet beszélők számára idegen volt, a kelet-szlovák nyelvűekről nem is szólva; ez utóbbiaktól a szlovakizált cseh nyelv sokkal távolabb állt, mint a ruszin vagy az ukrán. A szlovák nyelv első változatának hiányosságait csak a nemzetébresztők és nyelvújítók harmadik generációja tudta sikeresen kiküszöbölni, a Štúr és követői által továbbfejlesztett, vagy újjáalakított nyelv kodifikációja volt csupán képes azt az űrt betöl-

⁴⁶ HABOVŠTIAKOVÁ, 2007,10.

⁴⁷ SZELESTEI N., 1980475.

⁴⁸ *Bibliografia slovenkých a inorecových kalendárov 1701–1965*. Szerk. KIPSOVÁ, Mária–VANCOVÁ, Tatiana–GESKOVÁ, Želmina. Martin, Matica Slovenská, 1984.

⁴⁹ VINCZE, 2006, 116.

teni, amelyet az egységes irodalmi nyelv hiánya okozott az írásbeliségben és a szlovák kultúrában, társadalomban.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

ŠOBA = Štátny oblastný archív v Prešove (Eperjesi Állami Területi Levéltár)
Mag. = Magistrát Prešov 1424–1949 (Eperjes városi tanácsa)

1/2119 = Mestská rada a zastupiteľstvo / Mestská kniha – Kniha obnov rady predmestia Prešova 1665–1829 (A városi tanács és képviselője / Városkönyv – Az eperjesi külvárosi tanács újraszervezési jegyzőkönyve)

ELEKTRONIKUS FORRÁSOK

Fanchali Jób-kódex. Szerk. Tóth Tünde, Budapest, 2008.
<http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b10129/> (2009.12.27)

BIBLIOGRÁFIA

BÍRÓ 2005

BÍRÓ Ferenc: *Nyelv, „tudományok”, nemzet*. In: *Holmi* 15. 2005.

DORULA 1984

DORULA, Ján: Používanie slovenského jazyka v mestách v 15–18. storočí. In: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. Szerk. Richard Marsina. Martin, 1984, 163–174.

HABOVŠTIAKOVÁ 2007

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Bernolákovo uzákonenie spisovnej slovenčiny – historický medzník v dejinách slovenského jazyka. In: *Anton Bernolák – bernolákovci – bernolákovská epocha*, Bratislava, Bernolákova spoločnosť, 2007.

HOLOTÍK–TIBENSKÝ (szerk.) 1961

Ľudovít HOLOTÍK–Ján TIBENSKÝ (szerk.): *Dejiny Slovenska*. Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1961.

HORVÁTH 1998

HORVÁTH, Pavel: *Anton Bernolák (1762–1813)*. Bratislava, Matica Slovenská, 1998.

HORVÁTH–LEHOTSKÁ–PLEVA 1982.

HORVÁTH, Vladimír–LEHOTSKÁ, Darina–PLEVA, Ján: *Dejiny Bratislavy*, Bratislava, Veda, 1982.

HUČKO 1992

HUČKO, Ján (szerk.): *Bratislava a počiatky slovenského národného obrodzenia. Dokumenty*. Bratislava, Obzor, 1992.

KÄFER 1972

KÄFER István: Zsolnai szlovák kalendáriumok történet szemlélete a Rákóczi-szabadságharc koráról. *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*. 1975, 245–289.

KÄFER 2007

KÄFER István: Bocsánatkérés és megbocsátás; magyar-szlovák keresztény lelki megújulás. *Ökumené* 13, 2007/2, 1–9.

KÄFER 2009

KÄFER István: Nemzet és egyház a szlovák-magyar szellemi összefüggésrendszerben. *Magyar Sion* 3, 2009, 17–31.

KISS 2005

KISS László: A szlovák nemzeti tudat születése. *Acta academiae paedagogicae agriensis XXXII*. Szerk. GEBEI Sándor, Eger, 2005.

KRAJČOVIČ 1980

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Svedectvo dejín o slovenčine*. Martin, Matica Slovenská, 1980.

KUCHAR 2007

KUCHAR, Rudolf: Anton Bernolák a jeho kodifikačné dielo. In: *Anton Bernolák, priekopník slovenčiny: zborník príspevkov konferencie Anton Bernolák, priekopník slovenčiny*. Szerk. NOVÁKOVÁ, Veronika. Nové Zámky, Múzeum Jána Thaina v Nových Zámkoch, 2007, 35–42.

LAURINCOVÁ 2007

LAURINCOVÁ, Elena: Národné obrodzenie a vzrast záujmu o slovenský jazyk pred Antonom Bernolákom. In: *Anton Bernolák, priekopník slovenčiny: zborník príspevkov konferencie Anton Bernolák, priekopník slovenčiny*. Szerk. NOVÁKOVÁ, Veronika. Nové Zámky, Múzeum Jána Thaina v Nových Zámkoch, 2007, 8–15.

MAZÁK–GAŠPARÍK–PETRUS–PIŠŮT 1984

MAZÁK, Pavol–GAŠPARÍK, Mikuláš–PETRUS, Pavol–PIŠŮT, Milan: *Dejiny slovenskej literatúry* 2. Bratislava, 1984.

RMNY II.

Régi Magyarországi Nyomtatványok 1601–1635. Szerk. BORSA Gedeon–HERVAY Ferenc. Budapest, Akadémiai, 1983.

RMNY III.

Régi Magyarországi Nyomtatványok 1636–1655. Szerk. HELTAI János. Budapest, Akadémiai, 1971.

SKLADNÁ 1997

SKLADNÁ Jana: Kamaldulský slovensko-latinský slovník z roku 1763. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a iných slovanských jazykov.* Szerk. DORULA, Ján. Slavistický kabinet SAV, Brtatlava, 1997, 53–70.

SKLADNÁ 2005

SKLADNÁ, Jana: A szlovák nyelv használata Pozsonyban a 17–18. században. In: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel.* Szerk. Czoch Gábor – Kocsis Aranka – Tóth Árpád, Kalligram, Bratislava, 2005, 230–247.

SZALATNAY 1984

SZALATNAY Rezső: *A szlovák irodalom története.* Budapest, Gondolat, 1984

SZELESTEI N. 1980

SZELESTEI N. László: Kalendáriumok a 18. századi Magyarországon. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve.1980, 475–516.*

TIBENSKÝ 1966

TIBENSKÝ, Ján: Ideológia slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrodením. In: *Slováci a ich národný vývin. Zborník materiálov z 5. zjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici.* Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1966, 92–113.

VINCZE 2006

VINCZE Hanna Orsolya: *A kora újkori magyar fordítások tétje.* Korall 7. 2006, 116–132.

VONTORČÍK 2007

VONTORČÍK, Emil: Kultúrna západoslovenčina ako východisko pre Bernolákovu kodifikáciu spisovného jazyka Slovákov. In: *Anton Bernolák, priekopník slovenčiny: zborník príspevkov konferencie Anton Bernolák, priekopník slovenčiny.* Szerk. NOVÁKOVÁ, Veronika. Nové Zámky, Múzeum Jána Thaina v Nových Zámkoch, 2007, 27–34.

VYVÝJALOVÁ 1980

VYVÝJALOVÁ, Mária: Anton Bernolák a osvietenstvo. *Historický Časopis* 27, 1980, 75–102.

KAZINCZY FERENC KAPCSOLATA ZEMPLÉN VÁRMEGYE LEVÉLTÁRÁVAL

OLÁH TAMÁS

Zemplén vármegye levéltárát Kazinczy így jellemezte: De még igen számos, igen nagy tekintetű Írásaink vagynak... Ezek nem egyedül a' Megye', nem egyedül a' Haza', hanem az egész Emberiség' kincsei, 's a' később idők Kovachichai 's Horvát Istvánjai innen szednek majd fényt régibb történeteink homályainak felvilágosítására.”¹

Szirmay Antal, Zemplén vármegye főjegyzője örökítette meg azt a hagyományt, mely szerint a levéltár legrégebbi őrzőhelye Csicsva vára volt, ahol 1527-ben, a kettes királyválasztás utáni polgárháború alatt tűzvész áldozata lett az addig összegyűjtött teljes iratanyag. A vármegyének a 13. század végétől, miután királyiból nemesi vármegye lett, a 18. század közepéig többször változott a székhelye. A megyegyűléseket és a megyei törvényszékeket, azaz sedriákat különböző településeken tartották (Bodzásújlak, Csicsva, Gálszécs, Homonna, Sáros-Nagypatak, Sátoraljaújhely, Sztropkó, Tállya, Terebes, Tokaj, Varannó, Vásárhely, Zemplén). 1666–1668 között épült fel Dominik Ursulin fundáló mester, „Nemes Zemplén Vármegyének építő mestere”, vagy másként „Nemes Zemplén Vármegyének Zempléni háza építő mestere” irányításával a vármegye névadó településén, a Latorca és Ondava folyók összefolyásánál, a Bodrog folyó születésénél fekvő Zemplén mezőváros főterén álló, ma is látható vármegyeháza. A település a közép- és kora újkorban Zemplén vármegye egyik legkisebb mezővárosa, amely fölött a középkori megyeszékhely, az Árpád-kori földvár található. A mezőváros az Árpád-kor után is fontos szerepet töltött be, a vármegye egyik székhelyének tekintendő, ugyanis 1748-ig gyakran tartották itt a megyegyűléseket és a megyei törvényszékeket. Azonban az első vármegyeháza felépülte sem jelentette azt, hogy Zemplén mezővárosa állandó és kizárólagos székhelye lett a vármegyének.²

¹ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/f. 1821: Loc. 207. No. 1079. Kazinczy Ferenc kiküldött táblabíró és Dókus László tiszti főügyész hivatalos jelentése Zemplén vármegye levéltáráról. Sátoraljaújhely, 1821. június 20. Közölte: HÖGYE 1990, 41–47.

² B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 8. csomó. No. 486. – No. 487. No. 487. Megyei számadási nyugták 1661–1683. Benne: A zempléni vármegyeháza építésének iratai 1666–1668. „Ursulinus Dominicus”, „Nemes Zemplén Vármegyének Zempléni házának építő mestere” nyugtája a megyeháza építésére átvett 20 forintról. Zemplén, 1667. szeptember 22. Dominik Ursulin nyugtája a megyeháza

A vármegye iratainak, jegyzőkönyveinek 16–18. századi őrzési körülményeiről Kazinczy ezt írta 1823-ban: „Későbbi írásaink hol Vice-Ispánjainknál, s Notáriusainknál, hol a Sztropkai Klastromban, majd a felépült csicsvai várban is tartatának; az írárok és Protocollumok Gyűlésinkre a régibb időkben inkább Sztropkóra vagy Zemplénybe, az újabbakban inkább Patakra hordattak; így ismét sok holminak kelle elveszni. Sok elégett Sztropkón is, amint a Nobilitariák csomójiban láthatni.³

A vármegyei levéltár nagyságáról, őrzésének helyéről és rendezettsége mértékéről az 1660-as évek elejétől kezdődően állnak rendelkezésünkre adatok. Cherney (Cserney) Pál vármegyei jegyző és országbírói ítélmester, majd vármegyei alispán, akiről Kazinczy Ferenc azt írta, hogy egyike volt a „Megye nagy díszének”, 1664-ben jegyzői tiszteréről történt leköszönése után arról tájékoztatta a vármegyét, hogy a megye iratainak azon részét, amelyre szükség lehet a soron következő megyegyűlésen, egy lezárt táskában elküldte jurátus deákjával. A Kassán lévő két ládát is, benne a vármegye irataival, mihelyt kezéhez veszi, „plenarie et totaliter” – teljesen és egészen, miután korábbi kötelessége szerint idáig megőrizte ezeket, átadja annak, akit a megye erre kijelöl. 1705-ben, amikor szentmiklósi és óvári Pongrácz András vármegyei jegyző távozott hivatalából, átadta a csicsvai várban őrzött négy ládányi „Vármegye Archyvumát” az annak átvételére kirendelt hivatali utódának, Keresztes Ferencnek. Az ő házánál később komoly iratpusztulás érte a levéltárat, ugyanis az 1704–1711. és 1713–1723. évi jegyzőkönyvek elégték.⁴

építési költségeiről. Varannó, 1667. szeptember 22. (?! – így, O. T.) Dominik Ursulin nyugtája a megyeháza építési költségeiről. Zemplén, 1667. szeptember 22. CSUKOVITS 1997, 363–386. 2011. HÖGYE 1996, 1. Kazinczy Ferenc levelezése XXIII. 5859. Kazinczy Ferenc jelentése Zemplén vármegyének. Sátoraljaújhely, 1823. augusztus 15. 330. OLÁH 2011. MONDY 1967, 4. sz. 224–227. MONDY 1981, 101–109. Mondy Miklós mindkét tanulmányában tévesen írja Dominic Ursulint az újhelyi megyeháza „fundáló mesterének”, ami egyértelműen kiderül az 1667. évi építési iratokból. Az általa végzett rendezés során a zempléni megyeháza építésével kapcsolatos források egy részét tévesen az alábbi jelzethez helyezte: IV. 2001/p. 7. csomó. 1613–1810. No. 484. – No. 485. No. 484. Történeti adatok és bizonyáglevelek a városok, falvak régi, eredeti pecsétlenyomatával (Zemplén megyei települések helytörténeti vonatkozású iratgyűjteménye). 1613–1810. Sátoraljaújhely, 1624–1783. Innen helyeztem át jelenlegi helyére, hogy a többi építési irattal egy helyen legyen. A szerző tévedése egyébként azért érdekes, mert a rendezés során készített palliumon lévő cím szerint pontosan olvasta az iraton szereplő évszámokat, de nem vette észre

³ Kazinczy Ferenc levelezése XXIII. 5859. Kazinczy Ferenc jelentése Zemplén vármegyének. Sátoraljaújhely, 1823. augusztus 15. 330.

⁴ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/a. Prot. 9. 1664–1669. évi megyegyűlési jegyzőkönyvek. Az 1664. június 10-én Zemplén mezővárosában megtartott tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve. I. IV. 2001/b. Közgyűlési iratok. Fasc. 154. No. 446. Szentmiklósi és óvári

Bár 1666–1668 között elkészült Zemplén mezővárosában a vármegyeháza, de arról, hogy itt őrizték volna a vármegyei levéltárat nincs adatunk. Az épület történetével kapcsolatosan érdekes adat, hogy a nem sokkal felépülését követően, 1668. július 12-én tartották meg az első megyegyűlést, majd október 2-án, báró Bocskai István főispán jelenlétében a „Sedes Restauratoria”-t, azaz a megyei tisztújítást tartották meg⁵

A 18. század első felétől az uralkodó, az országgyűlések és a Magyar Királyi Helytartótanács részéről is kezdeményezték, hogy a vármegyei levéltárak anyagát gondosabban őrizték és használhatóbbá tegyék, elrendelték az iratok lajstromozását és szorgalmazták megyeházák felépítését, ahol az irategyüttesek állandó és biztonságos őrzőhelyet találhattak. Az 1723. évi LXXIII. tc. tette kötelezővé állandó megyei székházak építését, vagy megszerzését azon vármegyék számára, amelyek ilyenrel nem rendelkeznek, hogy ott tarthassák a megyegyűléseket, a megyei törvényszékeket, ott őrizték levéltárukat és a vármegye őrizete alatt álló rabokat. A törvény 1. §-a azt is kimondta, hogy a megyei székháznak a megye közepén, ha lehet szabad királyi városban, vagy valamely nagyobb és kiváltságos mezővárosban kell lennie, hogy a megyebeliek nagyobb kényelmét szolgálja. Az 1729. évi XXV. tc. kötelezte a vármegyei alispánokat és szolgabírákat, hogy a náluk lévő iratokat folyamatosan adják be a levéltárakba. 1752-ben pedig a Mária Terézia által a főispánok részére kiadott utasítás különös figyelmükbe ajánlotta a levéltárakat, megkövetelve azok rendezését, lajstromozását, valamint a jegyzőkönyvek mutatókkal történő ellátását. A hiteleshelyekről és kötelezettségükről szóló 1765. évi XI. tc. elrendelte, hogy a vármegyei levéltárakat már ne csak a főispánok, hanem a vármegye is ellenőrizze, majd egy 1768-as királyi rendelet már nem csak megismételte az 1752-es utasítás levéltárakra vonatkozó részét, de jelentést is követelt arról, hogy a vármegyei levéltárak iratanyaga mely évvel kezdődik és meddig lett rendezve és lajstromozva. Egy évvel később, 1769-ben a Helytartótanács is szorgalmazta a levéltárak rendbetételét és lajstromozását. 1772-ben pedig Mária Terézia a Helytartó-

Pongrácz András volt Zemplén vármegyei nótárius (főjegyző) bizonyáglevelé Zemplén vármegye levéltárának átadásáról. Varannó, 1705. július 8. Kazinczy-féle „Historicum Tomus” – Közgyűlési iratok. *Historicum Tomus XI. Fasc. 175. No. 1937.* Cherney (Cserney) Pál, Zemplén vármegye főjegyzője levele Zemplén vármegye közönségéhez Királyhelmec, 1664. május 25. *Index Actorum Historicorum Tom. I. In ordinem Redegit Franciscus Kazinczy. Anno 1831. OLÁH 2011. SOÓS 1968, 185–204.*

⁵ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/a. Prot. 9. 1664–1669. évi megyegyűlési jegyzőkönyvek. Az 1668. július 12-én, Zemplén mezővárosában, amint azt ki is emelik, Isten jóvoltából, az új megyeházán („Generalis Congregatio Comitatus Zempliniensis in Oppido Zemplin, et quidem DEO bene propitio in Domo nova, prima celebratur.”) tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. Az 1668. október 2-án, Zemplén mezővárosában, az új megyeházán („in domo nova Comitatus”) megtartott tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve. 916., 948–949.

tanács útján arra kötelezte a vármegyék főispánjait, hogy jelentést nyújtsanak be a vármegyék levéltárainak állapotáról.⁶

Bár a törvény megszületésekor a vármegyének volt egy székháza, azonban Zemplén mezővárosa és maga a 17. századi megyei székház, a törvényben támasztott követelményeknek már nem felelt meg. A település ugyanis a vármegye egyik legkisebb mezővárosa volt és a főbb kereskedelmi utak is elkerülték, ráadásul az épület méretei sem elégtették már ki a korabeli modern megyei székházakkal szemben megfogalmazott követelményeket, amit a mai kor embere is megtapasztalhat, ha ellátogat e két településre és megtekinti a két épületet.⁷

Ebben az időszakban, a 18. század első és második harmadában vált a vármegye előbb egyik, majd fokozatosan kizárólagos székhelyévé Sátoraljaújhely, ahol székházat is fenntartottak.⁸ Az 1734. évi városi számadásokban például a Tekintetes

⁶ 1723. évi LXXIII. törvénycikk. Annak a helynek a földesurak birtokain leendő átengedéséről, a hol Tolna és más hasonló állapotban levő megyék törvényszékeiket tartásák, hivatalos irataikat őrizték s a törvényhatósági hatalmat gyakorolják. 1729. évi XXV. törvénycikk. A megyei bírák és tisztviselők minden törvénykezési s ugyszintén más hivatalos iratokat is, minden egyes év lefolyása után a megyei levéltárba eredetiben nyujtsanak be. 1764/65. évi XI. törvénycikk a hiteles helyekről s kötelezettségükről. In: CORPUS JURIS HUNGARICI. FÖGLEIN 1935, 158–170. SOÓS 1968, 185. LEVÉLTÁRI KÉZIKÖNYV 2009, 288–289., 324. ILLÉSY 1903, 731–748. Mária Terézia utasítása a magyarországi vármegyék főispánjai részére. Bécs, 1752. április 28. (A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii. 42. kötet. No. 42.268. 570–576. A 35. Magyar Kancelláriai Levéltár. Conceptus Expeditionum. 1752. május. N°. 45.) In: KIRÁLYI KÖNYVEK – LIBRI REGII

<http://mol.arcanum.hu/digidat/opt/a100513.htm?v=moldigidat&q=%28KIAD%3D%28M%Elria%20Ter%E9zia%29%29/kiralyi&s=DATE&m=0&a=rec>

⁷ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2005. b. Quietantiae Perceptorales. 1719. év. Kelebecz János és Zemplén vármegye „portariussa”, azaz kapuőre, Solchai János elismervénye arról, hogy Kolosi János vármegyei esküdt mennyit költött 1719-ben Zemplén vármegye zempléni székházára. Zemplén, 1719. október 8.

⁸ A 18. század elején Zemplén vármegye esetében még nem lehet állandó megyeszékhelyről beszélni, ugyanis nemcsak a megyegyűlések voltak különböző helyeken, de például központi szerepkört töltenek be például a mindenkori főispánok rezidenciái is, így például a vármegye rabjait 1711 után gróf gersei Pethő Mihály Zemplén vármegyei főispán lakóhelyén, a sztropkói várban tartották fogva, amely tehát a vármegyei börtön szerepét is betöltötte, a rabokat pedig a vármegye hajdúi őrizték. E szerepkört 1711 előtt a Barkóczy család csicsvai vára töltötte be. B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/b. Index Actorum Historicorum Tom. I. In ordinem Redegit Fransiscus Kazinczy. Anno 1831. Congregationes. IV. 2005. b. Quietantiae Perceptorales. 1715. év. Gróf gersei Pethő Mihály, Zemplén vármegye főispánja utasítása, a „Nemes Magistratus Rabiaira” vigyázó négy hajdú fizetéséről. Sztropkó vára, 1715. február 9. 1717. év. Gróf gersei Pethő Mihály, Zemplén vármegye főispánja utasítása, a „Nemes Vármegye Rabiaira” mellett lévő négy hajdú fizetéséről. Sztropkó vára, 1717. november 30. (A hátoldalon olvasható

Nemes Vármegye (feltehetően már újhelyi) házánál zajló építkezésről maradtak fenn adatok, többek között arról, hogy az udvari istállóban dolgozó ácsnak, a kőművesnek, a fazekasnak, aki egyebek mellett az udvarban a kemencéket rakta újra, mennyit fizettek. A számadás szól arról is, hogy az építkezés során tégláért, lécszegéért, szegéért mennyit fizetett a város. Csináltattak ekkor hat új karszéket, valamint az „Ónban foglaló üvegesnek”, aki kijavította a vármegyeháza betört ablakait, 1 rénes forint 30 krajcárt adtak. Ekkor rakatták ki a vármegyeháza pitvarát téglával, amiért a kőműves 51 krajcárt kapott. Az 1736. évi újhelyi városi számadás arról számol be, hogy a „T. Nemes Vármegye Újhelyi Házának reparatiojára, melyben Colonellus Prajzing Inqvaritizált”, azaz szállt meg, 233 rénes forint 43 krajcárt fizettek ki. Ezen belül a „Dominium”, azaz a pataki uradalom üvegesének a vármegye házánál lévő 17 ablakkarikákért 51 krajcárt fizettek ki. 1737-ben a „Toronyi Fazekasnak” – (feltehetően kis-, vagy nagytoronyai – O. T.) fizettek a „Nemes Vármegye házára” való 5 kályháért 3 rénes forint 30 krajcárt. 1744-ben a vármegyeháza után, az Alsó Páka dűlőben járó három rétről tesznek említést. („Alsó Pákán ... Vármegye Háza után 3.”)⁹

Tizenegy évvel később pedig, egy 1755-ös újhelyi kerületi összeírás említi a vármegye házát, ahol a megyegyűléseket és a megyei törvényszéket tartották, valamint ahol a vármegyei tömlöcök vannak. („Domus Comitatus ubi Judria et Congregationes celebrantur iti et Magistruales Carceres habentur.”) Ez az épület azonban nem lehetett a mai vármegyeháza, mivel annak az építkezése csak 1757 után indult el és az épület alapkövét is csak 1761-ben helyezték el. Egy 1767. évi számadás említést tesz már a vármegyeházán lévő hajdúkra és rabokra fordított januári kiadásokról, így lehet, hogy a ma is álló megyeháza legkorábbi, 1757–1768 között felépült részében már működhetett a vármegyei börtön, de az sem teljesen kizárható, hogy a korábbi vármegyeháza épületében maradt mindaddig, amíg az új börtön, amelyet 1778-ban kezdtek el építeni a vármegyeháza mellett, el nem készült. E régi „újhelyi megyeháza” történetének kérdéseit azonban, így például azt, hogy mikor került a vármegye birtokába, Sátoraljaújhelyen belül pontosan hol volt,

Sztropkó vára porkolábjának, Gosztonyi Jánosnak a nyugtája a négy hajdú fizetésének felvételéről.)

⁹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani dr. Tringli Istvánnak, aki felhívta a figyelmemet az 1744. évi adatra. B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/b. Index Actorum Historicorum Tom. I. In ordinem Redegit Fransiscus Kazinczy. Anno 1831. Congregationes. IV. 2005/a. U. Loc. 147. No. 2. Ujhely Oppidi Judicis Stephani Varannay rationes 1733. 1734. 1735., U. Loc. 147. No.3. Ujhely Oppidi Exactoris Andreae Sánta rationes 1736., U. Loc. 147. No. 4. Ujhely Oppidi Exactoris Andreae Sánta, et Judicis Georgii Visneý rationes 1737. 1738, V. 1. Sátoraljaújhely város iratai (1111) 1617–1876 (1898). I. fejezet. No. 19. Conscriptio Pratorum Ujheliensium – Sátoraljaújhely réjteinek összeírása. 1744. július 28.

a későbbi kutatásoknak kell tisztázni.¹⁰

Ez az épület sem felelt meg azonban Zemplén vármegye igényeinek, amely a központi rendelkezésekre mintegy válaszul, gróf jobaházi Dőry Ferenc főispánsága idején (1757–1778) felépíttette Sátoraljaújhely mezővárosában a megye „tágas” székházát 1757–1768 között, a vármegyei levéltár („tabulario publico”), a megyegyűlések és a hivatalnokok elhelyezése céljából. Az építési telket egyrészt a város főlesura, Trautsohn János Vilmos herceg adományozta, másrészt a Kéry családtól vásárolták meg. A vármegye levéltára számára az épület északi szárnya emeletén, két szobát jelöltek ki, hogy ebben helyezték el az addig összegyűjtött levéltári iratanyagot. Az Archívum két vasajtaja, amelyből a bejárati, kovácsoltvas, díszített ajtó ma is eredeti helyén található, valamint az ablakok vastáblái, amelyek vagyon- és tűzbiztonsági célt is szolgáltak, 1774-ben készültek el. A levéltár céljára kijelölt két terem barokk stílusú, a kor igényét tükröző bútorzatát Speck József, sátoraljaújhelyi asztalosmester készítette a berendezkedés évében, 1776-ban. *Szirmay Antal* vármegyei főjegyző javaslatára pedig 1783-ban fekete viaszosvászon polctakarókkal látták el a levéltári polcokat.¹¹

A 19. század elejére a levéltár két terme már szűknek és zsúfoltnak bizonyult, ezért a vármegye már 1812-től foglalkozott a megyeháza és a levéltár bővítésével, amelyet a levéltárnokok is sürgettek. A vármegye végül 1830-ban elkészíttette az épület bővítésének tervét, amelyet 1832-ben a Helytartótanács is jóváhagyott. Ezt követően, 1832 nyarán már megkezdődött az 1839-ig tartó építkezés, amelynek eredményeként a levéltárat is újabb három teremmel bővítették. Balásházy Tamás számvevő Dókus Lászlónak, Zemplén vármegye első alispánjának a következőt írta 1832. július 17-én: „Körül nézván a Vármegye Leveles Tára építését, úgy látom hogy ezen munkának ok vetetlenül meg kelletik szünni, ha tsak a’ Fuvarozás iránt sikeresebb rendelések nem tétetnek, mer tegnap csak egy szekér volt, már ma egy sins, öt kőműves pedig a fundamentumban kivált, nagyon emészti a követ és a fővenyet.” Néhány nappal később, július 27-én viszont már erről ír Dókusnak: „Minthogy vas jött kérdésbe, az Archívum építése oly indulatba van, hogy abba körül belől három-négy két múlva vas ankeres lesznek szükségesek, ’s minthogy ezen vasaknak az épület nagyságához képest a’ végre kovácsolt erősebb rúd vasakból kell állani, az ezek iránt való rendelés meg tétele is már múlhatatlanul szükséges.”

¹⁰ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2005/a. C. Loc. 114. No. 110. Conscriptio Districtus Ujheliensis 1755. U. Loc. 147. No. 2. Ujhely Oppidi Judicis Stephani Varannay rationes 1733. 1734. 1735. U. Loc. 147. No. 23. Rationes Oppidi Ujhely Ruralium Exactoris Stephani Kazaÿ Anni 1767. MONDY 1967, 4. sz. 224–227.

¹¹ SZIRMAY 1804, 319. Érdekes, hogy a megyeháza funkciói között első helyen a levéltári szerepkört említi Szirmay. HÖGYE 1996, 2–4. SOÓS 1968, 185–186. MONDY 1967, 4. sz. 224–227. MONDY 1981, 101–109. Egyes elképzelések szerint Silvester Aprilis olasz építőmester tervezte az újhelyi megyeházát és ugyancsak az ő tervei alapján épült fel Szabolcs vármegye barokk stílusú székháza Nagykállón, 1750–1769 között.

Az új levéltári szárny bútorzatát az újhelyi Trutler József asztalosmester készítette el. Közben, miután az 1834-es földrengés erősen megrongálta a levéltár két termét, ott is felújítási munkákat kellett végezni, amely 1844-re fejeződött be. Ezután az Archívum öt termet egybenyitották és ma is ezekben őrzik többek között a vármegye teljes feudális kori iratanyagát, valamint az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc vármegyei iratait. Az Archívum öt levéltári termének egész falfelülete mentén elhelyezkedő 18–19. századi szekrény sorok, kovácsolt vas ablaktáblák, vasajtók nem csak szemet gyönyörködtetőek, de egyedülálló módon idézik vissza a 18–19. századi vármegyei levéltárak hangulatát.¹²

Visszatérve a levéltár állapotának bemutatására, a fent idézett 1772-es rendeletre válaszul Zemplén vármegye főispánja, még az év augusztus 16-án kelt levelében arról számolt be, hogy mihelyt megkapta az utasítást, azonnal intézkedett, hogy a Sátoraljaújhelyben elkészült új megyeháza levéltári helységeit rendezzék be, azokat állványokkal, rostélyos ablakokkal és vasajtókkal szereljék fel, amelyek 1774–1776 között készültek el. A levéltár ekkor feltehetően nem lehetett rendezett gyűjtemény, mivel azt közölte róla, hogy új helyén „az eddig idegen hajlékban nem minden veszedelem nélkül össze-vissza hányt iratok” végre állandó elhelyezést nyernek. Életbe léptette továbbá az 1729. évi XXV. tc. azon rendelkezését, amely kötelezte a vármegyei alispánokat és szolgabírákat, hogy a náluk lévő bíraskodási ügyiratokat minden év végén szállítsák be a levéltárba.¹³

1777-ben a Helytartótanács engedélyezte a levéltár szétszórt anyagának összegyűjtését és rendezését, valamint azt, hogy jelöljenek ki egy hozzáértő személyt az utólagos lajstromozásra évi 500 forint munkadíj ellenében. E személy, aki kialakította a levéltár logikai rendjét, *Szirmay Antal* lett, akit ekkor választottak meg a vármegye főjegyzőjévé. *Szirmay* számára nem volt idegen a levéltári munka, 1767-ben aljegyzőként *legényei Pintér Márton* főjegyző mellett dolgozott, és amikor *Pintér* az országos főhatóságok által küldött rendeleteket és a fontosabb törvénykezési iratokat tárgycsoportonként lajstromozta, ezt a *Pintér*-féle kötetet *Szirmay* tisztázta le. *Szirmay* működése idején az 1777 előtti iratokat négy tárgyi csoportra tagolta és lajstromozta. Az általa kialakított logikai rendben, a számozott polcokon és fiókokban sorakoznak az iratok, a nyitott polcokon az iratokhoz kapcsolódó segédkönyvek, valamint a megyegyűlési, a megyei polgári és fenyítő törvényszéki, az árvaszéki és a nemesi ügyeket tárgyaló jegyzőkönyvek találhatóak. Főjegyzőként 1777–1785 között végezte e nagyszabású levéltári rendezési munkát, amely azért is

¹² B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 11. csomó. No. 493–528. No. 524. Balásházy Tamás számvevő levele Dókus László Zemplén vármegyei első alispánhoz. Sátoraljaújhely, 1832. július 17. Balásházy Tamás számvevő levele Dókus László Zemplén vármegyei első alispánhoz. Sátoraljaújhely, 1832. július 27. HÖGYE 1996, 6. SOÓS 1968, 200–203. MONDY 1981, 103–107.

¹³ ILLÉSY 1903, 731–732, 748.

érdekelte, mivel történetírói ambíciói voltak, ennek eredményeként, mint a levéltár talán első tudományos kutatója, részben az itt fellelt adatok felhasználásával, 1803-ban és 1804-ben megjelentette Zemplén vármegye történeti földrajzát és történetét. Munkája az is volt jelentős, mert a vármegyei levéltárak ebben az időszakban még el voltak zárva a nagyközönség elől és ritka kiváltságot jelentett bejutni egy-egy vármegye levéltárába.¹⁴

Szirmay műveiben a levéltári iratok hivatkozásánál a korabeli jelzeteket pontosan megadta, így azok ma is visszakereshetők. Jelen tanulmányomban erre egy példát hoznék fel. Zemplén vármegye történetéről írott Notitiaja azt írta Bocskai István Magyarország fejedelemmé választásáról, hogy 1605. április 17-én Bocskainak Magyarország és Erdély fejedelmi tisztségét adták („§. 345. In iis 17. Aprilis Principatus Vngariae et Transyluaniae Bocskai ab omnibus delatus est... Prot. A. 6. pag. 141. Arch. Zempl.”). Zemplén vármegye itt hivatkozott 1603–1629 közötti jegyzőkönyve rögzíti a Bocskai-felkelés eseményeit 1604–1605-ből. A jegyzőkönyv 141. oldalán található, hogy Bocskai, Erdély fejedelmeként összehívta Szerencsre, 1605. április 17-ére a Felső-magyarországi Részek általános gyűlését („in Generalem partis Regni hungariae hujus superioris Congregationem”), amelyre Zemplén vármegye 1605. április 6-án, a körtvélyesi megyegyűlésen választotta meg követeit, Rákóczi Ferencet, Szentiványi Zsigmondot és nagymihályi Bánffy Gotthárdot. Ezt követően az 1605. április 28-ai terebesi megyegyűlésen hirdették ki, hogy Bocskait, 1605. április 17-én, a szerencsi várban Magyarország fejedelemségének jelvényeivel megajándékozták („eudem Dominum Stephanum Bocskaj insignijs Principatus hungariae dotavit”).¹⁵

Zemplén vármegye levéltárának folyamatos iratanyaga az 1558-tól fennmaradt vármegyei közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek sorozatával kezdődik. Az ehhez kapcsolódó iratokat Szirmay az alábbi négy tárgyi csoportra tagolta:

- Juridica (bírói parancsok, perújítások, bírói megintések, tiltakozások, polgári perek, fellebbezéssel és végrehajtással kapcsolatos iratok, tanúvallomások, osztálylevelek, birtokba iktatások, határjárások, betáblázási iratok, zálog- és becslevelek, a nemesi jogállással kapcsolatos mindenfajta iratok – „Acta Nobilitaria”, amelyek azonban II. József korában átkerültek a közigazgatási tárgyú iratok közé, stb.)
- Politica (közigazgatási iratok, ezen belül az uralkodó, a rendi főméltóságok és központi kormányzati szervek rendeletei, más törvényhatóságokkal folytatott levelezés, nemesi felkeléssel, járványüggyel, úrbérrendezéssel stb. kapcsolatos ügyek.)

¹⁴ SOÓS 1968, 186–189. FÖGLEIN 1935, 164–165., 167. SZIRMAY 1803. SZIRMAY 1804. HÖGYE 1996, 10.

¹⁵ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/a. Prot. 6. 141–142.

- Perceptoralia et comissariatica (pénztári és biztossági iratok, ezen belül minden adószedői, hadellátási irat, különböző adóösszeírások stb.)
- Criminalia (büntetőpercek, fenyítőperbe fogottak ügyében végrehajtott tanúkihallgatások, gonosztevők és katonaszökevények körözése, rabok önkéntes vallomásai).¹⁶

Érdemeit, levéltárban végzett munkáját Kazinczy később, több alkalommal is méltatta. 1815-ben például így írt „az athlétaí erejű halhatatlan férfi” működéséről: „... a minden egyebek felett féltendő kincsünket Néhai Udvari Tanácsos Méltóságos Szirmay Antal Úr, Vármegyénknek Főjegyzői Hivatalát viselvén egykori zavarjából a legszebb rendbe hozta volt.”¹⁷

Hat évvel később, 1821-ben, a levéltár állapotáról és rendbetételéről, Dókus Lászlóval közösen készített előzetes jelentésében pedig így emlékezett róla: „Udvari Consiliárius Szirmay Antal Úrnak athlétaí erejét, fáradságtalanságát, s könnyen-dolgozását csudálni fogja minden, a’ ki a Leveles-tárunkat megpillantja, s’ elnézi, hogy annak, a’ ki ezt a’ nagy munkát megtevé, mit kelle csak megolvasnia is. Ha a’ Gondviselés nekünk ezt a’ szertelen erejű s’ felvilágosított hűségű férjfiat nem adta volna, úgy ez a’ mi kincsünk alkalmasint zavar volna még ma is. Mi egyéb érdemeinek tisztelete mellett azon bölcsességét és gondját is megismerjük, hogy a’ Protocollum Köteteibe sok nevezetes Íróványokat beköttete, mert ezek így óva vannak nemcsak az elveszhetés, hanem az elromolhatás’ szerencsétlenségei ellen is. De még igen számos, igen nagy tekintetű Írásaink vagynak, amik e’ gondot és a’ beköttetés csekély költségeit kívánják, ’ illyenek kivált azok az Írásaink, melyek a’ XVII. Száz.’ történetire tartoznak. Ezek nem egyedül a’ Megye’, nem egyedül a’ Haza’, hanem az egész Emberiség’ kincsei, ’ s a’ később idők Kovachichai ’ s Horvát Istvánjai innen szednek majd fényt régibb történeteink homályainak felvilágosítására.”¹⁸

1823-ban, egy, Dókus Lászlóval közösen Zemplén vármegyéhez írott jelentésében ismét kiemelte Szirmay levéltárrendező munkáját: „... E két szobában állának a levelek, de zavarban még, s 1783. akkori Fő Notáriusunk, később a Királyi Tábla-bírája, végre az Eperjesi Districtualis Tábla Elölülője s Udvari Tanácsos néhai Méltóságos Szirmay Antal Úr vette magára a Regestratio nagy munkáját. A

¹⁶ SOÓS 1968, 187–190.

¹⁷ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/f. 1815: Loc. 219. No. 1158. Kazinczy Ferenc válasza Zemplén vármegyéhez, amelyben nem elhárítja a felkérést a levéltár megvizsgálására. Sátoraljaújhely, 1815. augusztus 30. Közölte: HÖGYE 1990, 36–37.

¹⁸ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/f. 1821: Loc. 207. No. 1079. Kazinczy Ferenc kiküldött táblabíró és Dókus László tiszti főügyész hivatalos jelentése Zemplén vármegye levéltáráról. Sátoraljaújhely, 1821. június 20. Közölte: HÖGYE 1990, 41–47. Idézi: HÖGYE 1996, 10.

Herculesi erejű férfinak köszönhetjük, hogy végre Levéltárunk rendet kapta.”¹⁹

Kazinczy azonban a levéltárban végzett hivatalos munkája során, nem csak Szirmay érdemeiről írt, de amikor hibát talált az ő, vagy a munkatársai munkájában, a felett sem hunyt szemet, hanem megjegyezte:

„Így tette a’ Jegyzést a’ darab’ hátán Mélt. Szirmay Antal Úr; azonban az Instantiának a’ Helvetica Confessiohoz semmi köze. Azt egy Terebesi és egy Gál-szécsi Lakos nyújtá be, bizonyos két ökör eránt. Az ily botlások a’ munka’ rettentő sokaságában elkerülhetetlenek. Azonban azt itt meg kelle jegyezni, hogy aki rajta felakadna, érthesse, a’ botlás honnan ered.”

„Nevezetes Levél volna, ha a’ Méltós. Szirmay Antal Úr’ Deákja, ki ezen Credentionalisok’ Csomóját regestralta, meg nem tévedt volna. Ez az 1644 számot 1699nek olvasá, holott a’ Jakusich Anna férje Gróf Homonnay János Ország’ Bírāja, 1646. Novembernek 22dikén, élete’ 36dikában, megholt, ezen Levélben pedig azt mondja a Grófné, hogy Férje nem lévén oda-haza, nékie kelle írni. – A’ Deák ezt: 1644 megtévedve 1699nek nézé. – Minthogy a’ Levél ide vala téve, nem vala szabad helyét megváltoztatnom, de a’ megtévedést kimutatnom kötelesség volt.”²⁰

Kazinczy Ferenc egyébként Szirmay főjegyzősége idején került először kapcsolatba a vármegye levéltárával. 1784-ben kezdődött el a 25 éves, jogvégzett fiatal közéleti pályája. Gr. Batthyány Ferenc főispán 1784. augusztus 9-én kinevezte Sáros vármegye táblabírójává, majd ez év őszén, csaknem egy időben Zemplén és Abaúj vármegyében is kinevezték tiszteletbeli aljegyzőnek.²¹

A későbbiekben Kazinczy nem szívesen emlékezett vissza zempléni hivatalviselésére, ugyanis nagyobb reményeket fűzött itteni hivatali szolgálatához, azonban ezekben csalódnia kellett. Zámory Antal zempléni másodaljegyző 1784-ben lemondott hivataláról és Kazinczy Ferenc nagybátyja, Kazinczy András közben járt Szirmay Tamás Antal első alispánnál és a megye rendjeinél, hogy e hivatalra Kazinczy Ferencet kérjék gr. Pálffy Károly alkancellártól, a vármegye főispánjától.²²

Szirmay Antal főjegyző azonban, bár Kazinczy Andrásnak köszönhetette hivatalát, megakadályozta, hogy Kazinczy Ferenc nyerje el e hivatalt. Először azt javasolta, hogy ne egy személyt, hanem hármat ajánljanak e tisztre, így vármegyei írnokát, Kapossy Mihályt és felesége testvérét, legényei Pintér Istvánt is javasolta. Az alispán azonban, mivel biztosra vette az ifjú Kazinczy kinevezését, addig is, míg a főispáni kinevezés megérkezik, ideiglenesen Kazinczy Ferencet tette meg

¹⁹ Kazinczy Ferenc levelezése XXIII. 5859. Kazinczy Ferenc jelentése Zemplén vármegyének. Sátoraljaújhely, 1823. augusztus 15. 330.

²⁰ (A Credentionalisok, azaz megbízólevelek évről-évre rendezve helyezkednek el. – O. T.) B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/b. 183. köt. Index Actorum Historicorum Tom. I. In ordinem Redegit Franciscus Kazinczy. Anno 1831mo. 1214–1777. Credentiales. Fasc. 174. No. 1840. Helveticae Confessionis Fasc. 190. No. 178. Közölte: HÖGYE 1990, 90, 92.

²¹ VÁCZY 1915, 129–133.

²² VÁCZY I. 1915, 129.

második aljegyzőnek. Az 1784. augusztus 30-ai megyegyűlés pedig úgy határozott, hogy a három nevezett személyt ajánlják a kinevezésre, Kazinczyt az első, Pintért a második és Kapossyt a harmadik helyen. A főjegyzőnek tehát így kellett volna a főispánhoz küldeni a megye ajánlását, azonban Szirmay Antal talán féltékenységből, a vármegyei határozatot megfordítva terjeszti az alispán elé aláírásra, így első helyen Kapossy Mihályt, második helyen sógorát, Pintér Istvánt, aki gr. Sztáray Mihály is támogató, harmadik helyen pedig Kazinczyt említi, akit a vármegye tartott alkalmasnak e tisztség viselésére.²³

Szirmay vakmerő lépése végül is célt ért és az első alispán, talán figyelmetlensége miatt látatlanul aláírta az ajánlást, így a főispán valóságos másodaljegyzőnek Kapossy Mihályt, míg Kazinczy tiszteletbeli főjegyzőnek nevezte ki. A főispáni kinevezést november 29-én a rendek csodálkozva hallották, az első alispán is megdöbönt, de végül is tudomásul vették a határozatot.²⁴

Kazinczy az így „elnyert” tiszteletbeli aljegyzőségével keveset foglalkozott, azonban még 1784 végén beadvánnyal fordult Pálffy főispánhoz, hogy nevezze ki a vármegye levéltárnokává. Zemplén vármegye levéltárának iratai között fennmaradt Pálffy Bécsből, 1784. december 30-án kelt leirata Zemplén vármegye számára, amelyben mások mellett arra kérte a vármegyét, hogy alkalmas jelöltet, vagy jelöltek ajánljanak számára a levéltárnoki tisztségre. Továbbá közölte a vármegyével, hogy Kazinczy kérelemmel fordult hozzá e tisztség elnyeréséért. Kazinczy László Ferenchez írott egyik levelében is említést tesz erről: „Ha a Zemplén Vár Megyei Archivariusságot meg kapod, mindjárt tudósíts.” Bár 1785. február 24-én arról határoz a vármegye, hogy egyedül alkalmas jelöltként („pro Archivario non alium, quam Franciscum Kazintzy Honorarium Vice Notarium velut idoneum Subjectum”) ajánlja a főispánnak kinevezését, azonban nem sikerül elnyernie e tisztséget, így nem ő lett az első Zemplén vármegyei levéltárnok. Ezt követően visszavonul a zempléni közszolgálatból és átteszi székhelyét Abaúj, 1785-től Abaúj-Torna vármegyébe, ahol elfoglalja hivatalát és 1815-ig nem is tér vissza a zempléni közszolgálatba.²⁵

Érdeemes egyébként Kazinczy „levéltárnoki pályázatával” egy kicsit részletesebben is foglalkozni, ugyanis törekvése része annak a folyamatnak, amelynek so-

²³ VÁCZY I. 1915, 129–130.

²⁴ VÁCZY I. 1915, 130–131.

²⁵ VÁCZY I. 1915, 131–133. Kazinczy Ferenc levelezése I. 46. Kazinczy László Kazinczy Ferencnek. Ressetare, 1785. január 20. 68–69. pp. B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/a. 88. kötet. (Prot. 96.) 1785. évi megyegyűlési jegyzőkönyvek. I. No. 32. A megyegyűlés határozata arról, hogy Kazinczyt ajánlja a vármegye levéltárnokává. Sátoraljaújhely, 1785. február 24. 477–482. IV. 2001/b. Loc. 24. No. 84. (No. 32.) Fontos egyébként itt megjegyezni, hogy, bár Zemplén vármegyében nem rendszeresített tisztség az Archivarius – levéltárnok, de ekkor ez már nem ismeretlen fogalom a vármegyékben. Lásd: FÖGLEIN 1966, 32–62.

rán kialakul az önálló vármegyei levéltárnoki állás. A 18. század folyamán a vármegye Archivumának gondozásával megbízott notariatus, egyre szaporodó közigazgatási feladatai mellett már kevesebb gondot fordított a régebbi iratok őrzésére, rendezésére, így hiába nőtt a notariatusság létszáma az első, majd a másodaljegyzők, valamint az írnokok beállításával, mégis szükségessé vált olyan munkaerő beállítása, akinek a feladata kizárólag a régi iratok, azaz az Archivum gondozása volt. Egyes vármegyékben már a 18. század elejétől alkalmaztak ideiglenes jelleggel levéltári tisztviselőket, de az állandó vármegyei levéltárnoki tisztség kialakítása irányában az első lépést itt is az uralkodó tette meg. Mária Terézia 1769. január 30-ai rendelete utasította a vármegyéket, hogy a levéltárak rendezése és lajstromozása céljából a jegyző mellé külön felesketett tisztviselőt, registratorot alkalmazzanak. Az iratok rendezésével, konzerválásával, segédletekkel való ellátásával foglalkozó tisztviselő a 18. század folyamán már nem csak a központi kormányzat levéltárainál, de egyes családoknál is megtalálható.²⁶

Az 1769-es királyi rendeletet követően 1770-ben Zólyom vármegye volt az első, amely a vármegyei levéltár vezetésére külön tisztviselőket engedélyezését kérte, majd 1771-ben Komárom vármegye is kérelmezte, hogy külön levéltárnokot alkalmazhasson. Kérelmeiket elutasították, de az 1772. évi, a vármegyei levéltárak állapotáról szóló főispáni jelentések, amelyekben több helyen ismételt felmerül az a kérés, hogy külön levéltárnokra van szükség, mert a jegyző nem győzi a levéltári munkát, oda vezetett, hogy előbb Somogy vármegyének, majd 1773-tól a többi vármegyének is megengedte egy kifejezetten a levéltári munka elvégzése céljából létesítendő tisztviselői állás szervezését. Ez azonban még nem a levéltárnok, hanem a másodaljegyző posztja volt. 1784-ben először Kazinczyt is erre a tisztségre jelölték Zemplén vármegyében.

Ez a megoldás sem hozta meg a kívánt eredményt, egyrészt azért, mert a jegyzők túlterheltsége nem szűnt meg, másrészt azért, mert a levéltári munka népszerűtlen volt, jelentős lekötöttséggel járt a megyeszékhelyen, így az általában tekintélyesebb birtokos családok tagjaiból kikerült vármegyei jegyzők kevesebb időt tudtak volna fordítani otthoni elfoglaltságaikra. Ezért továbbra sem szűnt meg a megyék kérése az iránt, hogy engedélyezzék az önálló vármegyei levéltárnoki állás létesítését. Zemplén vármegye is előbb 1774-ben, majd 1777-ben is kérelmet nyújtott be, hogy engedélyezzék számára levéltárnoki állás létesítését, de kérelmét elutasították, majd ugyanígy járt 1784-ben is, amikor „Registrator seu Archivarius” alkalmazására kért engedélyt. Ez utóbbi feltehetően kapcsolatban van Kazinczy 1784 őszén Pálffy főispánhoz írt kérelmével, valamint Pálffy levelével a vármegyei rendekhez, amelyben ajánlást kér az állás betöltésére.²⁷

²⁶ FÖGLEIN 1966, 32–35.

²⁷ FÖGLEIN 1966, 33, 36.

A levéltári munka iránti vonzalma sikertelen pályázata ellenére töretlen maradt és 1785 januárjától, amikor Kassára költözött és Abaúj, majd Abaúj-Torna vármegye aljegyzőjeként dolgozott, önszorgalomból hozzálátott, hogy a levéltár egy részét rendezze és az egésznek szebb formát adjon. Munkája olyan sikeres volt, hogy a másodalispán, alig ismert rá a levéltárra, amikor oda belépett. Ezzel a munkájával pedig kivívta felettesei elismerését.²⁸

Kazinczy érdeklődése e mellett Zemplén vármegye levéltára iránt is megmarad, ezt támasztják alá levelei is, így pl. Jankovich Miklósnak 1812. április 19-én, amelynek utóiratában arról számolt be, hogy Sátoraljaújhelyben meghalt a levéltárnok²⁹ és utóda nem találta meg az 1765-ös országgyűlés naplóját, amelyet Szirmay Tamás Antal vármegyei főjegyző és országgyűlési követ készített. Ekkor felmerült, hogy a naplót Szirmay Antal vármegyei főjegyző nem adta át, amikor főjegyzői hivatalából Kazinczy szerint Eperjesre került.³⁰ Kazinczy ekkor Szirmay kérésére a megyegyűlésen bizonyította, hogy 1810 augusztusában, amikor Rainer herceget Újhelybe várták, Szirmay az Archivumba vitte, hogy olyan dolgokat keressenek, amivel a herceg eltöltheti idejét és ekkor megvonta a naplót. 1812. augusztus 18-án Kazinczy Péterhez írott levelében pedig idézi gr. Esterházy József főispánt, aki a megyegyűlésen így nyilatkozott a levéltárról: „Ő. Excellentiája az Archivumról beszélt, ’s azt mondta, hogy a’ Vármegyének legföltöbb kincse”, majd a levéltár bővítését javasolta. Kazinczy ezután felszólalt és javasolta, hogy a római katolikus templom előtti kis boltok befedését tiltsák meg és bontsák el őket, mert e miatt leghet a megyeháza és elégget a Vármegye legnagyobb kincse is.³¹

Visszatérve a levéltár történetének áttekintésére, magának az önálló levéltárnoki tisztségnek a szükségessége egyébként ekkor már nem csak a vármegyék részéről merül fel, de egy 1784-es Borsod vármegyei levéltári vizsgálat nyomán, az azt végző királyi vizsgáló bizottság is javasolja, hogy a jegyzőktől elkülönülten szervezzék meg az archivariusi tisztséget, majd 1785-től Zólyom vármegyében megje-

²⁸ VÁCZY I. 1915, 133–134. Kazinczy Ferenc levelezése I. 46. Kazinczy Ferenc báró idősebb Ráday Gedeonhoz. Kassa, 1786. január 12. 88–89. pp. Kazinczy Ferenc levelezése XXIII. 5655. Kazinczy Ferenc báró Orczy Lőrincnek. Kassa, 1785. október 25.

²⁹ Kazinczy feltehetően itt Szeldmayer Józsefre utal, aki még Stenczel Dániel 1810 szeptemberében bekövetkezett halála után, 1811-től lett a vármegye levéltárnoka. Lásd később.

³⁰ Kazinczy egyébként itt tévedett, hiszen Szirmay előbb a budai kerületi tábla bírója lett és csak ezt követően lett az eperjesi kerületi tábla elnöke, amint ezt egyébként 1823-as jelentésében pontosan említi. Kazinczy Ferenc levelezése XXIII. 5859. Kazinczy Ferenc jelentése Zemplén vármegyének. Sátoraljaújhely, 1823. augusztus 15. 330. Soós 1968, 189.

³¹ Kazinczy Ferenc levelezése XXIII. 5776. Kazinczy Ferenc Jankovich Miklósnak. Széphalom, 1812. április 19. 5781. Kazinczy Ferenc Kazinczy Péternek. Sátoraljaújhely, 1812. augusztus 18. 204–207., 217–219. Soós 1968, 193–194.

lenik az első, a jegyzői tisztségtől elkülönített vármegyei levéltárnok. Ezt követően már a legfelsőbb kormánykörök is belátták, hogy szükség van a levéltárnoki tisztség megszervezésére, így 1786 nyarán a kerületi főispánok arra tettek javaslatot, hogy a levéltári munkát még a notariatus kebelén belül, de már külön tisztviselő végezze. A kassai kerület főispánja, Szentiványi Ferenc, kerülete vármegyei számára a notariatus, azaz a jegyzői hivatal részére három személyt kért, közülük a harmadik, mint registrator szerepelt. Ezzel a korábbi másodaljegyzőből, aki addig a levéltári feladatok ellátásával volt megbízva registrator lett, így tehát a levéltári munka elvégzésével immár külön fizetett tisztviselő foglalkozott³²

Zemplén vármegyében, amely a II. József-féle közigazgatási reform részeként a kassai kerület része lett, *Szirmay Antal* távozását követően, 1785 novemberében Szentiványi kerületi főispán a vármegye főjegyzőjévé *Melczer Károlyt*, első aljegyzővé *Kapossy Mihályt*, másodaljegyzővé pedig *gyergyószentmiklósi Gergelyi Mihályt* nevezte ki. 1786 utolsó negyedében a józsefi közigazgatási reform folytatásaként az uralkodó megszüntette a vármegyék önkormányzatiságát, és a megyei közgyűlések ettől kezdve 1790-ig nem üléseztek. A nagylevéltár gazdája a vármegye közigazgatási fóruma, míg a kislevéltaré az „Alsóbíróság” – „Judicium Subalternum” lett. A vármegye közigazgatási fórumának a *registratora ifjabb Kossuth László* lett, aki 1790 tavaszáig látta el feladatát. Kossuthot egyébként az 1790. évi megyegyűlési jegyzőkönyvek úgy említik, mint „ezen Vármegyének volt Leveles Tárnak rendben szedője”, „Leveles Tárházunk rendben szedője”, „ezen volt Vármegye Leveles Tárjának gondviselője”. Az ekkor keletkezett közigazgatási iratanyagot „Germanica”, a törvénytisztítást pedig „Acta Judicii Subalterni” elnevezéssel illették.³³

A megyei önkormányzatnak II. József halálát követő helyreállításakor, az 1790. március 4-én megtartott sátoraljaújhelyi megyegyűlésen *Szirmay László* alispán *Markos Istvánt* nevezte ki másodaljegyzővé, majd 1790. május 5-én a gróf vázsonykői *Zichy Ferenc* főispán elnöklete alatt megtartott tisztújító megyegyűlésen a tisztújítás során a főispán *Markos Istvánt*³⁴ nevezte ki Zemplén vármegye levéltárnokává, így első ízben vált el a levéltári munkakör e vármegyében a jegyzőktől. A levéltárnoki, valamint az egyéb levéltári tisztviselői poszt betöltésével kapcsolatosan ettől kezdve 1849-ig azt figyelhetjük meg, hogy a mindenkori főispán, vagy a

³² FÖGLEIN 1966, 36–40.

³³ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/a. 89. kötet. (Prot. 97.) 1785. évi megyegyűlési jegyzőkönyvek. II. No. 117. Sátoraljaújhely, 1785. november 24. 519–520. IV. 2001/b. Loc. 26. No. 48. Szentiványi Ferenc kerületi főispán levele Zemplén vármegye közönségéhez. Eperjes, 1785. november 19. IV. 2001/c. 4. kötet. (Prot. 105.) 1790. évi megyegyűlési jegyzőkönyvek. IV. Az 1790. augusztus 5-ei, Sátoraljaújhelyben tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. No. 21. 124–130. SOÓS 1968, 189–190.

³⁴ *Markos* komoly levéltári tapasztalatokkal rendelkezett, miután korábban a leleszi konvent levéltárában dolgozott registratorként. KUMOROVITZ 1932, 223–254.

főispáni helytartó nevezi ki a vármegyei levéltár hivatalnokait. 1790-ben az első levéltárnoki kinevezés kapcsán a megyegyűlési jegyzőkönyv meg is örökíti, hogy a másodaljegyző és a levéltárnok kinevezését a főispán magának fenntartja: „Secundarii tandem Vice Notarii et *Archivarii* denominationem Excellentissimo Domino Supremo Comite sibi reservante. In Secundarium Vice notarium Michael Kapossy, In Archivarium autem *Stephanum Markos* per eandem Suam Ecellentiam denominati sunt.”³⁵

Markos volt az, aki átvette *ifjabb Kossuth László* registratortól a II. József-féle közigazgatási fórum „systematicus” iratait 1790 májusában, majd nem sokkal később az alsóbíróság iratanyagát is. Működése alatt 1790–1813 között az iratok korábbi négy tárgyi csoportja helyett kettőt alakított ki, ezek: Acta Juridica (polgári peres és polgári nem peres, valamint fenyítő törvényszéki iratok) és Acta Politica (közigazgatási, pénztári és számadási iratok). A jegyzőkönyveknek is két sorozata jött létre: Protocolla Juridica (törvényszéki jegyzőkönyvek) és Protocolla Politica (megyegyűlési jegyzőkönyvek). Ugyancsak az ő az nevéhez fűződik, hogy Szirmay rendszerével szakítva, a köztárgyú iratokat meghagyta a megyegyűléseken kialakult szerves összetartozásában, így már az 1772 utáni iratoknál az „Acta Politica” – köztárgyú irat megjelölés tulajdonképpen megfelel az „Acta congregationalia” – közgyűlési irat fogalának. *Markost* 1806-ban bekövetkezett halála után *Stenczel Dániel* követte, akit 1806 őszén nevezett ki a főispán vármegyei levéltárnokká, majd december 3-án iktatták be hivatalába. Kinevezése azért érdemel említést, mert a vármegye a főispánnak a levéltárnoki posztra első helyen a későbbi utódát *buzithai Szeldmayer Józsefet*,³⁶ a leleszi konvent jegyzőjét ajánlotta, miután az első számú jelölt, Bodó Lajos alszolgabíró a felkérésre nemet mondott. *Szeldmayer*, bár a főispán 1806. június 29-ei levelében kinevezte levéltárnokká, hivatalát a kevés fizetés, valamint a levéltárnoki munkának a gazdálkodással való összeegyeztethetlensége miatt nem vállalta el, így az ismét megürült levéltárnoki posztra a vármegye a főispánnak *Kossuth Lászlót*, *Stenczelt* és *Gönczy Sámuel*t javasolta. *Stenczel* kinevezése előtt már 10 éve dolgozott a levéltárban, mint levéltárnoki segéd („Archivariussii Adjunctus”) 1810 szeptemberében bekövetkezett haláláig töltötte be e hivatalt.³⁷

³⁵ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/c. 1. kötet. (Prot. 102.) 1790. évi megyegyűlési jegyzőkönyvek. I. Az 1790. március 4-ei, Sátoraljaújhelyben tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. Az 1790. május 5-ei, Sátoraljaújhelyben tartott tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve. 332, 812.

³⁶ KUMOROVITZ 1932, 245. *Szeldmayer*t a tanulmány 1803-ban is a leleszi konvent jegyzőjeként említi, amikor a leleszi konvent ünnepélyes keretek között visszakapta hiteleshelyi levéltárát, amelyet II. József uralkodása alatt szállítottak el onnan.

³⁷ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/c. 31. köt. (Prot. 132.) Protocollum Politicum Comitatus Zempleniensis 106. Az 1806. április 8-ai „különös Gyűlés” jegyzőkönyve. No. 205. Az 1806. szeptember 22-ei közgyűlés jegyzőkönyve. No. 418. (Itt egyébként azt írják Kos-

1811 májusától *buzithai Szeldmayer József*, a leleszi konvent főjegyzője lett a levéltárnok, bár a vármegye csak Marschalkó József után a 2. helyen ajánlotta a főispánnak. Érdekesség, hogy a 3. helyen azt a frivaldi Frivaldszky (a jegyzőkönyvben *Fridvalszy* – kiemelés tőlem O. T.) Vincét ajánlották az „Archivariusságra”, aki ekkor az Ung vármegyei Vinnán gróf Waldstein fiskálisa, majd az 1820-as években Homonnán, mint a „gróf Drugethek örökösei levéltárának” – „Archivum Successorum Comite Drugethianorum” levéltárnokaként fordul elő. Ugyancsak 1811-ben nevezte ki a főispán levéltári segéddé, azaz segéd/allevéltárnokká *Kassay Sámuel*t, aki egyedüli jelölt volt a posztra és már 1810-től levéltári írnokként dolgozott. *Szeldmayer* 1826-ig tartó működése idején, gr. Esterházy József főispán utasítására 1814–1822 között a közgyűlések és a polgári, valamint a fenyítő törvényszékek jegyzőkönyvi szövegeit egy közös kötetbe – *Protocollum generale* – kell vezetni, kivéve a Helytartótanácshoz meghatározott időközökben felterjesztésre kerülő úrbéri jegyzőkönyveket, továbbá az összes közgyűlési és törvényszéki iratot egy sorozatba vonták össze, majd 1823–1849-ig ismét külön lajstromozták a közgyűlési-kisgyűlési jegyzőkönyveket és irataikat, valamint a polgári és fenyítő törvényszéki jegyzőkönyveket és irataikat.³⁸

Szeldmayer utódává, azaz „a Levelestár Gondviselőjének”, vagyis levéltárnoknak és lajstromozónak *Kassay Sámuel*t, míg levéltárnoki segéddé, azaz segédlevéltárnokká *Sztankó Lászlót*, levéltári írnokká pedig nemes *Vásárhelyi Lászlót* nevezte ki az 1827. október 15-én kezdődött tisztújítás harmadik napján, október 17-én szí-

súthról, hogy a „Judicium Subalternum idejében Vice Registratorságot viselt”) Az 1806. december 3-ai „különös Gyűlés” jegyzőkönyve. No. 826. 137–138, 278–287, 564. SOÓS 1968, 190–197.

³⁸ KAZINCZY FERENC 1822. SOÓS 1968, 190, 194–197. B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/c. 36. köt. (Prot. 137.) *Protocollum Politicum Comitatus Zempleniensis* 1811. Az 1811. március 15-ei „különös Gyűlés” jegyzőkönyve No. 285. 133–134. IV. 2001/d. 1811: Loc. 180. No. 261. *Szeldmayer József, a leleszi konvent főjegyzője levele a Zemplén vármegyei levéltárnoki állás elnyerése céljából. Sátoraljaújhely, 1811. március 14. Frivaldszky Vince, a gróf Waldstein család fiskálisának levele a Zemplén vármegyei levéltárnoki állás elnyerése céljából. Vinna, 1811. február 24. Kassay Sámuel levéltári írnok („Archivariális Cancellista”) levele Zemplén vármegyéhez, amelyben az allelevéltárnokságért („Vice Registratorságért”) folyamodik. é. n. [1811]. IV. 2001/e. Jegyzőkönyvek (*Protocollum juridico-politicum*) 13. köt. (Prot. 153.) 1820. II. No. 1109 ½. Az 1820. június 6–8. napjain tartott „építőszéki” (tisztújító) megyegyűlés jegyzőkönyve. 106–128. IV. 2001/h. 1849: Loc. 399. No. 535. Kassay Sámuel kérelme, a büntetésül rá kirótt levéltári munka elengedése tárgyában. Sátoraljaújhely, 1849. június 2. XV. 81. 1. doboz. 2. Kazinczy Ferenc jelentése a Habsburg-Lotaringiai uralkodóház Modenai (Estei) mellékágából származó Ferdinánd főherceg és Ernest, Cumberland hercege 1822. szeptember 4-i látogatásáról. Sátoraljaújhely, 1822. október 16. 3. doboz. Frivaldszky Vince, a gróf Drugeth örökösei levéltárnokának levele Kazinczy Ferenc táblabíróhoz. Homonna, 1827. március 6.*

lasi és pilisi Szilassy József főispáni helytartó. Ekkor, aki már 1826-ban a levéltár második segédje (segédlevéltárnok) volt. Kassay és Sztankó levéltári működése 1849 tavaszáig tartott.³⁹

Kazinczy Szeldmayer és Kassay levéltárnoksága idején került ismét szorosabb kapcsolatba a „Vármegye Leveles Tárával”, amely már egy sokkal termékenyebb és kedvesebb időszak volt számára, ugyanis a levéltárnokok mellett dolgozott, mint „az Archivum végig nézése végett kiküldött Táblabíró”, vagy, ahogy másutt írta „az Archivum revisiójában foglalatoskodó Táblabíró”, illetve „az Archivumban dolgozó Táblabíró”. Kazinczy valójában ekkor, mint egy tudományos munkatárs, vagy egy modern értelemben vett levéltáros dolgozott, hiszen foglalkozott iratrendezéssel és segédletkészítéssel, állományvédelemmel, tudományos kutatással és közművelődéssel is.⁴⁰

1815. február 25-én, Zemplén vármegye közgyűlésén jelentést tett Szirmay Ádám vármegyei főjegyző arról, hogy a vármegye utasítására, a Helytartótanács által sürgetett iratokat keresett a levéltárban, azonban nem találta a keresett iratokat, amelyek vagy hiányoznak, vagy nem a helyükre lettek visszatéve. Miután „a’ Megyének ezen sok Familiáknak Feő Leveleit magában foglaló kintse” nem volt olyan állapotban, amelyet egyrészt a közigazgatás és vármegyei bíraskodás zavartalan folytatása, másrészt a „Leveles Tárnak természetes tzélja” megkíván, ezért a levéltár rendezett állapotba hozására létrehozott egy bizottságot a vármegye közönsége. A bizottság tagjaivá Kazinczyt, Dókus László tiszti főügyészt és Fekete Károly aljegyzőt választották meg, feladatukká téve, hogy tárják fel a levéltárban található valamennyi hiányosságot, azoknak okait és a hiányosságok megszüntetésének módját, valamint erről írjanak jelentést és ehhez „rekesztékről rekesztékre, Fiókról Fiókra” vizsgálják meg a „Megye Leveles tárját”.⁴¹

³⁹ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/g. 6. kötet. (Prot. 165.) Protocollum Juridico-politicum 1826. II. No. 2684. 1041. p. 8. kötet. (Prot. 167.) Protocollum Juridico-politicum 1827. II. Az 1827. október 17-ei tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve. No. 1719. 410. IV. 2001/h. 1849: Loc. 398. No. 178–179. Kassay Sámuel levéltárnok és Sztankó László levéltári segéd vizsgálati ügye. Loc. 398. No. 439–447. Az 1849. május 16-ai bizottmányi ülés jegyzőkönyvi fogalmazványa. Loc. 399. No. 535.

⁴⁰ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2005/b. Loc. 235. 1822/23–1823/24. Rubr. 17. Miscellanea. No. 26. A Szirmay–Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica állagában található „Acta Diaetalia Rudolphina 1595–1604.” könyvkötészeti számlája, Kazinczy Ferenc, „Az Archivum végig nézésére kiküldött Táblabíró” aláírásával Újhely, 1823. április 24. Loc. 240. Számadások. 1828/29. Gyertyákról számadás. Várkapitányi számadás az 1828. katonai évből a gyertyák felhasználásáról. Kazinczy Ferenc nyugtája. Sátoraljaujhely, 1827. november 10. Kazinczy Ferenc nyugtája. Sátoraljaujhely, 1827. november 27.

⁴¹ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/e. Jegyzőkönyvek (Protocollum juridico-politicum) 3. kötet. (Prot. 143.) 1815. I. Az 1815. február 25-ei közgyűlés jegyzőkönyve. No. 401. 298–299. Soós 1968, 195–196.

Kazinczy a vármegye felkérését, kilenc hetes bécsi útjáról történő hazatérését követően, 1815. augusztus 30-ai, fent már idézett levelében udvariasan elhárította. *Kazinczy* e levelében nagy megtiszteltetésnek vette a felkérést, de körülményeire hivatkozva⁴² kérte a megyét, hogy mentse fel őt a levéltárvizsgálói munka alól. Zemplén vármegye az év végén, az 1815. december 14-ei közgyűlésen, ahol felolvasták *Szeldmayer* levéltárnok jelentését a levéltár állapotáról, emlékeztette a levéltárvizsgáló bizottságot, benne *Kazinczyt*, a bizottság elnökét is a jelentés elkészítésére, azonban 1820-ig nincs nyoma annak, hogy a bizottság hozzálátott volna munkához.⁴³

Ugyan ebben az évben nem csak a levéltár vizsgálatára kérték fel *Kazinczyt*, hanem egy történetírói feladattal is megbízta őt a vármegye. Kriebel János, a Galiciában fekvő Przemysli (magyarul Premislói) kerület kapitánya Magyarország történetének megírására vállalkozott, amelyhez megnyerte József nádor támogatását. A munka megírásához egyrészt szüksége volt a Magyarország megyéinek történetét leíró művekre, másrészt a nádor javaslata alapján minden megyének egy bizottságot kellett kiküldeni, amely a szerző, valamint a nádor azon kívánalmának tesz majd eleget, hogy összegyűjti az ország történetével kapcsolatos nevezetes írásokat a megye területén. Zemplén vármegye 1815. november 28-i közgyűlésén a Zemplén vármegyei bizottság élére *Kazinczy Ferencet* nevezték ki, tagjai pedig főtisztelendő Tulsiczky András, vitézlő Szirmay Mihály, Rozgonyi József táblabírák és Dókus László tiszti főügyész lettek.⁴⁴

December 30-án e feladattal kapcsolatosan Szemere István első alispán arról írt *Kazinczynak*, hogy a vármegye történetének megírására felkért bizottsághoz kirendelték még a megye „több nagy Érdemű Tudós Férfiai közül” tisztelendő Jób Mátyás alesperes táblabírót, vékei Szirmay Antalt, valamint a Sárospataki Református

⁴² E körülményekről, amelyek miatt *Kazinczy* elháríthatta a felkérést, többek között dr. Kováts Dánielnek a széphalmi *Kazinczy* emlékhelyről írott műve tesz említést. Az egyik feltételezhető ok az 1819-ig tartó nyelvújítási harc lehetett, míg a másik az, hogy 1814–1816 között rendezte sajtó alá nagyrészt műfordításokból álló műveinek összkiadását. KOVÁTS 2009, 83–84.

⁴³ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/f. 1815: Loc. 219. No. 1158. *Kazinczy* Ferenc válasza Zemplén vármegyéhez, amelyben nem elhárítja a felkérést a levéltár megvizsgálására. Sátoraljaújhely, 1815. augusztus 30. XV. 81. 1. doboz. 1. *Kazinczy* hivatali megbízatásaira vonatkozó határozatok, jelentések 1815–1834. Az 1815. december 14-ei közgyűlés jegyzőkönyvének kivonata a No. 2391. számú határozatról *Kazinczy* Ferenc táblabíró részére. Közölte: HÖGYE 1990, 36–37. SOÓS 1968, 196.

⁴⁴ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/e. Jegyzőkönyvek (Protocollum juridico-politicum) 3. kötet. (Prot. 144.) 1815. II. Az 1815. november 28-ai közgyűlés jegyzőkönyve. No. 1849. 487–488. IV. 2001/f. 1815: Loc. 219. No. 1354. József nádor levele Zemplén vármegyéhez, Kriebel János Magyarország történetét bemutató munkája ügyében. Bécs, 1815. augusztus 8.

Kollégium professzorai közül Szombathy Jánost, Kövy Sándort és Nagy Ferencet.⁴⁵

A munka rendkívül elhúzódott, de *Kazinczy* figyelemmel követte, amit Jankovich Miklóshoz 1828. január 29-én írt levele is tanúsít, mely szerint Kriebel tanácsos Strijből néhány nappal korábban megküldte neki Magyarország története 6. kötetének kéziratát azzal, hogy nyújtsa be a nádornak. A munkáról *Kazinczy* jó véleménnyel volt, azonban még csak ezzel a kötetel kezdődött meg a Krisztus születése utáni 800. esztendővel kezdődő időszak történetének bemutatása, ami már *Kazinczy*ékat is jobban érdekelhette.⁴⁶

A vármegyei levéltár megvizsgálásával megbízott küldöttséget öt évvel később ismét felkérlik, hogy készítse el jelentését. Ennek az oka az volt, hogy a néhai Soós Imre felperessége alatt, 1767-ben lefolytatott szacsúri zálogos per iratait, amelyet már régóta kerestek és amelynek előkeresése érdekében minden érintett felet perbe idézett a megye tiszti ügyésze, *Szeldmayer* levéltárnok véletlenül megtalálta egy olyan fiókban, ahová nem tartozott és mivel nem volt a helyén, így eddig nem is találhatták meg. *Szeldmayer* a megtalált periratokat be is mutatta az 1820. március 4-én, Sátoraljaújhelyen megtartott „különös gyűlésen”. Bár az iratok megletek, de az eset azonban felkeltette a Magyar Királyi Udvari Kancellária, amely leiratot intézett a vármegyéhez, azt tudakolva, hogy milyen körülmények között találták meg a szacsúri zálogos per iratait és azt ki „sikkasztotta el”, továbbá bekérte a tiszti ügyész által a szacsúri közbirtokosok ellen indított per anyagát. Ez az eset ismét a levéltárra irányította a megye figyelmét és az 1820. július 12-én, Sárospatakon megtartott kisgyűlésen újból megkeresték *Kazinczyt*, hogy „Deputatus társaival” együtt fogjon hozzá a levéltárvizsgálathoz és a levéltár rendbe tételéhez.⁴⁷

Kazinczy és bizottsági társa, Dókus László ekkor már nem tért ki a feladat elől és hozzá látott a levéltár megvizsgálásához. A levéltár állapotát és rendbetételével kapcsolatos javaslataikat tartalmazó előzetes jelentésüket az 1821. június 20-ai megyegyűlésen mutatták be, ahol egyúttal ismertették a Magyar Királyi Udvari Kancellária leiratát is szacsúri zálogos per iratai megtalálásával kapcsolatosan. A me-

⁴⁵ B-A-Z. m. Lt. SFL. XV. 81. 1. doboz. 1. *Kazinczy* hivatali megbízatásaira vonatkozó határozatok, jelentések 1815–1834. Szemere István első alispán levele *Kazinczy* Ferenc táblabíró részére. Kisazar, 1815. december 30. Közlte: HÖGYE 1990, 53–54. (Az év tévesen szerepel itt, helyesen 1815 és nem 1825.)

⁴⁶ *Kazinczy* Ferenc levelezése XXIII. 5896. *Kazinczy* Ferenc Jankovich Miklósnak. Sátoraljaújhely, 1828. január 29. 369–370.

⁴⁷ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/e. Jegyzőkönyvek (Protocollum juridico-politicum) 12. kötet. (Prot. 152.) 1820. I. Az 1820. március 4-ei „különös gyűlés” jegyzőkönyve. No. 495. 299–300. XV. 81. 1. doboz. 1. *Kazinczy* hivatali megbízatásaira vonatkozó határozatok, jelentések 1815–1834. Az 1820. július 12-ei, Sárospatakon megtartott kisgyűlés jegyzőkönyvének kivonata a No. 1270. számú határozatról *Kazinczy* Ferenc táblabíró részére. Közlte: HÖGYE 1990, 39–40. Soós 1968, 196.

gyegyülés a kancelláriai leirat ismertetése után állást foglalt a mellett, hogy törekednie kell a levéltár „tökélletes rendbe való hozatásán”. Ezt követte a jelentés ismertetése, amely többek között megállapította, hogy:

- sok esetben a vármegyei tisztviselők az által kikért iratokat még nem adták vissza, vagy a visszaadott iratokat nem a helyükre tették vissza, hanem esetleg egy hasonló tárgyhoz, erről azonban nem készült semmilyen feljegyzés. Javasolták ezért, hogy a jövőben iratokat csak a vármegyét „Kormányzó Tisztviselők” (feltehetően az első- és másodalispán) által aláírt feljegyzés ellenében adhassanak ki, e megszorítás nem vonatkozik a levéltárat felügyelő vármegyei főjegyzői hivatalra, de iratokat ők is kötelezvény vagy általuk aláírt feljegyzés ellenében vehetnek ki;
- a kölcsönzésekről vezessenek könyvet, amelyből kiderül, hogy milyen iratokat vettek ki;
- a kölcsönzött irat visszahozásakor az elismervényt érvénytelenítsék, a kölcsönzési naplóba („Reversalisok-Könyve”) pedig írják a kölcsönzés fölé, hogy mikor érkeztek vissza az iratok;
- a visszahozott iratokat még aznap, vagy legkésőbb a következő szombatig helyezték vissza a helyükre, hogy „az Archivumnak külső színe is csinoságot, gondot, rendet mutasson”;
- állományvédelmi jellegű ajánlást is megfogalmaznak a megye részére: „Vagynak ezen felül néhány régibb Köteteink, melyek már szakadozni kezdenek, ’s nem új kötést, hanem csak megigazítást kívánnak.”;
- a levéltárnokok magánfeleket csak napi két órában fogadhatnak, a munkaidő többi részében tiltsák el őket a magánfelek részére történő keresésétől;
- mivel a levéltárnoki fizetés csekély, ezért legalább adjon a megye számukra „szálláspénzt”;
- az elmaradt hét évnyi iratanyag lajstromozását a levéltárnok két napidíjas írnok felfogadásával pótolja, a folyó évi ügyiratokat pedig a levéltárnoki segéd lajstromozza. A megye a javaslatok nagy részével egyetértett és határozatot hozott többek között az állományvédelmi feladatok elvégzéséről és a két napidíjas felvételéről.⁴⁸

Kazinczy Ferenc 1820-tól kezdődően 1831-ig dolgozott rendszeresen a levéltárban „a vármegye napibérese”-ként, azaz napidíjasként. *Kazinczy* levéltári foglalkozta-

⁴⁸ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/f. 1821: Loc. 207. No. 1079. *Kazinczy Ferenc* kiküldött táblabíró és Dókus László tiszti főügyész hivatalos jelentése Zemplén vármegye levéltáráról. Sátoraljaújhely, 1821. június 20. XV. 81. 1. doboz. 1. *Kazinczy* hivatali megbízásaira vonatkozó határozatok, jelentések 1815–1834. Az 1821. június 20-ai közgyűlés jegyzőkönyvének kivonata a No. 1078–1079. számú határozatokról *Kazinczy Ferenc* táblabíró részére. Közölte: HÖGYE 1990, 41–47. SOÓS 1968, 196.

tása mind a két fél számára előnyös volt, egyfelől a vármegye kamatoztatta a levéltári munka iránti érdeklődését, tudását, történelmi ismereteit, rendszeretét, ügybuzgalmát, másrészt az anyagi gondoktól szorongatott Kazinczy számára is jól jött a munkáért járó napidíj. Levéltári munkája eleinte a hiányok felmérésére, a levéltári rend helyreállítására irányult, majd később egyre nagyobb teret kapott a saját gyönyörűségére való búvárkodás, történelmi közlemények, családtörténeti munkák írása, szerkesztése is. Történetírói működése eredményeként, például a családjával rokon Szirmay-ház és a Rákóczi család genealógiája még nem került kiadásra. Ezekon kívül munkája során a kezébe került, számára érdekes iratokat feljegyzésével látta el, amelyek az eredeti forrásokat kiegészítik, magyarázzák. E szétszórt feljegyzései mindmáig nincsenek összegyűjtve. Mindezek mellett a kutatók, a történelem iránt érdeklődők figyelmét felhívta a feldolgozásra érdemes történetekre, eseményekre. Levelezéseiben barátait is gyakran tudósította felfedezéseiről, munkájának, kutatásainak eredményeiről.⁴⁹

Kazinczy elsődleges feladatát, a levéltár megvizsgálását és a hiányok megállapítását 1820–1828 között végezte. Ennek során a törvényszéki és közgyűlési iratok között is vizsgálódott. A még Szirmay által lajstromozott törvényszéki iratokhoz hiányjegyzéket is készített 1828-ban. Az általa iratok borítékjaira, palliumaira azt is felvezette, hogy hiányoznak-e ügyiratdarabok az egyes ügyiratokból, vagy nem állapítható meg hiány, utóbbi esetben a „nulla frusta” megjegyzést vezette fel a palliumra. Feljegyzései ma is olvashatóak, főként Zemplén Vármegye Törvényszékének iratain (IV. 2008.).⁵⁰

Levéltárvizsgálati tevékenysége során, 1826-ban Kazinczy iratselejtezési javaslatot nyújtott be Zemplén vármegye számára, azzal a céllal, hogy a „köz Levél Tár tele tömött két Szobája kiüresedjék” és így nyerjenek férőhelyet a vármegye iratanyagának elhelyezésére, amelyből az utolsó tizenkét évnýt a levéltár termeibe elhelyezett asztalokra tudták csak elhelyezni.⁵¹

Javaslatában a selejtezésre szánt iratoknak két csoportját alakította ki. Az egyik csoportot azon polgári perek iratok alkották volna, amelyeket a perben érintett feleknek adott volna vissza, hogy azok magánlevéltáraikban helyezték el, a másik, jóval nagyobb mennyiségű iratot magában foglaló csoportot a „minden tekintetben

⁴⁹ SOÓS 1968, 196–200. HÖGYE 1996, 10–12, 15. KOMÁROMY 1897. KOVÁTS 2009, 68. Kazinczy Ferenc levelezése XXIII. 5776. Kazinczy Ferenc Jankovich Miklósnak. Széphanom, 1812. április 19., 5882. Kazinczy Ferenc Szeder Fábiánnak. Széphanom, 1825. október 27. 5896. Kazinczy Ferenc Jankovich Miklósnak. Sátoraljaújhely, 1828. január 29. 204–207, 356, 369–370.

⁵⁰ SOÓS 1968, 196–200.

⁵¹ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/h. 1826: Loc. 261. No. 63. No. 74. – No. 101. Az 1826. január 5-ei közgyűlés jegyzőkönyvi fogalmazványa. Sátoraljaújhely, 1826. január 5. No. 80. Loc. 261. No. 69. Kazinczy Ferenc jelentése iratselejtezési tervzetéről. Sátoraljaújhely, 1826. január 5. SOÓS 1968, 200.

haszontalan”, a levéltárból kidobható, szerinte történeti értékkel nem bíró köztárgyú és főként fenyítő törvényszéki iratok alkották volna. A jelentéséhez csatolt, darabszintű selejtezési iratjegyzékében („A’ Megye Levél Tárából ki vettendő, vagy pedig egyes Családoknak vissza adandó haszonvehetetlen Irományoknak Laistroma – Consignatio actorum abiciendorum”) erről a következőket írta:

”A mi levelestárunknak két szobája,... napról-napra szaporodván az irományok tömege, annyira zsúfolt, hogy az újabb koriaknak már nincs férőhelyök és a legközelebbi múlt tizenkét évnek irományai, két és három sorjában egymásra halmozva láthatók az ott lévő asztalokon...

Tehát magamra vállalván ezt a munkát, azt véltem fő feladatomnak, hogy az irományok férőhelye minél tágasabb és téresebb legyen, meg aztán hogy semmi olyas ki ne selejteződjék, ami hasznos lehet és az ő óságában rejlik a becse. Ennél fogva tehát, ha a jogszolgáltatásbeliek és a büntető ügyiek kiselejtezésében kellett és szabadján túl bőkezű vagyok, sőt még tékozlónak is tarthattak engem: nem foghatják rám, hogy a közigazgatásbeliek gyűjteményéből csak azokat is számúztam volna, amely irások már most elkölthetnek volna a maguk helyéről és a jövőnk ítélete szerint a legbizonyosabban el is fognak vándorolni. Ugyanezt látjuk szokásba jönni a magasabb hatóságok levelestáraiban, melyek a hasznavehetetleneket hatvan év múltán a magok kebeléből szintén kidobják...

Ami a polgári pereket és azok számára kijelölt igen szűk kamarácskát illeti, úgy tetszik nekem, hogy nem vétettem a köz-, magánérdek ellen, midőn a kevésbé fontos peres eljárásokon kívül az egymást kisebbitő, úgyszintén a csipri-cseprő és más régesrégi hitelezőknek a nevezetesebbjeit kibecsülöm, nem hogy eldobassanak, de hogy a porlekedtek unokáinak visszaadassanak...

A Criminaliák iratsomóiból, hogy a figyelemre és megtartásra méltókat kiválogattam és a maguk helyeire áthelyeztem: bizonyoságaik a számok...” Kazinczy tervezetének elbírálására a megye külön bizottságot küldött ki, majd később, szerencsére elvetette javaslatát.⁵²

A selejtezési tervet azonban, bár nem hajtották végre, de bizonyos előkészületek mégis történtek ekkor a levéltár iratainak selejtezésére, erre enged következtetni az alábbi adat. *Szilvássy József*, Zemplén vármegye levéltárnoka (1880–1889), működése alatt készítette el a 19. sz. második felének egyik legfontosabb levéltártörténeti forrását. 1880-ban, a Belügyminisztérium rendelete nyomán a Magyar Országos Levéltár körrendeletben adott utasítást arra, hogy a vármegyék jelentést

⁵² B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/h. 1826: Loc. 261. No. 69. Kazinczy Ferenc selejtezési tervezete. Sátoraljaújhely, 1826. január 5. XV. 81. 2. kötet. „A Megye Levél Tárából ki vettendő, vagy pedig egyes Családoknak vissza adandó haszonvehetetlen Irományoknak Laistroma – Consignatio actorum abiciendorum (Kazinczy iratsejtezési javaslata az 1826. évi 80/42. közgyűlési jegyzőkönyvi számra) Sátoraljaújhely, 1826. január 5. Fordításban közölte: HÖGYE 1990, 54–56. Soós 1968, 200. HÖGYE 1996, 41.

küldjenek be a levéltárak állapotáról. Ennek értelmében *Szilvássy* 1880. július 15-én készítette el jelentését a levéltárról, amelyből mások mellett az kiderül, hogy szerinte selejtezés történhetett a feudális kori iratokban, ugyanis *Kazinczy Ferenc* levéltárrendezésének időszakából több olyan iratcsomó volt külön polcra elhelyezve, amelyre azt írták: „kevésbé használhatók, épen haszonvehetetlenek”.⁵³

Ettől sokkal kedvesebb és történetkutatói hajlamának kibontakoztatásával járó munka volt *Kazinczy* számára azon levéltárrendező tevékenysége, amelyet Zemplén vármegye 1777 előtti, Szirmay által rendezett köztárgyú irataiban, az Acta Politicában végzett. 1822–1831 között az Acta Politica eredeti rendjét megbontotta, és az eredeti jelzeteket meghagyva egyes, általa nagy történeti fontosságúnak gondolt, jelentős történelmi személyiségek aláírását tartalmazó iratokat az ún. „Autographa Hungarorum” sorozatba helyezett, amelyet saját gyűjteményéből származó iratokkal és az egyes iratok szerzőit ábrázoló rézkarcokkal gazdagított. Metszetgyűjteményéből 26 darabot arcképgyűjteményként helyezett el ide, míg 38-at az általa kiválogatott, által aláírt iratok mellé. *Kazinczy*, az iratok helyükről történő kiemelését, s külön gyűjteményben metszetekkel gazdagítva történő elhelyezését „Előintés”-ében így indokolta:

„A’ jól, vagy rosszul nevezetes emberek’ kéziratai a’ szerint érdemlik figyelmünket, mint az ő arcképeik; magunk sem értjük mint esik, de érezzük, hogy hozzájuk, a’ nem ismertekhez, közelébb tétetünk, midőn képeiket látjuk, midőn illehetjük a’ papírost, melyen kezeik nyugodtak. A’ hatás annál nagyobb, midőn az illyeket együtt látjuk, bár a’ gonoszokét a’ jóké mellett. Az sem rossz; a’ jó ember még forróbb tisztelettel vonszatik a’ jók felé, midőn a gonoszoktól elborzad. – Ezek az okok indítottak engem kiszedni a’ magok helyeikről az effélélet, ’s együvé köttetni itt, ’s saját Autographiai gyűjteményemből, melyet hírből a’ külföld is ismér, általhozni némely darabokat.”⁵⁴

Az ún. „Autographa Hungarorum” gyűjteménye 1822-ben már készen állt, és Ferdinánd Károly József főherceg, osztrák tábornagy, Magyarország főhadparancsnoka, valamint Ernő Ágost, Cumberland és Teviotdale hercege, Armagh earlje, a 2. császári-királyi (Ernő Ágost hannoveri király, vagy Hannover-) huszárezred tulajdonosa, 1822. szeptember 4-i sátoraljújhelyi látogatása során már megmutatta a vendégek számára.⁵⁵

⁵³ MOL Y 1. Általános iratok. 209. doboz. Jelentések a vármegyei levéltárak állapotáról, az 1880–1885-ös évekről. Jelentés Zemplén vármegye levéltáráról. Sátoraljújhely, 1880. július 15. OLÁH 2008, 19–20.

⁵⁴ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/b. Autographa Hungarorum I–II. SOÓS 1968, 197–198

⁵⁵ B-A-Z. m. Lt. SFL. XV. 81. 1. doboz. 2. Kazinczy Ferenc jelentése a Habsburg-Lotaringiai uralkodóház Modenai (Estei) mellékágából származó Ferdinánd főherceg és Ernest, Cumberland hercege 1822. szeptember 4-i látogatásáról. Sátoraljújhely, 1822. október 16. KAZINCZY FERENC 1822.

A Szirmay által rendezett Acta Politicából más, „históriai” értékű iratokat az Archivi Comitatus Zempliniensis Historicorum Tomus I–XVIII. köteteibe köttette (a XIX–XXI. köteteket már más válogatta össze, ez látható egyébként a korábbiaktól elütő kötetek minőségéből és Kazinczy bejegyzéseinek hiányából is). A többi köztárgyú irat saját fasciculusában maradt. A három részre szakadt Szirmay-féle Acta Politica iratanyagához ezek után, 1829-ig elkészítette saját kezűleg az új két-kötetes mutatót készítette, amelyben feltüntette, hogy melyik iratot emelte ki az Autographa-k közé, illetve melyiket kötötte be a Historicorum Tomus-okba. Mutatójába egyrészt szó szerint átmásolta a kétkötetes Szirmay-féle Elenchus teljes szövegét, másrészt 347 bejegyzése jelentősen ki is egészítette. Ezek történeti fogalmakra, híres emberekre vonatkozó fogalommagyarázó, értékelő, bíráló, életrajzi feljegyzések. Ez egyfajta történelmi „kislexikonként” is felfogható és máig használható adatokat, fogalommagyarázatokat tartalmaz. Az így átrendezett irategyüttes – amelyben a Kazinczy-féle mutató segítségével lehet eligazodni – a levéltár egyik legtöbbet kutatott irategyüttese, egyúttal különleges értékű forrása a 17–18. századi magyar történelemnek. A két nagy előd által kialakított logikai rendre emlékeztet ezen levéltári állag neve: Szirmay–Kazinczy-féle históriai iratok – Acta Politica.⁵⁶

Hivatali munkája mellett fontosnak érezte, hogy a vármegye levéltárát, mint közgyűjteményt azzal is gazdagítsa, hogy másolatban elhelyez olyan iratokat, amelyek eredetije más családi, egyházi levéltárakban, gyűjteményekben található. Így tett el a Sárospataki Református Kollégium kéziratárában őrzött, Csécsi János sárospataki professzornak a szécsényi országgyűlésen készített naplójával, amelyet Elenchusa második kötetében helyezett el. E kéziratváltozatot a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és Szécsény városa közösen adta ki.⁵⁷

Meg kell említeni Kazinczy levéltári munkáján belül állományvédelmi tevékenységét. Fontosnak érezte ugyanis, hogy az utókor, a későbbi korok kutatói, történétírói az iratokat épségben találják meg, ezért bizonyos mértékben restauráló munkákat is végzett, megrongálódott iratokat ragasztott össze, írt át, vagy egészített ki, elmosódott, elhalványodott szövegrészeket átírt, töredezett viaszpecséteket összeillesztett, megragasztott, amelyekből külön gyűjteményt alakított ki. Ezt példázza az Acta Politica-n belül, az országgyűlési iratok (Diaetalia) között található az 1595–1604-es, I. Rudolf által szentesített országgyűlési törvények kötete,

⁵⁶ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/b. 183. köt. Index Actorum Historicorum Tom. I. In ordinem Redegit Fransiscus Kazinczy. Anno 1831^{mno}. 1214–1777. 184. köt. Index Actorum Historicorum Tom. II. In ordinem Redegit Fransiscus Kazinczy. Anno 1831^{mno}. 1214–1777. IV. 2001/h. Loc. 297. No. 132–139. Az 1832. február 13-ai megyegyűlés jegyzőkönyvének fogalmazványja. No. 133. HÖGYE 1990, 71–98, 101–102. HÖGYE 1996, 11–12, 16. SOÓS 1968, 198.

⁵⁷ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/b. 184. köt. Index Actorum Historicorum Tom. II. In ordinem Redegit Fransiscus Kazinczy. Anno 1831^{mno}. 1214–1777. HÖGYE 1996, 16. A szécsényi országgyűlés 1705-ben. 1995

amelyről a Kazinczy-féle index első kötetében ezt olvashatjuk: „Ez a nagy kincs elrongyolva, megszakadozva állott a maga Csomójában, s mi igen könnyű vala egyikik vagy másik darabnak elveszni, még inkább elnyüvödni, beszennyeztetni. Összekötetem őket, s most Századok múlva is a magok épségeken fognak találtatni.” Fennmaradt Karl Heinrich Fischer kassai könyvkötő számlája is az elvégzett munkáról Kazinczy igazolásával, amelyet Zemplén vármegye adószedőjének iratain belül a számadások között találtam kutatásaim során. Itt a következőket írta: „Hogy ezen Rudolf Császár és Király által tulajdon kezével aláírt, és így Originális, tíz Diaetánk Articulusai, nagyon elrongyoltatván, beköttetettek, és hogy a' Compactor 7 frttal ki is fizettetett, a' az itt maga bizonyítja, megismerem. Ujhely April. 24ae 1823. Kazinczy Ferenc az Archivum végig nézése végett kiküldött Táblabíró”.⁵⁸

Mivel az ő idejében még nem rendelkezett tulajdonbélyegzővel a levéltár, így kézírásával jelezte az iratok tulajdonjogát: „a Zemplény Vgye Levéltárjáé.”⁵⁹

Kazinczy levéltári tevékenységnek volt egy, a rendezési-segédletkészítési-selejtezési, állományvédelmi és tudományos tevékenység mellett egy negyedik, a korszakban talán újdonságnak számító eleme, a közművelődési tevékenység. Így például vendégkönyvet is készített, zöld bőrkötéses, arannyal díszített, saját kezével megrajzolt előlappal, felírással: „Zemplény Vármegye' Levéltárának Vendég-Könyve. Kezdetett 1815-dik esztendőőtől.” Gondot viselt arra is, hogy ha a vármegyének, vagy Sátoraljaújhelynek nevezetes vendége jött, aki érdeklődött a történelem, a jog, vagy az irodalom, és megtekintette a levéltárat, annak bemutatta a levéltár kincseit. E tevékenységéről már 1810-ből is rendelkezünk adattal. A levéltár bemutatása során szólt mindazon értékekről, irategyüttesekről, amelyeket a feledés homályából felfedezett, vagy megjelentetett korabeli szaklapokban. Mindezek mellett a nemcsak a tudományos feltárást, de a közművelődést is szolgálták leveleinek azon beszámolóit, amelyben a levéltár kincseiről adott hírt.⁶⁰

⁵⁸ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/b. Fasc. 179. Diaetalia. No. 1–10. Acta Diaetalia Rudolphina 1595–1604. I. ad Nrum 10. Articuli sub Rege Rudolpho Romanor. Imperatore latti, in Annis 1595, 1596, 1597, 1598, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603, 1604. 183. köt. Index Actorum Historicorum Tom. I. In ordinem Redecit Fransiscus Kazinczy. Anno 1831mo. IV. 2005/b. 38. cs. Loc. 235. 1822/23–1823/24. Rubr. 17. Miscellanea. No. 26. A Szirmay–Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica állagában található „Acta Diaetalia Rudolphina 1595–1604.” könyvkötészeti számlája, Kazinczy Ferenc 1823. április 24-ei ellenjegyzésével. Kassa, 1822. szeptember 26. HÖGYE 1996, 16.

⁵⁹ HÖGYE 1996, 41.

⁶⁰ Kazinczy Ferenc levelezése XXIII. 5776. Kazinczy Ferenc Jankovich Miklósnak. Széphalom, 1812. április 19., 5882. Kazinczy Ferenc Szeder Fábiánnak. Széphalom, 1825. október 27. 5896. Kazinczy Ferenc Jankovich Miklósnak. Sátoraljaújhely, 1828. január 29. 204–207, 356, 369–370. HÖGYE 1996, 15. A vármegyei levéltár aranykönyve 1908. A cikk szerzője szerint az aranykönyvet 1831-ben Kazinczy készítette, de a ven-

A látogatókról és a látogatásokról készített feljegyzései kultúrtörténeti érdekességgel bírnak. Egyik ilyen beszámolója 1822. október 16-án készült, amelyben leírta a Habsburg-Lotharingiai ház modenai (Estei) ágából származó Ferdinánd Károly József főherceg, osztrák tábornagy, Magyarország főhadparancsnoka (1816–1832) és a Welf-házból származó Ernő Ágost, Cumberland és Teviotdale hercege, Armagh earlje, 1837–1851 között Hannover királya, brit tábornagy 1822. szeptember 4-i látogatását. A két főherceg, a Frigyes Vilmos porosz király nevét viselő, 10. császári–királyi (korábbi Stipsics-) huszárezrednek a Zemplén vármegye Nagymihályon tartott hadgyakorlatát szemlélte meg. Ezt követően Debrecen felé utazván, megálltak Sátoraljaiújhelyen, ahol megtekintették a levéltárat, majd részt vettek a vármegyeháza nagytermében rendezett díszebéden. A levéltárlátogatásról *Kazinczy* így írt:⁶¹

„Vice-Ispánunk a’ Fő-Herceget és Cumberlandot az Archívumba hozá, hogy magokat, míg ebédhez ülendünk, el ne únják. Két esztendő olta én foglalatoskodván az Archívum megbontakozott rendének helyre-állításával, mint e’ végre kiküldött Táblabíró, Buzithai Szeldmájer József Archívárius és Kassay Sámuel Adjunctus Urakkal együtt a Vendégeket elfogadánk; s mivel ezek Katonák, a’ zászlókat kivételénk tokjaikból, hogy azok ezeknek szemeiket magokra vonhassák.

– Micsoda zászlók ezek? Kérdé Ferdinánd, belépven az Archívum előszobájába.

– Insurgált seregeinké, mondám...

Bé menvén a’ nagyobb szobába, Ferdinánd Hercegünk tudni akará, mit welchem Jahr beginnt das Archív? – 1558-ban mondám. – Und wohin sind die früheren Schriften hin? – Elmondani mi történt, (tudniillik, hogy a’ Zápolya János’ felén álló Homonnay Ferencz a’ maga testvérét Istvánt a’ Csicsvai Várba szorítá, és mivel ez Ferdinánddal tartott, a’ Várat, hol akkor Archivumunk is őriztetett, elégeté, ’s így az hamuvá lett) nem volt volna a’ maga helyén, ez helyett tehát azt mondtam, hogy a’ régibb időkben nem vala Vármegye-házunk ’s Írásaink majd a Vice-Ispánnál, majd a’ Notáriusnál tartatának, ’s a’ Tatár-járásban ’s egyéb háborgásokban könnyen elveszhettek. A Fő-Herceg egy régi Jegyző-Könyvet akara látni, ’s azt elébe tevém. Lehet ezt még most olvasni? kérdé. – Oh igen; A’ mi szemeink, gyakorolva az effélékben, ezt oly folyvást olvassák, mint a mostaniakat. Az asztalra kirakánk egy két füstös Armalist, igen jól tudván, hogy Cumberland nem igen tudja, Rudolf Császár és Király mikor élt, ’s a levelek szennye vele azokat egyidejűeknek tekinteti a’ kerek-asztal híres Királyéival; s ravaszságunk jól elsült. A’ jelen-voltak úgy kívánák, hogy mutatnánk-elő valamely nevezetességeket, ’s én szálalásomról az Archívárius’ dolgozó-szobájából, mely innen az úczára nyílik, előhozám az Autográfok csomóját.

dégekönyv belső oldalán a kezdő dátumot átírták 1842-re.

⁶¹ KAZINCZY FERENC 1822.

Szerencsém vagyon Királyi-Fennségednek azt a' nevezetes Levelet előmutatni, mondám magyar nyelven, a' mely által nagyanyja, az általunk szeretett Theresia, jelentést teve, hogy atyja megholt, 's a' kormányt általvette. Az emlékeztetés a' Fő-Herceget igen kedvesen zavarta meg. Általvette azt kezemből, 's végig olvasá.

Jelt adának, hogy az ebéd vár bennünket, 's mentünk.”⁶²

Kazinczy az 1831. kolerajárvány kirobbanását követően, július 31-én hagyta abba a levéltári munkát, majd, már a járvány lecsengésének időszakában, augusztus 21-én megbetegedett, majd két nappal később 23-án elhunyt. Halotti anyakönyvi bejegyzése megtalálható az 1831. évi felsőregmeci református halotti anyakönyv 32. száma alatt levéltárunkban.⁶³

Kazinczy levéltári működése során, amelyből kiemelkedik az 1820–1831 közötti szakasz, jelentős hatást gyakorolt az intézményre. Ez idő alatt fáradhatatlanul dolgozott, és állományvédelmi, közművelődési, történetírói-kutatói tevékenységével, amellyel folytatta Szirmay Antal genealógiai-megyetörténeti munkásságát, modernizálta a korábban csak jogbiztosító tevékenységet ellátó, rendi jellegű megyei hivatalt. Zemplén vármegye levéltárával való kapcsolatáról elmondható, hogy ebben a korban kezdődik el az intézménynek a jogbiztosító funkció mellett tudományos kutatóhelyként való felfedezése, amelyben óriási szerepet töltött be Szirmay Antal után, hiszen ők ketten voltak a levéltár iratainak első tudományos kutatói is. *Kazinczy* 1826-ban például így ír erről, amely máig érvényes gondolat lehet valamennyi levéltár számára: „Minden iromány, amely itt őriztetik, ... arra szolgál, hogy a' Haza' állapotja' később vizsgálójának nyújtson fényt és világosságot”. Ezen túl *Kazinczy* olyan újításai, mint például a levéltárnak az érdeklődők számára történő bemutatása, annak a modern levéltár felfogásnak az előképét vetítik elő, amit ma „szolgáltató levéltár” néven ismerünk.⁶⁴

⁶² SOÓS 1968, 198.; HÖGYE 1996, 15–16. Soós tanulmányában egyébként Ferdinánd királyi főherceggel, a későbbi V. Ferdinánd magyar királlyal azonosította a látogatót, de a beszámoló elején található leírásból kiderül, hogy ez téves megállapítás volt: „Ferdinánd, Magyar-orosz Hadi Fő-Kormányzó, fíja Ferdinándnak és az Esztei Beátrixnak, s Theresiának Első Ferenc Római Császárnak unokája”. SFL XV. 81. 1. doboz. *Kazinczy* visszaemlékezése Ferdinánd főherceg látogatásáról. Sátoraljaújhely, 1822. október 16.

⁶³ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2420. Felsőregmeci református anyakönyvi másodpéldány. 1827–1895. *Kazinczy* Ferenc halotti anyakönyvi bejegyzése a felsőregmeci református egyházközség halotti anyakönyvi másodpéldányába. Felsőregmec, 1831. augusztus 23. KOVÁTS 2009, 71. SOÓS 1968, 200.

⁶⁴ B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2001/h. 1826: Loc. 261. No. 69. *Kazinczy* Ferenc jelentése irat-selejtezési tervetéről. Sátoraljaújhely, 1826. január 5.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára (B-A-Z. m. Lt. SFL)

IV. 2001. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898).

- a. Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek 1558–1786.
- b. Szirmay–Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica 1214–1786 (1848).
- c. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1790–1813.
- d. Közgyűlési iratok 1790–1813.
- e. Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek 1814–1822.
- f. Közgyűlési és törvényszéki iratok 1814–1822.
- g. Közgyűlési és megyei közigazgatási jegyzőkönyvek 1823–1850.
- h. Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823–1850.
- p. Egyes közgyűlési iratok 1560–1849 (1898).

IV. 2005. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553–1850 (1852).

- a. Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoria et comissariatica 1553–1777.
- b. Számadások 1635–1850 (1852) és é. n..

IV. 2420. Zemplén vármegyei felekezeti anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye 1820–1895.

V. 1. Sátoraljaújhely város iratai (1111) 1617–1876 (1898).

XV. 81. Zemplén vármegye levéltára történetére és Kazinczy Ferenc levéltárosi működésére vonatkozó iratok gyűjteménye (1558) 1766–1942.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Az Országos Levéltár Levéltára. Y 1. Általános iratok.

BIBLIOGRÁFIA

CORPUS JURIS HUNGARICI

Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici 1000–1949. CD-ROM.
Szerk.: Pomogyi László. KJK–KERSZÖV. Bp., é. n.

CSUKOVITS 1997

CSUKOVITS ENIKŐ: Sedriahelyek – megyeszékhelyek. In: *Történelmi Szemle*. XXXIX. évf. 1997. 3–4. sz. 363–386.

FÖGLEIN 1935

FÖGLEIN Antal, dr.: A vármegyei levéltárak Mária Terézia korában. In: *Levéltári Közlemények*. XIII. évf. 1935. 4. sz. 158–170.

FÖGLEIN 1966

FÖGLEIN Antal: A vármegyei levéltárosi állás kialakulása. In: *Levéltári Közlemények*. XXXVII. évf. 1966. 1. sz. 32–62.

HÖGYE 1990

HÖGYE István: *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye Levéltárában*. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei levéltári füzetek, 30.) Sátoraljaújhely, 1990.

HÖGYE 1996

HÖGYE István: *Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely*. Miskolc, 1996.

ILLÉSY 1903

ILLÉSY János: A megyei levéltárak állapota 1772/74-ben. In: *Századok*. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. XXXVII. évf. 1903. 731–748.

KAZINCZY FERENC 1822.

Kazinczy Ferenc feljegyzése Ferdinánd és Ernő Ágost királyi hercegek zempléni és levéltári látogatásáról, 1822. október 16. Sátoraljaújhely. (Kísérő szöveg és átírás: Oláh Tamás). In: *Levéltári Szemle*. 59. évf. 2009. 4. szám melléklete.

Kazinczy Ferenc levelezése I.

Kazinczy Ferenc levelezése. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közzéteszi: dr. Váczy János. Első kötet. 1763–1789. (Kazinczy Ferenc összes művei. Harmadik osztály. Levelezés. I. kötet.) MTA. Budapest, 1890.

Kazinczy Ferenc levelezése XXIII.

Kazinczy Ferenc levelezése. XXIII. kötet. Közzéteszi: Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. (Kazinczy Ferenc Összes Művei. Levelezés. XXIII. kötet. II. pótkötet.) Budapest, 1960.

KOVÁTS 2009

„Fény s nagyvilág énnékem Széphalom” A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása. Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely, 2009.

KOMÁROMY 1897

KOMÁROMY András, dr.: Kazinczy Ferenc mint genealogus. In: *Turul*. In: *Turul 1883–1950*. 1897-1. Arcanum DVD könyvtár IV. — Családtörténet, heraldika, honismeret. Arcanum. Budapest, 2003.

KUMOROVITZ 1932

KUMOROVITZ Bernát Lajos, dr.: A leleszi konvent országos levéltárának története. In: *Levéltári Közlemények*. X. évf. 1932. 3–4. sz. 223–255.

LEVÉLTÁRI KÉZIKÖNYV 2009

Levéltári kézikönyv. Szerkesztette: Körmeny Lajos. (Osiris Kézikönyvek) Osiris Kiadó – Magyar Országos Levéltár. Budapest, 2009.

MONDY 1967

MONDY Miklós: A sátoraljaújhelyi régi megyeház építésének története. In: *Műemlékvédelem*. Műemlékvédelmi és Építészettörténeti Szemle. XI. évf. 1967. 4. sz. 224–227.

MONDY 1981

MONDY Miklós: Zemplén megye székházának és levéltárának építéstörténete. In: *Borsodi Levéltári Évkönyv IV*. Miskolc, 1981, 101–109.

OLÁH 2008

OLÁH Tamás: Zemplén Levéltára. Sátoraljaújhely. Sátoraljaújhely, 2008.

OLÁH 2011

OLÁH Tamás: Zemplén vármegye levéltárának története az 1660-as évektől a Rákóczi-szabadságharc végéig. Sátoraljaújhely, 2011. (kézirat)

SOÓS 1968

SOÓS Imre: Zemplén megye levéltára és Kazinczy Ferenc. In: *Történelmi Évkönyv II*. (A Magyar Történelmi Társulat Borsod-Zempléni Csoportja Könyvtára. Szerk.: Deák Gábor. III.) Miskolc, 1968. 185–204.

A szécsényi országgyűlés 1705-ben. 1995

A szécsényi országgyűlés 1705-ben. Csécsi János naplója Kazinczy Ferenc hites másolatában, a magyar fordítással, továbbá az országgyűlés dokumentumaival, valamint R. Várkonyi Ágnes tanulmányával. Szerk. Praznovszky Mihály. Szécsény, 1995

SZIRMAY 1803

SZIRMAY Antal: Notitia Topograpica, Politica inclyti Comitatus Zempléniensis. Budaë, 1803.

SZIRMAY 1804

SZIRMAY Antal: Notitia Historica Comitatus Zempléniensis. Budaë, 1804.

VÁCZY 1915

VÁCZY János: Kazinczy Ferencz és kora. I. kötet. Budapest, MTA, 1915.

A vármegyei levéltár aranykönyve 1908.

A vármegyei levéltár aranykönyve. In: *Zemplén. Politikai hírlap*. XXXVI. évf. 103. sz. Sátoraljaújhely, 1908. december 24. 4. oldal.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

KIRÁLYI KÖNYVEK – LIBRI REGII

Királyi Könyvek – Libri regii. Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis Kft. <http://mol.arcanum.hu/digidat/opt/a100513.htm?v=moldigidat&a=start&a1=>

AZ AMICITIA JEGYÉBEN (KAZINCZY FERENC ÉS VIRÁG BENEDEK KAPCSOLATÁRÓL)

PORKOLÁB TIBOR

Kazinczy Ferenc és Virág Benedek literátori barátságának kezdete – ahogy erről a *Kazinczyhoz Eurydicejének képeben 1790.* című Virág-költemény¹ tanúskodik – az 1780-as és az 1790-es évek fordulójára tehető. A székesfehérvári gimnáziumban tanító Virág ekkor kerül kapcsolatba a kassai literátorokkal: Batsányi János a Magyar Museum „társai” között emlegeti,² és az Orpheusnak is a szerzője lesz. Kazinczy lapjában jelenik meg a „török” háború magyar hőseit dicsőítő ódája (*A’ Győzedelmeskedő Magyar Sereghez. 1790.*) és az *Eggy Hajóra. Székesfejérváratt, 1790.* című Horatius-fordítása (*Carm.* 1, 14), amelyet a szerkesztő-barát – mintegy költői vetélkedésként – a saját fordításával együtt közöl.³ Kazinczy a versengő fordításokat és a háborús alkaikumot költészeti antológiájába, a *Heliconi Virágok*ba is bevalogatja,⁴ és az antológia második kötetében is számos Virág-költemény, köztük az Orpheust megszólító, az *amor* és *amicitia* összefonódását példázó barátságvers közreadását tervezi. A kiadásra előkészített, kádenciás költeményhez Kazinczy a következő jegyzést fűzi: „Ezt a’ szép éneket változtatott kézírással ’s el-titkoltt névvel küldötte nékem az, a’ kit én kevélykedve nevezek Barátomnak, VIRÁG. – Tetrachordonjának Ányosi zengéséről könnyű vala, ezen édes el-rejtőzés mellett is, reá ismerni. Et dixit moriens: Te nunc habet ista secundum.”⁵ Barátságuk az antikvitásban kimunkált eszményt követi, kapcsolatuknak jórészt Cicero – a literátorok körében „a’ jó Lelkeknek eledele”-ként aposztrofált – *Laelius de Amicitia* című dialógusa a „sinór mértéke”.⁶ Talán nem túlzás azt állítani, hogy a *Laelius* olyan auktoritással bír „a’ jó Lelkek” közötti vonzalom erkölcsi normáit illetően, mint ahogy például Horatius *De arte poeticája* a költészeti szabályok tekintetében.⁷ Virág még székesfehérvári éveit alatt (tehát legkésőbb 1797 tavaszáig) lefordítja, majd 1802-ben Pesten – a Baróti Szabó Dávidot is támogató Gyerkényi Pyber Benedek mecé-

¹ KAZINCZY 1890–1960, II/133–134.

² BACSÁNYI 1865, 245–246.

³ DEBRECZENI 2001, 228–230, 240–241.

⁴ KAZINCZY 1791, 10–13, 14–17.

⁵ MTA Könyvtára Kézirattára, Magy. Irod., RUI 2° 2/II, 46v–47r. Lásd: KAZINCZY 1890–1960, II/133–134.

⁶ KAZINCZY 1890–1960, II/351.

⁷ Kazinczy többször is hivatkozik Cicero dialógusára. Lásd például: KAZINCZY 1890–1960, IV/434, XXIII/156.

nási segítségével – meg is jelenteti Cicero dialógusát.⁸ A *Lélius vagy M. T. Cicerónak Beszélgetése a' Barátságáról* című kis kötetet azoknak szánja, „a' kik vagy gyönyörködnek már a' barátság' ártatlan örömeiben, vagy annak méltóságát ismérni, 's édességét érezni kívánnyák”.⁹ A fogságból alig több mint egy esztendeje szabadult Kazinczynak 1802 októberében küldi meg munkáját, mégpedig a megpróbáltatásokat enyhítő barátság kinyilatkoztatásának gesztusával: „Íme, Léliust, és ha tetszik, öleld meg benne Virágot, a' ki tehetsége szerént igyekszik örömeire lenni Kazinczynak: Érezd: *longoque defessum exilio latus depone sub lauru mea. Te halhatatlanság gyermeke!*”¹⁰

Cicero a barátságot „a' nemes gondolkodású Férjfiak”, „a' Böltsek” között létrejövő virtusközösséggként határozza meg: „a' virtus az, a' mi a' barátságot nem tsak szüli, hanem fenn tartya is: lehetetlen, hogy virtus nélkül barátság legyen”.¹¹ Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy „a' magános virtus a' tökéletességnek magas tejére nem érhet”, azaz csak „más jósággal öszvekaptsolván, és ahhoz társul adván magát” juthat fel oda.¹² A virtusközösségen alapuló barátság ideája – ahogy erről Kis Jánoshoz 1793. július 27-én írott levele is tanúskodik – már a fogsága előtti időszakban áthatja Kazinczy közösségteremtő kísérleteit: „Elfogadom ajánlott szeretetedet, kedves új Barát, kedves Társ! 's forró csókom buzgó esedezés a' Barátság 's Hazai Literatúra Istenségeihez, hogy az a' szövetség, melyet Veled imé itt kötök, légyen felbonthatatlan szent Szövetség! [...] A' mit a' Társaságba kelésről írsz, annyira érzéseim nekem, mintha szívemből loptad volna ki. Ha a' barátságos, szelíd, nemes vetélkedést elhallgatom is, mennyi édesség van már abban, hogy így olly lelkek lesznek barátokká, kik külömben egymást nem ismerték volna.”¹³ A fogságból szabaduló Kazinczy körül újjászerveződő literátori közösség kapcsolatrendszerét ugyancsak a barátságnak ez a (cicerói) felfogása határozza meg. Cserey Miklós például emelkedett hangnemű levélben ajánlja fel barátságát Kazinczynak: „Bövítsük ismeretségünket, 's legyünk Barátok, *eggyesleg*. A' tzéllban meg edgyezünk: tsak abban a' mü jutalmunk. A' vezető Csillag a' Barátság légyen! – Hasonfelévé léssen ezen Szövetség Virtusunknak 's munkásságunknak serkentő rugójá-

⁸ Lásd a Kazinczyhoz 1802. május 16-án írott (Váczy János által az 1803. évek közé sorolt) levelét: „Még Professzorságomban lefordígtattam *Léliust* de Amititia; tavaly Pybernek említettem; és most írja, hogy »ha felkötötte a' kolompot, harangozz.«” (KAZINCZY 1890–1960, III/58.)

⁹ *Gyerkényi Pyber Benedeknek* = VIRÁG 1802, 5. A kötet élén egy Gottfried Prixner által metszett *Amicitia* áll, amelyhez Virág a *Jegyzésekben* magyarázatot fűz: VIRÁG 1802, 98. A kép és leírása Ripa *Amicitia*-ját követi: RIPA 1997, 34.

¹⁰ KAZINCZY 1890–1960, IX/132. (Megjegyzendő, hogy Váczy János ezt a levelet az 1811. évek között közli.)

¹¹ VIRÁG 1802, 31. Lásd még: VIRÁG 1802, 57, 76.

¹² VIRÁG 1802, 81.

¹³ KAZINCZY 1890–1960, II/296.

vá. Barátság nélkül tsak olyan a' munkálódó ember, mint a' levegő lobbanás meleg nélkül. Nyúgodalmunk hátratétele, könnyebségeink meg vetése, az akadályok meg győzése, a' felváltott fáradságok 's az örömmel türtt boszszuságok, – meg annyi áldozatok légyenek a' Haza oltárán. Semmi sem könnyebbitheti ezeket úgy, mint az igaz barátságnak erőssítő balzámja!"¹⁴ Hasonlóan fogalmaz Kazinczy is Virághoz írott levelében: „Halhatatlan barátom! Míg Te szobádba zárkozva Hazánknak állapotját forgatod, 's papirosra öntöd szent érzéseidet, hogy a' jobb maradék gyúladjon lángodra 's szeresse azt a' mit Te olly szeretted, – én feleségem karjai közzül el el loposkodom, 's elmondogatván imádságodat a' Te Szentedhez, majd a' Baranyai Gábor életét írom meg a' Hazai Tudósítások számára, majd Boldogrétinek felelek [...]; majd hazánknak régiségeit dúlom, 's Codexeit vonom napfényre, vagy abroszairól teszek emlékezetet. A szolgálat kicsiny: de szentünknek van nyújtva, 's szent oestrumaimban engem is egészen elfog az a' gondolat, hogy Virág és a' kedves jó Csehy, és sokak mások, a' kik rokon lelkek ezekkel, engemet szeretnek ezekért, 's valaha áldani fogják emlékezetemet.”¹⁵ Ebben a képzetkörben tehát az *amicitia* az áldozataikat „a' Haza” oltárán” elhelyező tudós hazafiak „szakrális lelki közösségeként”¹⁶ jelenik meg.

A virtusközösség Cicero szerint „azt tselekeszi velünk, hogy azokat is, a' kiket soha nem láttunk, bizonyos mértékkel kellessék szeretnünk”.¹⁷ A barátságnak tehát nem feltétele a személyes ismeretség. Fent idézett levelében Cserey Miklós például így fogalmaz „Barátom! Mü minek előtte egymást láttuk volna, barátságot kötöttünk.”¹⁸ Kazinczy pedig így ír Helmezy Mihálynak: „De a' barátságnak nincs szüksége a' látásra, ha tisztelessel jár együtt”.¹⁹ Kazinczy literátori barátságainak jelentős része személyes kapcsolat nélkül formálódik meg, és Virággal is csupán néhányszor találkozik. E találkozásokra egyébként bécsi útjai adnak lehetőséget: először 1791 júliusában Székesfehérvárott, másodszer 1803 májusában Budán, harmadszer 1812 októberében Pesten látogatja meg barátját.²⁰ A személyes találkozások ritkasága, sőt olykor évtizedes hiánya Cicero szerint egyáltalán nem akadály a igaz barátságnak, hiszen „a' távúllévők egymással vannak”.²¹ A távolságot legyőző barátság toposzára épül Virág A' *Barátságnak* című jambikus költeménye,

¹⁴ KAZINCZY 1890–1960, VIII/352.

¹⁵ KAZINCZY 1890–1960, V/64–65.

¹⁶ HÁSZ-FEHÉR 2000, 181.

¹⁷ VIRÁG 1802, 38–39.

¹⁸ KAZINCZY 1890–1960, VIII/352.

¹⁹ KAZINCZY 1890–1960, XII/521.

²⁰ KAZINCZY 2009, 176, 282–284, 326. Lásd még: KAZINCZY 1890–1960, III/63; III/74; X/171–172. Utolsó találkozásukra Pesten, Vitkovics Mihály házában kerül sor 1828 áprilisában: KAZINCZY 2009, 334.

²¹ VIRÁG 1802, 34.

amelyet – az alábbi komentárral – 1802. november 12-én kelt levelében küld el Kazinczynak: „Hogy annál inkább érezhessed ennek édességét, kedves barátommal egygyütt, énekeld el egy más után háromszor; gondolly barátodra is, a’ ki örül örömeiden, és azt óhajtván óhajtya, hogy boldog légy mindenha!”²² Innen nézve a literátor-társak Kazinczy által gondosan elkészített és összegyűjtött arcképei sem csupán a szerzői énformalást (a nyilvánosságnak szánt imázs felmutatását), illetve a halhatatlanítást (a vizuális emlékezetben való hagyományozást) szolgálják, hanem a folytonos baráti jelenlét illúzióját is megteremtik. 1805. július 14-én kelt levelében Kazinczy azért dicséri Kis Jánost, mert végre megfesteti arcképét a széphalmi arcképcsarnok számára: „Vedd legforróbb köszönetemet, kedves! kérésem’ teljesítéséért. Larariumom’ falán függ már a’ Virágé, Báróczyé, Némethé, Úza Pál és Szentmarjai Ferenczé ’s Versegié. Ott fog majd ez is, és midőn pillantásom reá repül, reá téved, érzeni fogom, hogy le vagyok kötelezve nagy lenni, mert ezek barátim voltak.”²³ Ahogy Hász-Fehér Katalin megállapítja: „A széphalmi kúrián berendezett Freundschaftstempel Kazinczy valóban *templomként* értelmezte, amelyben a szellemi-lelki összetartozást jelző szimbólumokat, ikonokat helyezte el.”²⁴

Cicero Enniust idézve szögezi le: „A’ hív barátság szerentsétlenségben ismérte-tik meg”.²⁵ Ez a maxima Kazinczy tragikus sorsfordulatával (elítéltetésével és hosszú raboskodásával) nyer különös jelentőséget. 1800 januárjában megjelenő *Poétai Munkájiban* Virág – a cenzori figyelmet kijátszva – több olyan költeményt is közread, amelyek fogságban szenvedő barátjával hozhatók összefüggésbe. Az egyik a *Lámia* című alkaioszi óda.²⁶ A horatiusi eredetű névcserére maga a szerző hívja fel a beavatottak figyelmét azzal, hogy *Lámiám’ éneke* címmel Kazinczy egy költeményét is beilleszti – idézőjelek között – versgyűjteményébe.²⁷ Kazinczy 1809. április 11-én Kis Jánoshoz írott levelében meg is említi, hogy Virág felvette „Ódái közzé ezen Sapphicus két strophámat”.²⁸ Toldy Ferenc szerint Kazinczy a költeményt fogsága idején írja („midőn honát látni többé nem reménylél”), így a cím nélküli „ódácskát” tulajdonképpen Virág menti meg az „elveszéstől”.²⁹ Toldy állítása azonban téves, hiszen a kézirat tanúsága szerint a költemény 1793. decem-

²² KAZINCZY 1890–1960, II/505–506.

²³ KAZINCZY 1890–1960, III/377. 1807. július 2-án írott levelében Virágnak is a tudomá-sára hozza: „A’ Te képed ágyam felett függ.” (KAZINCZY 1890–1960, V/65.)

²⁴ HÁSZ-FEHÉR 2000, 181.

²⁵ VIRÁG 1802, 68. E tétel számos változatban tűnik fel a *Léliusban*. Lásd például: VIRÁG 1802, 32, 63.

²⁶ VIRÁG 1799, 22.

²⁷ VIRÁG 1799, 85.

²⁸ KAZINCZY 1890–1960, VI/323.

²⁹ TOLDY 1987, 167, 222.

ber 31-én keletkezett.³⁰ Virág egyébként szabadulása után is Lámiaként emlegeti barátját,³¹ és olykor – ahogy ezt Szemere Pál 1811. június 12-én Kazinczyhoz írott levele példázza – az íróársak is átveszik e titulust: „Említettem holmit Virágnak ’s ez mosolygott. Közlöm ezt Virágnak Lámiájával is.”³² A *Virág Benedek’ Poétai Munkáji* másik Kazinczy-verse *A’ kényes szenvedőhez* című intő-buzdító-vígasztaló alkaikum,³³ amelyhez Virág-kiadásában Toldy az alábbi jegyzetet fűzi: „Kazinczy Ferenczhez, kit akkor, az obrovici fényítőházban koronként elhagyott lelkének minden ereje.”³⁴ Toldy datálása ugyan filológiai adatok hiányában ellenőrizhetetlen, ám a költemény minden bizonnyal a raboskodó Kazinczyt szólítja meg, és kínál számára a horatiusi mottóval (*Carm.* 2, 3, 1–2) és az utolsó előtti sor ugyancsak horatiusi allúziójával (*Carm.* 3, 2, 13) baráti vigaszt. Szemere *Tudósítása* szerint a versgyűjtemény *Orfeushoz* című alkaikuma³⁵ is Kazinczyhoz íródott: „Orpheus név alatt dicsőíti Virág Kazinczyt.”³⁶ Szemere állítását valószínűsíti, hogy Virág már a *Kazinczyhoz Eurydicejének képeben 1790.* című költeményében is „Orfeus”-ként szólítja meg barátját.³⁷ Kazinczy – ahogy ez egy Virág-levélhez fűzött jegyzetéből kiderül – még fogsága idején olvashatja a hozzá írott ódákat, hiszen amikor a státusfogyokat 1800 nyarán Kufsteinből Munkácsra viszik át, Jászberényben sikerül hozzájutnia a kötethez.³⁸ Virág szabaduló Lámiáját is költeménnyel (*Az 1801-dik Esztendőre*) köszönti.³⁹ A „Budai Vulcánus” 1810. évi pusztítása után viszont Kazinczy igyekszik a mindenét elvesztő Virágot támogatni: egyfelől baráti vigasztalással, másfelől azzal, hogy a *Tövisék és Virágok* című epig-

³⁰ KAZINCZY 1998, 269.

³¹ KAZINCZY 1890–1960, II/439; I/515–516.

³² KAZINCZY 1890–1960, VIII/555.

³³ VIRÁG 1799, 80.

³⁴ VIRÁG 1863, 232.

³⁵ VIRÁG 1799, 25.

³⁶ KÖLCSEY 2003, 654.

³⁷ Lásd még Csokonai *A’ Magyar Orpheushoz 14. Jul. 1801.* című költeményét, amellyel a fogságból kiszabaduló Kazinczyt köszönti: CSOKONAI 2002, 119, 553–557.

³⁸ KAZINCZY 1890–1960, II/466.

³⁹ A kádenciás „dal” kéziratához Kazinczy az alábbi jegyzetet csatolja: „Virág Benedek Úrnak verse, tulajdon kezével ide írva. Czélozás a’ dalban a’ béke’ visszatértével reménylett kiszabadulásomra vagyon, melly 2387 napi fogságom után, Munkácson, Júniusnak 28-kán 1801ben, meg is történt. – Ez a’ szint olly nemes lekü férjfi mint örökkévalóságnak szentelt nevű Poéta, bánatomat, hogy kiszabadulásommal Daykámát nem lelhetem, azzal enyhítette, hogy tulajdon kezével írt verseinek ezt a’ becses példányát nékem küldé ajándékban. A’ kinek érző szíve van, tudja, benne mit vettem. Életemnek legszebb örömei közé tartozik, hogy engemet Virág és Dayka szerettek. – Ér-Semlyén, Septemb. 1802. Kazinczy Ferencz.” (MTA Könyvtára Kézirattára, Magy. Irod. RUI 4 1, 17r.) A költemény szövegét lásd: KAZINCZY 1890–1960, II/464–465.

rammagyűjteményének Pest-Budán eladott példányainak az árát barátjának ajánlja fel.⁴⁰

Cicero szerint a barátoknak „egész szabadsággal” és „nem csak bátran, hanem keményen is, ha a’ dolog úgy kívánna”, kell „jó tanácsaikkal” a helyes útra vezetelniük egymást.⁴¹ A *Lélius* egyik vissza-visszatérő tétele, hogy „a’ barátságunk tulajdonságához tartozik mind inteni, mind intetni”, azaz „gyakorta meg kell barátunkat intenünk, és dorgálnuk is: a’ mit Ő néki szívesen kell venni, valahányszor jó szándékból származott”. Ehhez persze – tanácsolja Cicero – „előbb meg kell fontolnod, mind azt, mit kívánhatsz barátodtól; mind azt, mit engedhetsz néki kérésére”.⁴² Virág például „Oszszián” fordítására szólítja fel barátját, Kazinczy viszont arra inti Virágot, hogy *Poétai Munkájit* – „Horác” példáját követve – alaposan korrigálva és megválogatva adja ismét „sajtó alá”.⁴³ A legfontosabb grammatikai és ortográfiai kérdésekben közös álláspontot igyekeznek kialakítani. Együtt szörnyülködnek például „a’ debreczeni Grammatica” „szenvedhetetlen”, „rideg, vad” hangjain,⁴⁴ és rendszeresen figyelmeztetik egymást a helytelennek vélt nyelvi megoldásokra.⁴⁵ Virág 1803. december 31-én kelt levelében ortográfiai paktumot is ajánl Kazinczynak: „Egy gondolatom jött. Jó volna nekünk – egy nagy tanúja lenne barátságunk a’ maradéknál is – meg egyeznünk az orthografiában. Szép neved vagy, és híred már. Ebben sokaknak hasznot tehetnénk. A’ szebb lelkek, úgy vélem, velünk tartanának. Ezt már régen forgattam eszemben; most ki mertem néked mondani. Nagy jele annak valaha, hogy Kazinczy, Virág egyet értettek abban, a’ miben mások között leg nagyobb meg hasonlóság volt.”⁴⁶ A paktum ugyan nem jön létre, ám Kazinczy számos esetben eligazító és normaadó tekintélyként hivatkozik barátjára. Révai Miklósnak „a’ VIRÁG” példája” alapján ajánlja a *leszen* és *teszen* helyett a *lesz* és *tesz* alakváltozatot.⁴⁷ Kis Jánost ugyancsak Virágra hivatkozva győzködi arról, hogy a *ts* helyett *cs*-t, a *tz* helyett *cz*-t írjon.⁴⁸ Elfogadja és követi a Virág által használatba hozott lexikai megoldásokat is: „Te az vagy, a’ ki némelly szóknak, szóllásoknak sanctiót is adhatsz példáddal. Én e’ nélkül nem éltem volna soha a’ Hős névvel Heros értelemben [...], ’s a’ Te példád bátorított hogy az év

⁴⁰ KAZINCZY 1890–1960, VIII/138; XXII/272.

⁴¹ VIRÁG 1802, 53.

⁴² VIRÁG 1802, 76, 86, 87.

⁴³ KAZINCZY 1890–1960, IX/131; VI/346; VIII/138.

⁴⁴ KAZINCZY 1890–1960, II/465; II/469; II/504; III/10.

⁴⁵ KAZINCZY 1890–1960, II/504; III/10; III/50; VIII/138.

⁴⁶ KAZINCZY 1890–1960, III/144.

⁴⁷ KAZINCZY 1890–1960, IV/5. Lásd még Révai – egyébként ugyancsak Virág példájával érvelő – válaszáat: KAZINCZY 1890–1960, IV/41.

⁴⁸ KAZINCZY 1890–1960, VI/190. Lásd még *A’ magyar Literatura esmérete* című Pápay Sámuel-munkáról írt recenziójának Virág-hivatkozását: Erdélyi Muzéum, 1817, IX, 89.

szóval a' szenvedhetetlen esztendő helyett éljek.⁴⁹ A magyar *versificatió*val kapcsolatos nézeteiket is igyekeznek egymáshoz közelíteni. Virág a deákos poézis lelkes képviselője. Bár az 1780-es évek végéig maga is többnyire rímes-szótag-számláló verseket ír, első kötetét már kizárólag görög-római mértékre vett költeményekből állítja össze, és *A' Poéta, és Pontyi* című – horatiusi mintát követő – hexameteres szatírjában⁵⁰ ki is gúnyolja a kádenciás versfaragókat. A *Horátzius' Poétikája* című második kötetének *Bévezetésében*, valamint a *Toldalékban* közölt *Kovács Sámuelnek* című episztolában pedig az „igaz Versezés” harcos propagátoraként lép fel.⁵¹ Kazinczyhoz írott leveleiben is a mértékes verselés elkötelezett hívének mutatkozik: „Örömünkre mondom – írja például 1802. március 20-án –, hogy igen sok ifjaink az igaz poézist szeretik és gyakorolják. A' pápistákon kívül, nem egy két Kálvinista Predikátor is, a' ki velem tart. De ezek nem a' Tisza felé valók.”⁵² Válaszlevelében Kazinczy – a „halhatatlanságot nyert” Faludi Ferencre, Ányos Pálra, Orczy Lőrincre, Barcsay Ábrahámra és Kis Jánosra hivatkozva – védelmébe veszi „a' Római lábakra nem vett Magyar versek”-et, és felvázolja a „három nemű versificatiót” elismerő rendszerét.⁵³ Virág elfogadja ugyan a javaslatot, azonban figyelmezteti barátját: „Kérlek, a' nem római mértékű verseket a' jó ízlést nem ismérők előtt vigyázza ditsérd: ne hogy a' mértéket megvetvén, ellenségeivé légyenek az igaz poézisnak.”⁵⁴

A „leoninus vers” elítélésében viszont teljes közöttük az egyetértés,⁵⁵ és Kazinczy Virág deákos antológiájának összeállításában is közreműködik. Az 1804-ben Pesten megjelenő *Magyar Poéták kik Római mértékre írtak 1540-től 1780-ig* az „igaz poézis” történeti igazolását hivatott elvégezni.⁵⁶

Nézeteik összehangolása azonban csak részben sikerül. A hangkivetések kérdésében például egyáltalán nem tudnak közös álláspontot kialakítani. Kazinczy ugyan hajlandó bizonyos engedelményekre („Az *öszv'esküdni, kétség'ezni* magam előtt is hiba már. Igen jól tetted, hogy megjegyzéd” – írja barátjának 1802. március 31-én⁵⁷), de a Virág által a leghatározottabban elutasított elíziók alkalmazásáról nem

⁴⁹ KAZINCZY 1890–1960, VIII/138.

⁵⁰ VIRÁG 1799, 155–157.

⁵¹ VIRÁG 1801, 28–31, 119.

⁵² KAZINCZY 1890–1960, II/465.

⁵³ KAZINCZY 1890–1960, II/467.

⁵⁴ KAZINCZY 1890–1960, II/470.

⁵⁵ „A *leoninus* vers az otromba *barbariesnek* zabszüleménye” – állapítja meg Virág Gyöngyössi Jánossal polemizálva. (VIRÁG 1804, 69–70.) Vitájukhoz lásd: VIRÁG 1801, 23; GYÖNGYÖSSI 1803, XLV–XLVI; KAZINCZY 1890–1960, III/208–209; V/115.

⁵⁶ Közös gyűjtőmunkájukhoz lásd: KAZINCZY 1890–1960, II/507; III/101; III/192.

⁵⁷ KAZINCZY 1890–1960, II/468.

mond le.⁵⁸ 1810. május 5-én kelt levelében önérzetesen írja Döbrentei Gábornak: „A’ vocalisok kiugratása és öszveforrasztása *nekem* megmásolhatatlan törvényem lesz ezután: de miattam Virág és minden üresen hagyhatja a’ hiátust, ha az én bátorsággal nem mer élni.”⁵⁹ Csehy József néhány nappal később Kazinczyhoz írott levele is arra enged következtetni, hogy az elízió kérdése komoly meghasonlást okoz a barátok között: „Hogy Virág elmellőzte itéletit adni verseid felől, talán az *elisió* egyedül az oka, mellyet ő nem követ. Én ebben nem vagyok competens bíró.”⁶⁰ Ráadásul az *ypszilonista* Virág egyáltalán nem kíván a *jottista* Kazinczy oldalán a Révai–Verseghy-vita részese lenni. Távolsgártartását látványosan jelzi a Sylvester János-féle *Magyar-Deák Grammatika* – közös vállalkozásként induló – kiadásának az ügye. A *Grammatikát* végül – barátjának ajánlva – Kazinczy rendezi sajtó alá, mégpedig úgy, hogy a nyomtatást megelőzően egy polemikus bevezetőt csatol hozzá. A meglepett Virág 1806. szeptember 22-én kelt levelében nem csupán az ellenérzéseit hozza Kazinczy tudomására, de magától a kiadástól is igyekszik elhatárolódní: „Hallom azért vitetted volna vissza Szilvesztert, hogy grammatikus *vitához valóval* megtoldhasd. Mint előbb a’ poéták, úgy most a’ grammatikus pápista papok [...], kotzódnak. Ha ezekhez társúl akarsz állani, kérlek szépen, hogy a’ mit Szilveszterben Virágról írtál, hagyd ki azt. Ne legyen ott nevem, se emlékezetem, hol a’ békesség fiának nem lehet helye.”⁶¹ Grammatikai-ortográfiai nézeteik szembenállása olyannyira nyilvánvaló, hogy Kazinczy 1809. december 9-én a Pápay Sámuelhez írott levelében kénytelen megállapítania: „Barátom, én *Jotista* is, *keresztényes* is vagyok, és még is ha más nem így ír, azon fel nem akadok. [...] Virág *ypszilonista* ’s *tényes*, ’s az bennünket soha öszve nem vesz.”⁶² Virág 1810-ben megjelenő *Jegyzetek a’ Magyar Beszédnek részeire* című grammatikája, amely

⁵⁸ Összegegyeztetetlen álláspontjaik részletes kifejtését lásd: VIRÁG 1801, 25–26; KAZINCZY 1817, IX, 191–192.

⁵⁹ KAZINCZY 1890–1960, VII/424.

⁶⁰ KAZINCZY 1890–1960, VII/452.

⁶¹ KAZINCZY 1890–1960, IV/315. A Sylvester-kiadás végül mégiscsak az alábbi dedikációval jelenik meg a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* első (és egyetlen) kötetében: „Te pedig, halhatatlanságnak fíja, VIRÁG BENEDEK! kinek barátsága legelső gyönyörűségei közzé tartozik az én örömmel és szenvedéssel gazdagon megáldott életemnek, nevennek pedig eggykoron irígységet-támasztó dicsőségére – vedd kedvesen ajándékomat, mellyet Tenéked itten nyújtok. A’ te úntalan buzdításaid éleszgették az én reményemet, midőn az, kifáradván immár a’ könyvnek sikeretlen sürgetésében, csaknem elcsüggedett; ’s Te ezt úgy nézhet’ d mint tulajdonodat.” (KAZINCZY 1808, XIX–XX.)

⁶² KAZINCZY 1890–1960, VII/142. A keresztény–keresztény-pörhöz lásd például Kazinczy 1806. október 21-én Révai Miklóshoz írott levelét (KAZINCZY 1890–1960, IV/374) és Virág *Észrevételek a’ Magyar Prosodiaról. Kettős beszélgetésben* című értekezését (VIRÁG 1818, V, 61). Lásd még Kazinczy későbbi megnyilatkozásait: KAZINCZY 1890–1960, XVII/444; XVII/452.

Horvát István szerint a Révai és a Verseggy „systemája” közötti „alliántz” kötésének szándékával készül,⁶³ sem tompítja az ellentéteket. Kazinczy ismét szembesülhet barátja „tévedéseivel”: „Virágnak Jegyzeteit még nem olvastam-meg: de már is sok jót találtam benne; ezt vallom sok olly helyeken is felölök, a’ hol példájára nem térhetek. Az *Igazságkeresőt* szereti az *Igazságkereső*, még *tévedéseiben* is.”⁶⁴

A Cserey Farkashoz 1806. december 21-én írott levelében Kazinczy éppen a *Lélius*ra hivatkozva fejti ki azt a meggyőződését, hogy nézetek azonossága egyáltalán nem feltétele a virtusközösségen alapuló barátságoknak: „Az egyenlő, hasonlatos gondolkozás barátságot szül. Eddig igaz a’ Cicero’ tapasztalása. De ha azt vetette volna hozzá, hogy a’ nem eggyező gondolkozás a’ barátságot elfojtja, az bizony igaz nem volna.”⁶⁵ Kis Jánosnak is ennek szellemében ír 1807. október 7-én: „Hogy verseid az én orthographiám szerint nyomtattassanak, azt – ha valaha, *itt* higy szent állításomnak – nem kívánom, sőt vele nem is hízelkedtem soha. [...] én a’ különbözőség által meg nem bántattatom, csak valaki éppen olly képtelenségeket ne vítasson, mint a’ szerencsétlen Versegi. Te közelébb jársz hozzám mint Virág, és még Virágot sem igyekeztem soha proselytusommá tenni”⁶⁶ Ez a levélrészlet egyfelől láttatni engedi a nyelvi standardizációt megelőző időszak egyik sajátosságát: a versengő grammatikai-ortográfiai (nézet)rendszerek, illetve ezeknek tudós hirdetői akkor számíthatnak elismerésre, ha *proselytusokat* (új követőket, korábbi meggyőződésüket feladó áttérőket, elkötelezett híveket) tudnak maguk mögött felsorakoztatni.⁶⁷ Másfelől viszont arra enged következtetni, hogy barátaitól Kazinczy – a határvonalat azért a Verseggy-féle „képtelenségeknél” egyértelműen meghúzva – nem várja el a nézeteivel való azonosulást. Leveleiben többször is deklarálja, hogy „az igaz barátság éles, sőt gromba is tud lenni”; hogy „barátok közt elég ha

⁶³ HORVÁT–FERENCZY 1990, 209.

⁶⁴ Kazinczy – Horvát Istvánnak (1810. máj. 2.), KAZINCZY 1890–1960, VII/415. Lásd még: KAZINCZY 1890–1960, VIII/31.

⁶⁵ KAZINCZY 1890–1960, IV/434.

⁶⁶ KAZINCZY 1890–1960, V/184.

⁶⁷ Az eredeti (vallási) kontextusából kiemelt, görög-latin eredetű *proselytus*-terminus már Kazinczy 1793. július 27-én kelt (ugyancsak Kisnek címzett) levelében feltűnik: „Patakon hijába igyekeztem Proselytusokat kapni. Ott az az ízeveszett Szabó Dávid, a’ ki Siegartot olly érzéketlenül fordította, a’ legjobb elmét is eltekeri.” (KAZINCZY 1890–1960, II/297.) A hűséges Kazinczy-tanítvány Szemere Pál ugyancsak ebben a jelentésben használja a szót: „A’ tavasz elejétől fogva egy Debreczeni ízlésű író igyekszem Proselytusunkká tenni.” (KAZINCZY 1890–1960, VIII/542.) A „lelkek” megszerzéséért folytatott literátori küzdelemben persze az ellenfelek is érhetnek el sikereket: „[Baróti] Szabó végre csakugyan kapott egy proselytust, – Döme Károlyt! a’ ki a’ jótól, mellynek felén valaha állott, annyira eltávozott, hogy most eggyike a’ leggonoszabbaknak a’ leggonoszabbak között.” (KAZINCZY 1890–1960, IV/374–375). Lásd még KAZINCZY 1890–1960, XI/144; XVI/533; XVII/444.

a' szív jár egy úton: a' meg nem eggyező ízlés és gondolkodás épen úgy nem árt a' barátságának mint a' különböző Religio"; hogy a „barátságának az a' legszebb jusa, hogy kimondja vélekedését, és más részről az, hogy bátran követi tulajdon érzéseit"; hogy „a' barátság nem kívánja, hogy egy felem álljunk, hanem csak hogy egymást szeressük; azt pedig lehet, ha egy felem nem állunk is”.⁶⁸ A Virággal való barátságot azonban csak az 1810-es évek elejéig tudja fenntartani az *amicitiának* ez a felfogása. A literátori pennacsaták kiéleződését követően levelezésük szörványossá válik, majd elapad. Nem meglepő tehát, hogy amikor Kazinczy 1812. április 29-én kelt levelében a barátságukat „az egész Maradéknak” kitrombitáló költemény megírására kéri fel Virágot,⁶⁹ udvariasan elhárító választ kap: „De mikor énekelek neked? Mikor énekelem azt, hogy azon egy üdőben, a' hazának, erőnkhez képest éltünk? Eljő majd csendessége lelkemnek, és felébredek e' nemes tárgyra: Mert most egész philosophiám rendetlen, a melly nélkül versus inopes rerum nugaeque canorae: Élni siess!”⁷⁰ A közvetlen információk elmaradása kölcsönös gyanakvással, félreértésekkel, vélt vagy valós sérelmekkel jár együtt. Virágot a *Poémák* című kötetéről készített recenzió és Kazinczy állítólagos gúnyos megjegyzései sértik, de barátja „nyelvrontósága” is taszítja.⁷¹ A többnyire Szemere leveleiből tájékozódó Kazinczy pedig megdöbbenve értesül arról, hogy Virág lesújtó véleménnyel van Dayka-kiadásáról,⁷² és az *Euridice* című Virág-kötet *Horvát István*

⁶⁸ KAZINCZY 1890–1960, II/262; VI/252; VII/417; XXIII/255.

⁶⁹ KAZINCZY 1890–1960, IX/427.

⁷⁰ KAZINCZY 1890–1960, IX/523. Virág válaszában nem csupán az az érdekes, hogy Horatius *De arte poetica*jának közismert sorát idézve (Virág prózai fordításában: „a' versek szépen hangzók ugyan, de merő bolondságokat foglalnak magokban” VIRÁG 1801, 47) utasítja el Kazinczy kérését, hanem az is, hogy felismerhető benne egy *Lélius*-reminiszcencia: „boldognak nevezem magamat, hogy Scipióval egy üdőben élhettem: a' kívül a' közjót, és különös dolgaimat tárgyazó gondolatimat közöltem” (VIRÁG 1802, 25).

⁷¹ Lásd Vitkovics Mihály 1819. április 24-én Kazinczyhoz írott levelét: „Virág ugyan a' recenziódban kitett »Réti Virágokat terem« Expressiót egészen nem felejtette el.” (KAZINCZY 1890–1960, XVI/355.) A recenzió (*Annalen der Literatur und Kunst in den Oesterreichischen Kaiserthum*, 1811, III, 322–326) e kitételéről Kazinczy is említést tesz egyik Virághoz írott levelében: „A' tavalyi Annalisokban valaki azt írta hogy Te negligálni kezded magadat. Gyönyörű ítélet egy Recensenstől! Én a' *Poémák* Recenziójában megmondtam, hogy a' mezei virágok nem kerti virágok, és még is igen szépek a' magok nemében.” (KAZINCZY 1890–1960, IX/344–345.) Lásd még: KAZINCZY 1890–1960, XXIII/239–240; KÖLCSEY 2005, 385.

⁷² Lásd: KÖLCSEY 2005, 223. Szemere levelét lásd: KAZINCZY 1890–1960, X/305. Dayka kéziratosa hagyatékát Virág tíz évvel korábban még a legteljesebb bizalommal küldi meg barátjának: KAZINCZY 1890–1960, III/58. Nagyon is érthető tehát, hogy Kazinczy – Kis és Berzsenyi mellett – Virágnak ajánlja az *Újhelyi Dayka Gábor' Verseit* (Széphalom–Pest, 1813). A Dayka-kiadás körüli nézetkülönbségek felől nézve legalábbis elgondolkodtató Döbrentei Gábor – az irodalomtörténet-írás által kétes hitelűnek tekintett – visz-

nak címzett nyitóversében és *Történet* című Berzsenyi-szatírájában is ellene irányuló „döféseket” lát.⁷³ Cicero szerint „a legbajosb dolog” a barátságot „az élet végéig fenntartani”, hiszen „annak, a’ ki mind azokat a’ veszedelmeket, mellyek a’ barátságot környül állanak, elakarná kerülni, szükséges volna nem tsak a’ böltse-ség, hanem a’ szerentse is”.⁷⁴ Úgy tűnik fel, Kazinczy és Virág barátsága sem állja ki a sokasodó és élesedő nézetkülönbségek próbáját.

Virág az 1810-es évek elejéig tehát elkötelezett résztvevője a virtusközösség-ként felfogott *amicitia* – jórészt textuális – szertartásainak, ám barátja neológijá-
val nem kíván azonosulni.⁷⁵ Kazinczy mégis hatékonyan tudja felhasználni Virágot ízlés- és nyelvformáló, norma- és kánonképző törekvéseinek igazolásához: *prosely-*
tusként ugyan nem, cicerói értelemben vett barátként és gyakran hivatkozott aukto-
ritásként azonban számolhat vele.⁷⁶ Kazinczy formálódó poétai kánonjában egyéb-
ként is kitüntetett helye van a *Virág Benedek’ Poétai Munkáji* tekintélyes szerzőjé-
nek, a horatiusi *opera omnia* reménybeli fordítójának.⁷⁷ Virág úgy válhat kazinczy-
ánus mintaköltővé, hogy a „magyar Horátz”, az „os magna sonaturum”, a fenség
poétája, a klasszikus ódaköltő szerepét tölti be – Berzsenyi fellépéséig mindenkép-
pen – a hazai literatúra funkcionálisan tagolódó és intézményesülő rendszerében.⁷⁸
Kazinczy minden lehetséges alkalommal deklarálja, hogy az „az új lant” (a görög-
római mértékre vett versek) pengetői között „Virág Benedek ragyog első karú csil-
lagzat gyanánt, még pedig vetelkedni merészlő társ nélkül”.⁷⁹ E meggyőződés je-

szaemlékezése, mely szerint Virág így óvta volna Vitkovics Jánost testvére kéziratosszagatékának sorsát illetően: „Öcsém, Kazinczynak ne add, mert az elrontja németesíti Miska tiszta magyarságát”. (BERZSENYI 1842, III/14.)

⁷³ Kazinczy – Kölcsey Ferenchez (1814. máj. 19.), KÖLCSEY 2005, 325–326. Szemere leveleit lásd: KAZINCZY 1890–1960, XI/193–194; XI/345.

⁷⁴ VIRÁG 1802, 44–45.

⁷⁵ Ehhez lásd: CSETRI 1990, 217.

⁷⁶ Lásd sokszor idézett nyilatkozatait: KAZINCZY 1890–1960, III/304, III/310. A fogságból szabaduló Kazinczy már egy jelentős presztízzsel (és nem melleleg szellemi autonómiával) bíró poétát igyekszik maga mellett felvonultatni. Virág elismertségét jelzi, hogy például Verseghy és Révai egyaránt eligazító tekintélyként hivatkozik rá: SZALAI 1980, 212, 330.

⁷⁷ KAZINCZY 1890–1960, II/466 és 467. Lásd leveleinek jellegzetes szöveghelyeit: KAZINCZY 1890–1960, II/500; III/118–119; V/65; V/472; VI/108.

⁷⁸ Lásd 1803. április 6-án kelt levelét, amelyben Berzsenyinek szánt elismerése és intelmei közvetítésére kéri Kis Jánost: „Kérd, hogy az Ódák’ útjáról el ne térjen. Az ötöt egykor fő polczig vezet; ’s Literatúránk itt kíván leginkább munkás kezeket, mert Virágon kívül még nincs egy poétánk is, a’ ki a’ Horátz’ lantjának méltóságát érzette volna.” (KAZINCZY 1890–1960, III/48.)

⁷⁹ KAZINCZY 1890–1960, IV/547. Lásd még például: KAZINCZY 1890–1960, IV/69; XI/237; KAZINCZY 1916, 159; *Berzsenyirez* = KAZINCZY 1998, 147.

gyében vívja meg évtizedes harcát Gruber Károly Antal *Hymnus an Pallas Athene* című költeményének Virágot Batsányi alá rendelő irodalmi rangsora ellen;⁸⁰ és ezért nehezményezi, hogy barátja – egyre inkább nagy történelmi munkájába, a *Magyar Századok*ba temetkezve – lényegében felhagy a méltóságos lantolással.⁸¹ Később persze Kazinczy véleménye jelentősen módosul. Amikor Virág haláláról értesülve tollat ragad, már nem „fenn repülő ódáját”, hanem „a’ Horázból fordított Szatírákat és Epistolákat” emeli ki „munkáji közzül”; már nem „hazánk első Poetájá”-ként, hanem „angyali ártatlanságú”, „tántoríthatatlan lelket” viselő, „tisztelletes ember”-ként emlékezik egykori barátjára.⁸²

BIBLIOGRÁFIA

BACSÁNYI 1865

BACSÁNYI János: *Költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben*. Kiad. TOLDY Ferencz. Pest, 1865.

BERZSENYI 1842

BERZSENYI Dániel: *Összes Művei*, I–III. Kiad. DÖBRENTEI Gábor. Budán, 1842.

CSETRI 1990

CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Bp., 1990 (Irodalomtudomány és Kritika).

CSOKONAI 2002

CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Költemények*, V (1800–1805). Kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 2002 (CS. V. M. Összes Művei).

DEBRECZENI 2001

Első folyóirataink: Orpheus. Kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, 2001 (Csokonai Könyvtár. Források. Régi Kortársaink, 7).

GRUBER 1802

GRUBER, Carl Anton von: *Hymnus an Pallas-Athene*. Presburg, 1802.

GYÖNGYÖSSI 1803

GYÖNGYÖSSI János: *Magyar Verseinek második darabja. Mellyeket külömb-külobmféle alkalmatosságokra készitvén, mostan egyben szedett, és ki-adott*. Pesten, 1803.

⁸⁰ KAZINCZY 1890–1960, V/90. Lásd még GRUBER 1802, 44; KAZINCZY 1890–1960, II/502–504; III/9; III/275; V/66–67; V/94–95; V/116–117.

⁸¹ Lásd: KAZINCZY 1890–1960, VIII/27; VIII/304.

⁸² KAZINCZY 1890–1960, XXI/198; XXI/204–205.

HÁSZ-FEHÉR 2000

HÁSZ-FEHÉR Katalin: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében (Fáy András irodalomtörténeti helye)*. Debrecen, 2000 (Csokonai Könyvtár, 21).

HORVÁT-FERENCZY 1990

Horvát István és Ferenczy Sándor levelezése. Kiad. SOÓS István. Bp., 1990 (Commercia Litteraria Eruditorum Hungariae – Magyarországi Tudósok Levelezése, 2).

KAZINCZY 1791

Heliconi Virágok 1791 esztendőre. Szerk. KAZINCZY Ferencz. Pozsonyban és Komáromban, 1791.

KAZINCZY 1808

Magyar régiségek és ritkaságok, I. Kiad. KAZINCZY Ferencz. Pesten, 1808.

KAZINCZY 1817

KAZINCZY Ferencz: *Szabad-e elisióval élni a' Magyar Verselésben?* Erdélyi Muzéum, 1817, IX.

KAZINCZY 1890–1960

KAZINCZY Ferencz: *Levelezése*, I–XXI. Kiad. VÁCZY János. Bp., 1890–1911; XXII. Kiad. HARSÁNYI István. Bp., 1927; XXIII. Kiad. BERLÁSZ Jenő et al. Bp., 1960 (K. F. Összes Művei).

KAZINCZY 1916

KAZINCZY Ferencz: *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*. Kiad. HEINRICH Gusztáv. Bp., 1916 (Régi Magyar Könyvtár, 37).

KAZINCZY 1998

KAZINCZY Ferencz: *Összes költeményei*. Kiad.: GERGYE László. Bp., 1998 (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. Század, 2).

KAZINCZY 2009

KAZINCZY Ferencz: *Pályám emlékezete*. Kiad. ORBÁN László. Debrecen, 2009 (K. F. Művei).

KÖLCSEY 2003

KÖLCSEY Ferencz: *Irodalmi kritikák és esztétikai írások*, I (1808–1823). Kiad. GYAPAY László. Bp., 2003 (K. F. Minden Munkái).

KÖLCSEY 2005

KÖLCSEY Ferencz: *Levelezés*, I (1808–1818). Kiad. SZABÓ G. Zoltán. Bp., 2005 (K. F. Minden Munkái).

RIPA 1997

RIPA, Cesare: *Iconologia*. Ford. SAJÓ Tamás, Budapest, 1997.

SZALAI 1980

Pennaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták 1781–1826. Szerk. SZALAI Anna. Bp., 1980.

TOLDY 1987

TOLDY Ferenc: *Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék. 1859–1860.* Kiad. SZALAI Anna. Budapest, 1987.

VIRÁG 1799

VIRÁG Benedek: *Poétai Munkáji.* Pesten, 1799.

VIRÁG 1801

VIRÁG Benedek: *Horátzius' Poétikája.* Pesten, 1801.

VIRÁG 1802

VIRÁG Benedek: *Lélius vagy M. T. Cicerónak Beszéllgetése a' Barátságáról.* Pesten, 1802.

VIRÁG 1804

VIRÁG Benedek: *Magyar Poéták kik Római mértékre írtak 1540-től 1780-ig.* Pesten, 1804.

VIRÁG 1818

VIRÁG Benedek: *Észrevételek a' Magyar Prosodiaról. Kettős beszélgetésben.* Tudományos Gyűjtemény, 1818/V.

VIRÁG 1863

VIRÁG Benedek: *Poétai munkái.* Kiad. TOLDY Ferenc. Pest, 1863 (A Magyar Nemzet Classicus Írói).

A HIVATALOS NYELV MEGÚJÍTÁSA ÉS A VÁRMEGYÉK

TÓTH PÉTER

A korszakkal foglalkozó történetírás szerint¹ a felvilágosodás eszméiből következett és a rendi nacionalizmus követelte ki a magyar nyelvnek a holt latin nyelv helyébe való iktatását, s ez a törekvés kezdetben pusztán a nemesség és a rendi intézmények magyarítására irányult, ahogyan a nemesi nemzetbe sem értették bele magyar parasztot. Ez a vélemény azért nem magától értetődő, mert XVIII–XIX. század fordulóján a magyar nemességnek jól láthatóan semmi problémája nem volt a latin nyelvvel: hogy mást ne mondjak, az a Szirmay Antal, aki – mint látni fogjuk – szótárt szentelt a közigazgatási és törvénykezési nyelv magyarításának, szinte minden művét latinul írta.

Sőt, a latin kiválóan alkalmas volt arra, amit egy hivatalos nyelvtől elvárunk: mintegy falat emelt a használói (a magyar nemesség) és nem ismerői (például a parasztok) közé. Hogy ez mennyire így lehetett, arra legyen szabad egy jól ismert szöveget idézni, amely kitűnően, sőt inkább karikírozva mutatja meg a korabeli nyelvi állapotokat. A szöveg, amely egy ügyvéd – nem tudni, fiktív vagy valódi – levele, így hangzik:

*„Ezen expressusom által éppen favorabilis occasio praesentálván és insinualván magát, nem akartam elmúlatni, hogy az urat cum summo respectu ne revereáljam, és egyszersmind a causáru is relatiót ne tegyek. A causa leváltatván, már sebes cursusában vagon. Egyébaránt vagnak documentumaim sufficienter, hanem pro hic et nunc a localitással, quottalitással, vagyis ubitással macerálódok: méltóztasson az úr ezekre is documentumokat suppeditálni. Az incattus már többnyire a perennalításra s a jusnak certitudójára nézve csak az exceptiókban cavillál. Az allegatióimat ebben úgy combináltam, hogy controversiát is alig patitur, mert clare demonstrálok a genealógiában, hogy ...” stb.*²

Ha tehát a nemzetbe nem akarták beleérteni a parasztokat, akkor mi sem lett volna természetesebb, mint hivatalos nyelvként megtartani a latint. – Volt egyébként egy másik megosztó szerepe is a latin nyelvnek, ez pedig a férfiak és a nők el

¹ KOSÁRY Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Magyarok Európában, III. Budapest, 1990. 218. p.

² SZIRMAY Antonius: Hungaria in parabolis. Budaë, 1804. Bővített kiadása: uo. 1807. A szöveget idézi FEHÉR József: Szirmay Antal Hungaria in parabolis-a. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXVII. Miskolc, 1999. 574. p.

elválasztása: erre ugyancsak Szirmaytól idézhetnék kiváló példákat, de az már egy másik előadásnak a tárgya kellene, hogy legyen.

Ha mindenáron okát kellene adni, hogy mi indította el a hivatalos nyelv megújításának a folyamatát, akkor én egy sokkal kevésbé fennkölt indokra gondolok. Látni való, hogy II. József azon törekvése, hogy a németet tegye Magyarországon hivatalos nyelvvé, mélyen megrendítette a nemességet, amelynek legfontosabb intézménye a vármegye volt: szinte mindenütt, ahol 1785-ig latinul vezették a jegyzőkönyveket, 1790-ben nem állították vissza a régi gyakorlatot (pedig nyilván megtehették volna, hiszen megmaradtak a régi szakemberek), hanem magyarul folytatták a jegyzőkönyvek vezetését, jóllehet ennek bizonyosan nem volt még meg minden feltétele. Tulajdonképpen a tárgyban emlegetni szokott első törvény, az 1790. évi 16. törvénycikkely is csak annyit mond, hogy „ő szent felsége biztosítja a karokat és rendeket, hogy bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv (*lingua peregrina*) nem fog használtatni,” s hogy „a kormányzói ügyek ... most még latin nyelven lesznek tárgyalandók.”³ (Emellett előírja a magyar nyelv tanítását is, aminek hosszabb távon, a magyar nyelven tudó hivatalnoki réteg kialakításában lesz majd jelentősége.) A „*lingua peregrina*” alatt egyértelműen a német nyelvet érthette a törvény részint az előzményekre tekintettel, részint pedig azért, mert a latin akkor a vármegyei hivatalokat viselő magyar nemesek számára biztosan nem idegen nyelvnek, hanem inkább valamiféle második anyanyelvnek számított.

Az 1792. évi törvény 7. cikkelye sem a latin ellen akarta védelmezni a magyar nyelvet, hanem inkább a józsefi kor nyelvhasználatának a visszatérését kívánta megakadályozni: deklarált célja ugyanis az volt, hogy „*bizonyos idő lefolyása alatt közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, akik egyéb, rendesen elvégzett tanulmányaik mellett a hazai nyelv ismeretét is tanárok bizonyítványaival igazolni tudják.*” Ennek érdekében előírta, hogy a magyar nyelv az ország határai között rendes, a kapcsolt részekben pedig rendkívüli tantárgy legyen, de azokat, akik az egyetemeket és az akadémiákat látogatják, nem akarnak azonban Magyarországon alkalmaztatást nyerni, a magyar nyelv tanulásának kötelezettsége alól fel kell menteni.⁴ Ugyanakkor a Helytartótanács és a törvényhatóságok közötti levelezés nyelvének kérdését a következő országgyűlésre halasztotta.

A valódi áttörést az 1805. évi törvény hozta. Ennek a 4. cikkelyében olvasható a három legfontosabb rendelkezés:

- a kancelláriához való felterjesztések ezután latin és magyar nyelvűek legyenek;

³ MÁRKUS Dezső (szerk.) Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895. Milenniumi emlékkiadás. 1740–1835. évi törvénycikkek. Fordította CSIKY Kálmán. Budapest, 1901. 162–163. p.

⁴ Uo. 244–245. p.

- a törvényhatóságok a Helytartótanácsához is írhatnak magyarul és a törvényszékeikben is használhatják a magyar nyelvet;
- a Helytartótanács a magyar nyelvet használó törvényhatóságoknak magyarul köteles válaszolni, a királyi kúria azonban a hozzá fellebbezett perekben egyelőre még használhatja a latin nyelvet.⁵

A magyar nyelv használatának az igénye természetesen más helyeken és a való élethez jobban igazodva is felmerült. Például már az 1805. évi törvény is a 3. cikkelyében hazai nyelven megfogalmazott szabályzatot kért az inszurgensek számára a nádortól, amit aztán az 1808. évi törvény 3. cikkelye még tovább vitt: elrendelte, hogy az inszurgensek „*anyanyelvükön (lingua vernacula) oktatóndók, a parancsszavak és vezénylet tekintetében a magyar nyelv (idioma Hungaricum) használtatván*”.⁶ Ez az igény egyébként sokkal érthetőbb, hiszen a felkelő kispapok nyilván leginkább anyanyelvükön tudtak. Figyelemre méltó továbbá a „*lingua vernacula*” és az „*idioma Hungaricum*” szembeállítás: ez annyit jelent, hogy a nem magyar anyanyelvű inszurgensek (ilyenek szép számmal voltak az országban) nem magyar nyelven kapták a kiképzést.

Van azonban a hivatkozott törvénycikkelyben egy érdekes fordulat: eszerint már azon az országgyűlésen is az öfelsege elé felterjesztendő javaslatokat „*a szavak netalán előforduló kétértelműségének kikerülése végett is, hasábosan latin és magyar nyelven (patrio sermone)*” kell szerkeszteni. Vajon a kettő közül melyik nyelvnek: a latinnak, vagy a magyarnak a szavai esetében tartottak a törvényhozók a kétértelműségtől? Valószínűleg nem a latinra gondoltak, hiszen az már évszázadok óta jól bevált az országgyűléseken.

Viszont ez az a pont, ahol megkerülhetlenné vált a hivatalos, azaz közigazgatási és törvénykezési magyar nyelv megalkotása.

* * *

A hivatalos nyelv megújításának a munkáját valóban vármegyei nemesek, vármegyei tisztségviselők végezték el. Hogy mit jelentett, hogyan folyt és milyen eredményeket hozott ez a munka, a következőkben egyetlen törvényhatóság, mégpedig Borsod vármegye levéltárának iratai⁷ alapján kíséreltem meg felvázolni, azt remél-

⁵ Uo. 324–327. p.

⁶ Uo. 384–385. p.

⁷ Ezek az iratok két állagban találhatóak: B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára: Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek) és B-A-Z. m. Lt. IV. 501/e. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára: Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési és törvényszéki iratok).

ve, hogy ez a vázlatos ismertetés is bizonyítja majd a levéltári feltárások fontosságát a tárgyat illetően.

A sort Pest vármegyében kezdték: közvetlenül a törvény megismerése és kihirdetése után, 1805. november 22-én határozatot hoztak, amely szerint – miután a közgyűlési jegyzőkönyveket már évek óta magyarul vezették – a következő eszterendő elejétől magyarul kell vezetni a törvényszéki és egyéb jegyzőkönyveket is, a kancelláriával folytatott levelezés kivételével (amely latin és magyar nyelvű) minden levelezést magyarul kell folytatni; nemcsak a törvényszék, hanem az alispán és a szolgabírák előtt folyó perekben is a magyar nyelvet kell használni; el kell érni, hogy az úriszékek és a mezővárosok előtti pereket is magyarul folytassák; a megyei pénztárak számadásait, valamint az azokhoz kapcsolódó iratokat szintén magyarul kell vezetni; a vármegyei tisztségviselők a jelentéseikben a magyar nyelvet használják; végül a szolgabírák kötelezzék azokat az iskolákat, amelyekben nincs magyar tanító, hogy alkalmazzanak ilyet. Ekkor születhetett határozat arról is, hogy össze kell állítani egy jegyzéket, amely a közigazgatásban leginkább használt formulákat, kifejezéseket és szavakat tartalmazza. A jegyzék el is készült – Ottlik Dániel főjegyző írta alá –, s a vármegye 1806. február 4-én tartott közgyűlése a fentebbi határozattal együtt el is küldte a többi megyének, hogy tanulmányozzák, véleményezzék és egészítsék ki, ha úgy gondolják.⁸

Leggyorsabban Bihar vármegye reagált Pest vármegye küldeményére: az 1806. március 17-én, Váradolasziban tartott közgyűlésében egy határozat született, amelyből megtudjuk, hogy ugyan 1790-től kezdve a megyegyűléseken már a magyar nyelvet használták, de a tisztségviselők és a bizottságok egyes esetekben, főleg katonai és vallási ügyekben még eddig latinul készítették a jelentéseiket, ahogyan az ügyészi jelentésekben is ezt a nyelvet alkalmazták. Ezért a közgyűlés elrendelte, hogy ezentúl mindenben csak a magyar nyelvet lehet használni, csupán a királyhoz való felterjesztések nyelve lehet latin és magyar, illetve a német katonasággal való levelezése latin, továbbá, hogy a felek döntésén álljon, a már elkezdett pereket latinul vagy magyarul folytassák-e. A szótár megvizsgálása és kiegészítése céljából pedig egy bizottságot állított fel, amelynek tagjai a következő személyek voltak: Kazinczy Dénes helyettes alispán, Rhédey Lajos kamarás, Miskolczi Farkas, Verner Jakab és Simonffy Sámuel táblabírák, Hatvani István számvevő, valamint Budai Ézsaiás, a debreceni kollégiumban „a’ történt dolgoknak és ékesen szóllásnak tanítója”. Javaslatlaltal is éltek a megyei rendek: úgy gondolták, hogy szükség lenne egy tanácskozásra Pesten, amelyre minden vármegye elküldhetné nyelvi dolgokban jártas követeit, s ez a tanácskozás önthetné végleges formába a szójegyzéket.⁹

⁸ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/e. 1237/1806. sz.

⁹ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/e. 1238/1806. sz.

Borsod vármegye Miskolcon, 1806. június 2-án tartott közgyűlésében olvasták fel ezt a két levelet, s miután örömmel vették tudomásul azok tartalmát, a szójegyzék megvizsgálására szintén felállítottak egy bizottságot az alispán elnöklete alatt a következő személyekből: Makay Antal borsodi alesperes és egri kanonok, gróf Török József, Bük György, Óváry Miklós, Szepessy Ferenc, Öry Fülep Gábor, a Tiszán inneni egyházkerület szuperintendense, Molnár Sámuel, Szrogh Sámuel és Bárány Péter táblabírák, Fodor Pál főjegyző és Barkasy Imre alügyész. A vármegye közönsége a Pest és Bihar vármegyék levelére adandó választ, vagyis a szógyűjtemény véleményezését e bizottság jelentéstétele utánra halasztotta.¹⁰

A következő borsodi közgyűlésre csak három hónappal később, szeptember 13-án került sor. Ezen ismertették a magyar nyelv tárgyában az előző közgyűlés óta eltelt idő alatt érkezett leveleket: Szabolcs vármegyéét a Nagykállóban, május 1-én tartott közgyűléséből, Szatmár vármegyéét a Nagykárolyban, május 5-én tartott közgyűléséből, Hont vármegyéét a Kemencén, május 6-án tartott közgyűléséből és Abauj vármegyéét a Kassán, június 24-én tartott közgyűléséből, valamint Gömör vármegye leveleit a Pelsőcön, március 19-én és június 12-én tartott közgyűléseiből.¹¹ A levelek elárulják, hogy e vármegyék a törvénynek köszönhetően szinte mindenre kiterjesztették a magyar nyelv használatát (Hont leveléből azt is megtudjuk, hogy március 26-án Győr vármegye is ilyen értelmű határozatot hozott) és elfogadták a Pestre tervezett tanácskozás ötletét is. Gömör vármegye olyan javaslatot is tett, hogy mivel az eddig meghozott törvények erőtleneknek bizonyultak, „királyi oltalom alatt és a' haza ereje által” fel kell állítani egy, a magyar nyelvet művelő társaságot, s arra bízni a nyelv ügyét. E javaslat alapja nyilván Cházár András előterjesztése volt, amelyet meg is küldött Borsodnak (az előterjesztést a Függelékben közlöm). Hont vármegye más, fontos határozatokat is hozott. Először is felállított egy bizottságot (ennek tagjai Majthényi László és Foglár János királyi tanácsosok, Halátsy László első alispán, Liphay Sándor másodalispán, Plachy Ferenc főjegyző, Luka József, Simonyi Ferenc és Gudits János táblabírák, Podhorszky József és Szmrecsányi Elek főszolgabírák, valamint Hahn Ferenc főügyész voltak), amelynek feladata a Pest vármegye által készített szójegyzék felülvizsgálata és kibővítése lett. Másodszer pedig támogatásáról biztosította a Pestre tervezett tanácskozást, sőt, mivel a vármegye közönsége úgy gondolta, hogy sok tudós hazafi lehet az országban, akiknek szívügye az anyanyelv terjedése és virágzása, ámde helyzetüknél fogva a tanácskozáson nem tudnak részt venni, azt a határozatot hozta, hogy *„azon érdemes hazafinak, a' ki a' tisztbéli írás módjának saját szavait, a' hová a' perek folytatására szükséges nevezetek is tartozni fognak, legjobb magyarsággal, leginkább megbővítve és a' szavaknak polgári vagy törvényes értelmeket leghelyesebben utolérve előadja, saját értékekből 500 forintot nem annyira fáradtságainak jutalmá-*

¹⁰ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1806. évi kötet, 711–713. p.

¹¹ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/e. 2066/1806. sz.

ul, a' mellyet meg nem becsülhetők tartanak, mint inkább szívességek jeléül kifezzenek". Hogy ki kapja meg ezt a jutalmat, arról a megyei rendek álláspontja szerint a Pest vármegye által összehívandó tanácskozás résztvevőinek kell majd döntést hoznia.

Ennek a tanácskozásnak a Bihar vármegye által felvetett ötlete egyébként más törvényhatóságoknál is kedvező fogadtatásra talált, ezért Pest vármegye közönsége az 1806. május 21-én tartott közgyűléséből már arról tájékoztatta a vármegyét, hogy augusztus 25. napját tűzte ki erre a célra és a szándékról a nádort is értesítette.¹² Július 18-án azonban új levelet volt kénytelen írni, bejelentve, hogy a terv meghiúsult: a nádor ugyanis nem támogatta a tanácskozást. A június 30-án, Bécsben kelt leirat másolatát mellékelte is leveléhez, ennek (egyébként latin nyelvű) szövegéből kiderül, hogy a nádor ugyan minden dicséretre méltónak tartotta a vármegyéknek az anyanyelv kiművelését célzó fáradhatatlan törekvését, de mivel az ilyesfajta összejöveteleket tiltják a királyi rendeletek, tartásuknak nyoma sem található a hazai törvényekben és példa sincs arra, hogy hasonló ügyben korábban lettek volna, ezért álláspontja szerint annak megtartásától a vármegyék el kell, hogy álljanak.¹³

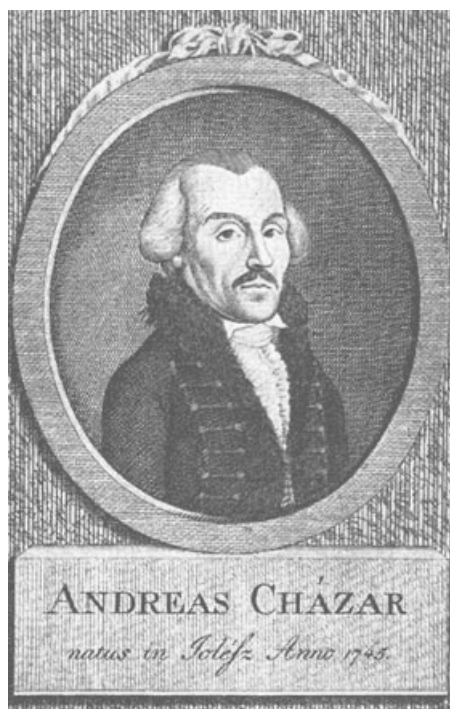
A tanácskozás meghiúsulása nem akadályozta meg a vármegyét a munka folytatásában. 1806-ban megjelent Szirmay Antal szótára – erről a későbbiekben még szó lesz –, amelyet Zemplén vármegye megküldött a többi törvényhatóságnak. Balogh István váci kanonok ugyancsak összeállított egy szógyűjteményt, amely ugyan nem jelent meg nyomtatásban, de a kéziratot Hont vármegyének is a rendelkezésére bocsátotta (talán a fentebb említett jutalom elnyerésének a reményében). Hont vármegye közönsége úgy vélte, hogy e két munka, valamint Georch Illés műve¹⁴ alapján egy, a következő országgyűlés által felállítandó bizottság könnyen el tudná készíteni a kívánt szótárt: arra buzdította tehát a vármegyét, hogy a rövidesen összehívandó országgyűlésre küldendő követeiket ennek megfelelően utasítsák majd.¹⁵

¹² B-A-Z. m. Lt. IV. 501/e. 2067/1806. sz.

¹³ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/e. 2068/1806. sz.

¹⁴ Honnyi törvény. Öszve-szedegette ettre-karchai Georch Illés, tekinetetes Posony és Zala vármegyéknek és nemes Vajka széknek tábla-birája és királyi hercegi ráczevi uradalom' ügyéssze. I–II/1–II/2–III. kötet. Pozsony és Pest, 1804–1808.

¹⁵ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/e. 1012/1807. sz.

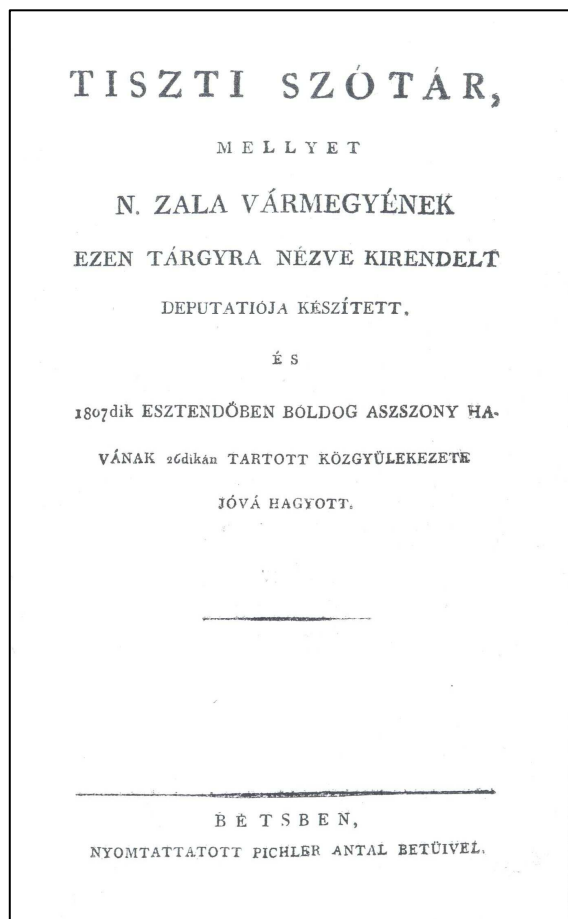

Cházár András és Szirmai Antal arcképe

1807. március 4-én, Pápán tartott közgyűléséből Veszprém vármegye arról tájékoztatta a törvényhatóságokat, hogy megtette észrevételeit az eddig elkészült szójegyzékekkel kapcsolatban és azt egy kifejezés-gyűjteménnyel együtt nyomtatásban is megjelentette.¹⁶ Következő lépésként pedig azt javasolta, hogy az országgyűlésen érjék el egy tudós társaság felállítását, valamint egy olyan választmány létrehozását, amely az eddig elkészült gyűjteményeket áttekinti és azok alapján egy „országszerte beveendő” munkát készít, hogy elejét lehessen venni minden további tétovázásnak és esetleges félremagyarázásnak. – 1807. január 26-án tartott közgyűléséből Zala vármegye is tájékoztatást küldött a többi törvényhatóságnak, amely szerint az általa már korábban felállított bizottság – ennek elnöke Nagy József vasvári nagyprépost volt – elkészített egy tiszti szótárt; e szójegyzék összeállítása során elsősorban Pest vármegye szójegyzéke és Szirmai Antal munkája volt a bizottság számára mérvadó, de mellettük neves irodalmárok (például Verseghy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Takács József, Tuboly László) magyar nyelvre vonatkozó műve-

¹⁶ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/e. 1292. sz.

it is felhasználta. Ennek a bizottságnak tünt fel, hogy a helyesírás „még igen különböző” az országban: az egységesítés, valamint a nyelv további művelése és gyarapítása céljából tehát Zala vármegye közönsége is egy állandó tudós társaság felállítását javasolta, amelynek tagjai a fentebb felsorolt irodalmárok és mellettük például Szabó Dávid, Virágh Benedek és Horváth Ádám lennének, tevékenységüket pedig az iskolai birtok biztosíthatná.¹⁷

A Zala vármegye által készített szótár címlapja

¹⁷ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/e. 1630/1807. sz.

Az út tehát, amely a törvény végrehajtásából fakadó nehézségek megoldásának érdekében készült szójegyzékektől elindulva egy tudós társaság felállításának az igényéig vezetett, ilyen módon rajzolódik ki a törvényhatósági határozatok tanulmányozása alapján. Egy előadás természetesen nem tud átfogó képet adni a folyamatról – arra azonban talán képes, hogy felhívja a figyelmet a levéltárakban rejlő iratanyag fontosságára.

* * *

Az 1806-ban és 1807-ben készült szó- és kifejezés-gyűjtemények közül kétségkívül kiemelkedik Szirmay Antal munkája. Erről, illetve a szerző személyéről egy másik előadásban már esett szó, az ott elhangzottakat szeretném kiegészíteni az alábbiakkal.

Szirmay Antal 1747. január 20-án született Eperjesen. Hét éves korában a szülei Sátoraljaújhelybe költöztek, ő ott járt iskolába is. Tanulmányai befejezése után közhivatali pályára lépett: Zemplén vármegyének lett előbb aljegyzője, majd 1777 és 1786 között főjegyzője. Jegyzőként a korszakban szokásos módon a levéltár felletti felügyeletet is ellátta: ő kezdte el a vármegyei iratanyag rendezését, amelyet aztán Kazinczy Ferenc folytatott. Kazinczyhoz egyébként szoros rokoni és baráti szálak is fűzték, az életrajzát is Kazinczy Ferenc írta meg. A levéltárban, a történeti források között eltelt idő eredménye több könyv lett: megírta például latin nyelven, két kötetben Zemplén vármegye történetét¹⁸ – ezzel a munkával veszi tulajdonképpen kezdetét megyénkben a helytörténetírás. (Érdekes, hogy pár évvel később, 1810-ben Szatmár vármegye történetét már magyarul írta, lefordítva benne a felhasznált latin forrásokat is.) Hogy mekkora hatással volt rá a levéltár és benne a történeti források, mutatja, hogy állítólag ő írta a levéltár vasajtájára a maig olvasható híres mondatot: „*Hic mortui vivunt et muti loquuntur*”. Legismertebb műve a sokat és sokak által idézett *Hungaria in parabolis*, amely Magyarországot mutatja be – természetesen latinul, de nagyon sok magyar betéttel (és éppen ezért gyakorlatilag lefordíthatatlanul).¹⁹

¹⁸ Notitia historica comitatus Zempleniensis. Budaë, 1804. és Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempleniensis. Budaë, 1805.

¹⁹ A fordítói nehézségek bemutatására hadd szabadjon felidézni a könyvben olvasható egyik kis anekdotát, amely a következőképpen hangzik. Egyszerre üresedett meg a plébánosság két Pest vármegyei faluban: Kókán és Uriban. A váci püspök kedvenc káplánjából plébánost akarván csinálni, megkérdezte tőle latinul, hogy a kettő közül melyik plébániát választja? A latinul feltett kérdésre a káplán természetesen latinul válaszolt: *Melius Cocam, quam Uri*, vagyis „inkább Kókát, mint Urit”. Ámde a latin mondatocska másképpen is fordítható, így: „Inkább a szakácsnőt, mint égni.” Mármint, ha belegondolunk a plébánosok és szakácsnők közmondásosan különös kapcsolatába, illetve, ha

Tárgyam szempontjából természetesen az a Kassán, 1806-ban megjelent munkája a legfontosabb, amelynek kissé körülményes címe (mai helyesírás szerint) a következő: *Magyarázatja azon szónak, melyek a magyarországi polgári s törvényes dolgokban előfordulnak*. Tulajdonképpen egy szótárról van tehát szó, amelynek feladata: megtalálni azokat a magyar szavakat, amelyekkel a közigazgatásban és törvénykezésben használt latin szavak felválthatóak.

Szirmay a szótár előszavában fogalmazza meg világosan a szándékait. A következőket írja:

„Múlt századokban az a' visszaélés férkezett be nemzetünkbe, hogy nem azért, mintha magyar nyelvünk a kifejezésekben és azoknak erejében szűkölködött volna, de azért, hogy legtudósabbnak a deák tartatott, az atyáink is hogy deákul tudni látszattassanak, a' legtökéletesebb kifejezéseket is akkori szólásnak módja szerint megdeákosították és a' két nyelvből összegyagvált, utálatos kavarákot csináltak.

Második visszaélés volt, mikor nem igen régen éppen csak azért idegen saruba öltöztettek minket, hogy a' magyar a' maga élő nyelvével nem élt: akkor felébredvén hosszas álmunkból, ismét új szólásnak módja szerint igen is megmagyarosítani kívántuk magunkat és a' régi eleink által bevett és minden nyelven bőven található, más nyelvekből eredett kimondások helyett új szókat, mellyeket még a született magyarnak is nehéz volt kimondani, kigondolván, magyar szép nyelvünket megundokítottuk.

Szükség tehát ezt a' két végsőt minden jó hazafinak elkerülni; nem szűkölködik a' mi valóban felséges nyelvünk sem erejére, sem elégségére való nézve a' tökéletes kifejezésekben... Ellenben amint a' deákok a' görögöktől, a' franciák a' deákoktól 's mások a' franciáktól sok szókat kölcsönöztek, úgy miért ne lehetne a' magyarnak is ezeket megszenvedni, mintsem hosszas környülrással a' nyelvét terhelni?”

Egy középutat ajánl tehát Szirmay, de nem kényelmességből, hiszen zsinórmértéké az ízlést teszi:

„... kötelessége a' jó fordítónak, hogy jó ízlése legyen és a' fordításban nem az eredetét, hanem igaz értelmét tekintse a' szónak. Úgy a «cancellariust» a' szónak eredete szerint korlátosnak nevezte valaki, de mivel ez nemcsak erőszakolt, hanem meg is alacsonyító kifejezés, maradjon nálunk ezután is, amint más nemzeteknél neveztetik: királyi udvari főkancellár.

Azonban az újabb magyarásokat sem lehet tellyességgel megvetni, amellyek nem erőszakosak. Mert a' polgári kormányban és pereinkben előforduló deák nevezetek is csak kigondolt új, 's többnyire deáktalan szavak,

ide vesszük Szent Pál híres tanácsát, amely szerint jobb házasságban élni, mintsem égni, akkor könnyű belátni, mennyire mélyen áthatotta a latin nyelv a magyar kultúrát.

mellyeket a' római Cicero sem értene, sőt durvának nevezne. Ha szabad volt ezeket a' deáknak koholni és még a' magyartól is a' «birsagium» szót kölcsönözni, miért ne volna szabad a' magyarnak is természeti új kifejezésekkel élni?"

S hogy ezeket az elveket valóban követte is Szirmay, arra maga a szójegyzék a bizonyíték. Kiderül ugyanis belőle, hogy nem sajnálva a fáradságot, elővette a régi szótárakat és ha talált bennük megfelelő szavakat és kifejezéseket, akkor következetesen azokat javasolta. Ilyen „régi jó szók” szerinte a pajtás, bajtárs, a felszedi a sátorfát, vagy a verbunkos – ezt az utóbbit például a „hadránc” szó helyett javasolta, amivé az újítók a latin „conductor” szót akarták magyarítani. Az egyes szavakhoz és kifejezésekhez gyakran hosszabb és igen érdekes példákat és magyarázatokat fűzött: így a „vigilator”-nál, ami helyett ő a „virrasztó”-t javasolta, leírta, hogy *„Régenten a' magyaroknál külön virrasztó volt, akinek az ő'r hajnalban így kiáltott: «Szólalj meg, virrasztó, szólalj meg!» És ő visszarivalgott: «Hajnal vagyon, szép piros hajnal!»* Igaza bizonyítására többször nyelvészeti fejtegetésekbe is bocsátkozott. A latin „scriba” szót például ő „íródeák”-nak magyarította az újítók általa javasolt „írász” helyett, mert mint írja: *„ezen végzet: -ász, tétetik név után és jelent azzal gondviselésésképpen való bánást, mint lovász, kanász. Az «ír» pedig nem név, hanem ige.”*

Talán ez a néhány kiragadott példa is bizonyítja, nem véletlen, hogy – mint fentebb láttuk – Szirmay munkája más vármegyékben is mintául szolgált és a szerzőt méltán sorolhatjuk a magyar nyelv megújításának jelentős alakjai közé, életműve pedig megérdemli a további vizsgálatokat.

FÜGGELÉK

**CHÁZÁR ANDRÁS ELŐTERJESZTÉSE
GÖMÖR VÁRMEGYÉHEZ**

Tekintetes nemes Vármegye!

Messze láttak azok az elhunyt őseink, a' kik a' királyoknak a' magyar földön lakásaikat, a' királyi magzatoknak a' magyar nyelvben és szokásokban való tanítástokat törvények által olly sokszor sürgették; messze néztek azok az országnak képviselői is, a' ki az 1791, 1792. és 1805-dik esztendőben tartott ország gyűléseiben a' magyar nyelvnek tökéletesebbítését szinte szíveiken viselvén, azt törvénybe írták. A' tapasztalás, az előre való szemeskedés kétségkívül vezérlette és lelkesítette őket!

Tudniillik látták, hogy a' míveletlen nyelv míveletlen 's erőtelen nemzetet, a' kimívelt hatalmast és fényeskedőt szül. Látták, hogy a' nyelvnek míveletlensége a' természeti nemes érzéseket 's indulatokat megfojtja, 's a' nemzetet később hamarabb szolgásra juttatja. Látták egyszóval, hogy odalesz a' magyar, ha nem lesz magyar; ha nem lesz is, nem a' lesz, a' kinek lenni kellene, avagy a' mi lehetne. A' mit ők láttak, én is úgy nézem, érzem.

Ugyanazért édes érzéssel vettem azokat a' híreket, a' mellyek némelly nemes vármegyéknek a' hazai nyelvnek tökéletesebbítésére törekedő intézetjeiket jelentették.

Én is szülöttje lévén a' hazának, a' szülőanyának áldozattal tartozok. Régenten a' kinek hízott marhái nem vóltak, gerliczékkel, a' kinek búzája nem termett, vadócczal áldozott. Én is úgy: a' mim van, azt adom.

Olly távol vagyok attól, mint az éntöllem, hogy olly valamit akarnék eléadni, a' millyent más nem. Csupán a' gondolkodásra nyújtani kívántam másoknak alkalmatosságot. A' fénkö vasat élesít, ha maga nem hasít is. Én is csupán a' gondolkodóknak akartam rágnivalót nyújtani.

A' nyelvemet szeretem és azt kívánám, hogy az angyalok is azon beszélnének. Az egy maroknyi zsidók a' mindeneknek Istenét is zsidó nyelvűnek tartották. Azt tartották tudniillik, a' mit lenni kívántak. Közelíték a' czélhoz!

1. §. A' dolgoknak megnevezése 's névadás: önkényből származott találmány. Célja volt e' találmánynak az, hogy a' népek egy dolgot a' másiktól megkülönböztethessenek 's egymással gondolataikat közölhessék. Látható, hogy

2. §. a' nevek adásában a' névadók a' természetnek három országában lévő dolgoknak – valóságoknak – természeti tulajdonságaikat, érzéseiket, hangzásaikat, külső formáikat, megesmért erejeket 's a' t. a' mennyire eltalálhatták, jelelték,²⁰ a' hol ezt el nem találták, vagy az új találmányoknak feltalálóról,²¹ vagy a' feltalálók lakhelyeiről²² vették a' nevezeteket, avagy pedig követték a' megnevezésben az önnön kényeiket.²³

3. §. Az emberek megszorodásával szaporodott a' bujaság, ínyeskedés, fényeskedés (*luxus*), szaporodott a' szükség, ezzel a' mesterségek, következés szerint a' találmányok.

4. §. A' mi nem vólt, annak neve sem vólt. A' lettnek nevet kellett adni. Így szaporodtak a' találmányokkal a' nevek, így *teremtettek* az új szók.

5. §. A' melly nemzetnek nyelve van, annak betűi is vannak, vagy lehetnek. A' hol betűk vannak, ott a' betűknek is öszvefoglaltathatása is (*syllaba*) lehet, van is. Az öszvefoglaltatott betűk szülik a' szót, a' nevezetet.

6. §. A' magyarnak is vannak betűi. Ha tehát más nyelvű nemzetek a' betűket öszvefoglalván, szókat csinálhattak 's neveket adhattak, miért ne adhatna a' magyar is a' maga nyelvén szinte úgy neveket, valamint mások adta és adnak?

7. §. Bizonyos az, hogy a' magyar nyelv sok szók és nevezetek nélkül szűkölködik, de szinte olly bizonyos az is, hogy azt a' fogyatkozást se a' nyelvnek meddőségében, se természetében keresni nem lehet. Mert a' hol betűk vannak, ott lehetnek öszvefoglaltatások is és így szók is, nevek is, a' hol hang van, ott hangzást is, hajlást is lehet a' szónak adni. E' szerint

8. §. valamint más kimívelt nyelveken, úgy a' magyaron is mind a' vólt és lévő, mind a' leendő dolgokat 's egyebeket meg lehet nevezni: következőképen a' ma-

²⁰ P. o. az Isten Ádámot (mint földből vettet) *Ádámnak*, Évát (mint élő) *Évának* nevezte. Mos. 1. könyv, 10. vers.

²¹ Így p. o. a' gróf Török tinktúrája *Török tincturának*, az iglai pilulák a' feltalálóról *Schwartz piluláinak*, a' magyar királyné vize (ezt Erzsébet, a' Róbert Károly felesége találta fel) *magyar király víznek*, a' magyar Szent Erzsébet pilulái *Szent Erzsébet piluláinak* neveztetnek. Lásd Horány, I. r. 614–615. lap.

²² Így a kocsi nemes Komárom vármegyének Kocs nevű helységében találtatott fel. Illyen szekeren utazott Post László Párisba a' maga mátkájához. Végre a' szekér nevezet kimaradván, a' kocsi szekér *kocsinak* neveztetett.

²³ Ádám is szabad tetszése szerint adott a' barmoknak, égi madaraknak és minden mezei vadaknak neveket. Mos. 1. könyv, 19, 20. vers.

gyarból az idegenektől kölcsönzött szókat kihányani, kiküszöbölni, honjaikba visszautasítani 's azok helyett más, magyar hangzású 's hajlású, a' nevezendőknek természetekhez, képjeikhez alkalmaztatott szókat 's neveket tenni.

9. §. A' scythák elfoglalván a' magyar földet, egyedül csak a' vólt honjokban esmértes dolgoknak neveiket hozták ide magokkal. A' nem esmérteknek neve sem lehetett. Így a' melly esmértes dolgokat itt találtak, azoknak vagy itt gondoltak neveket, vagy a' meggyőzetettektől kölcsönöztek. Kölcsönöztek az itt talált és lassan-lassan beszívárgott németektől, főképpen pedig a' népes tótoktól számtalan szókat. A' kölcsönözötteknek azonnal magyar hangzásokat 's hajlásokat adtak, mással hangzó betűket (*consonantes*) a' magában hangzókkal (*vocales*) lágyították 's megmagyarosították. P. o. *király, nádorispány, bán, mészáros, pecsenye, vacsora, ebéd, asztal, ablak, kemény, kólcs, koczka, pásztor, szereda, csötörtök, péntek, taraczk, pemete, bodnár, póráz, garmada, garád 's a' t. eredeti tót szók. Nemkülömben vándorlás, sacczolás, ostromlás, masírozás, sáncz, táncz, czél, fortély, fertály, font, herczeg, ércz, salak, fölöstök, czin, pléh, zsámolly, istráng, pintér, csöbör, fukar vörfély, ház: nyilván való német szók.*

10. §. Hogy ezeket és többeket ilyeneket a' magyar vette által a' tótoktól és a' németektől, világos. A' magyarok se királyt, se herczeget, se nádorispányt 's a' t. honjokban nem esmértek. Itt találták ezeket a' nevezeteket 's magokévé tették. De a' természeti tulajdonsága is Mutatja az e' fële szóknak az ő idegen eredeteiket.

11. §. Idő folytával, minekutánna főképpen olvasni kezdettenek tanulni, általvevegettek a' görög és deák nyelvből is szókat. Ilyenek p. o. a' *mód, forma, summa, sors, próba, matéria, fundamentom, testámentom, templom, mise, klastrom, káptalan, óltár, plebános, kurucz, sakramentom, ereklye, ispotály, lajstrom, jus, taksa, porczió, kapitány, história.* Ilyenek az *ekklésia, püünkösd, érsek, püüspök, kanonok, eretnek, krónika, arithmetica, angyal, arkangyal, sátán, alamisna.* Ezek görög, amazok deák eredetű szók. Sőt két idegen szókat is öszveforrasztván, azokból magyarat csináltak, p. o. a' *viczeispány* nevezetnek fele deák, a' fele tót szó. Ilyen szó a' *viczekirály* is, ilyen az *érczherczeg* is. Ennek fele görög, a' más fele német 's a' t. Itt se szüint meg az idegen szóknak kölcsönözése.

12. §. A' magyar a' távolabb lévő népekkel és a' külföldieknek természetményeivel is megismerkedett. E' mellett a' nép szaporodásával szaporodtak a' találmányok is. A' honi találmányoknak tetszések szerint neveket adtak, a' külföldi holmiket vagy az általvett nevekkal, mint p. o. a' *kávét, tét, csokoládét, tobákot,* vagy az általvetteknek honjaikról, mint a' kordobai bőrt *kordoványinak,* a' perui fahéjat *kínának,* a' tatár kását *tatárkának,* a' németből *hajdenának,* Pergamótól az íróbőrt

pergaménának (valamint az idegenek a *tokaji bort* nem bornak, de csupán *tokajinak*) nevezték. Ezekből következtethetik, hogy

13. §. valamint más nyelvű nemzetek a' magok nyelveiken neveket adhattak, a' szerint adhat a' magyar is. Nem is lehet mindaddig a' magyar nyelvet a' tökéletesek közé számlálni, míg ő mindent a' maga nyelvén nem nevez. Egyedül csak a' lehet kérdés:

1. *Meg kell-e az idegen nyelvekből kölcsönözött és magyarrá vált szókat tartani, vagy azokat is magyarral fel kell cserélni?*
2. *Minémű utakon lehetne akár azt végbe vinni, akár egy szóval: a' nemzeti nyelvet tökéletessebbíteni?*

Kétségbe nem hozható *elsőre* nézve, hogy a' neveknek megváltoztatása nemcsak a' köznépnél, de még az olvasottaknál is eleintén nagy zavarodást okozna. Ugyan azért a' deák is a' görög mesterszókat (*technicos*) megtartotta,²⁴ más nyelvek is sokakat átvettek azokból. Ebből a' tekintetből Cziczero is²⁵ Márk fiának a' deák nyelv tanulása mellett a' görögöt is javallotta. Tudniillik

14. §. Más nemzeteknek alábbszállásával a' görögökre szállottak a' tudományok által. A' görög tudósok kiváltképen a' tudományoknak tetszései szerint adtak, szabtak 's osztogattak neveket.

15. §. A' tudományok általköltözvén a' deákokra, megtartották ezek a' görög nevezeteket, mert a' dolgon nem esmérvén, a' magok nyelvén nevezni se tudták. Úgy van! A' nem nevezhetés a' tudatlanságnak jele 's tanúja! E' szerint

16. §. minekutánna az esméretlen dolgok esméretesekké és a' tudományoknak kiterjedésével napról-napra esméretesebbekké léznek, mi állhat ellent, hogy a' magyar is tiszta magyarat ne beszélne? Hogy ne adhatná vissza az idegennek azt, a' mit tőlle a' tudatlanság idejében felcsipdegélt? Valóban!

17. §. A' fenyegetődő zavarodás egy emberi kornál tovább nemigen terjedne: a' helybe hagyandó szók bévevődnének az írásokba, könyvekbe, tanítatnának az iskolákban, általköltöznének a' törvény- és papi székekbe, beférkeznének az újságokba újságokba, játszó színekbe – egyszóval a' szerint közönségesekké lehetnének, valamint az anglusoknál, a' francziáknál azokká lettek az általok talált 's meg-

²⁴ Illyenek a' pszihologia, filozofia, etika, metafisika, fisika, elektrum, matézis, deantropus, filantropus, apodiktikus, kategorikus.

²⁵ De officiis liber 1. §. 1.

állított szók. A' köznép is lassan-lassan úgy hozzájok szokna, a' min az ezelőtt előtte esmérletlen nevekhez hozzászokott.

18. §. A' magyar nyelv szűz nyelv. Nincsenek leányai. Hasonlósága lehet más nyelvekkel,²⁶ de elválaszthatatlan öszveköttetése eggyel sincs. Így leány nyelvei nem lévén, más tölle függő nyelvekben zavarodást nem szülne. A' mit maga magának főzne, azt maga könnyen és jóízűen meg is emészthetné. Egyébaránt

19. §. ítéljen ki-ki, a' mint teszik, én azt hiszem 's tartom is, hogy ha magyar nyelven mindent kiadni lehet, a' mint lehet is, a' magyar nyelvet minden idegen szóktól ki kell tisztítani és mint szűz nyelvet szüzesíteni.

20. §. Én még a' magyar földre általköltözött 's itt letelepedett idegeneknek is, jelesül a' nemesi tettettendőknek magyar neveket adnék. Egyedül csak a' keresztneveket hagynám meg. A' keresztények keresztneveik nagy részint zsidó-görög eredetűek ugyan, de ezeknek megváltoztatása kipótolhatatlan zavart tenyésztené.²⁷
– Most

21. §. a' másodikra lépek. A' felséges országglónak neve 's védelme alatt, köz erővel olly társaságnak kellene felállítatni, a' mellynek a' magyar nyelvnek tökéletesebbíttetése egyetlenegy foglalatossága lenne. Ezen az úton kezdődött a' francia, német, anglus nyelveknek is kimívelése.

22. §. A' német nyelvmívelő társaság az 1617-dik esztendőben, a' francziáké a' híres *Richelieu* kardinál alatt állítattak fel. Ezeknek a' társaságoknak minden törekedések oda intéztetett, hogy a' nevetlen dolgoknak alkalmas neveket adjanak, az ő nyelvek a' kölcsön vett foltoktól 's rongyoktól megtisztíttasson és a' maga tulajdon köntösébe általöltöztetve, nemzeti díszével kevéskedhessen.²⁸

²⁶ P. o. a' laplandiai finlandiaival, némelly napkeleti nyelvekkel 's a' t. a' mint írják.

²⁷ P. o. *Ádám* (földi), *Gedeon* (pusztító), *Áron* (erős hegy), *Ábrahám* (sokasságnak atyja), *Dávid* (szeretet), *Jób* (bánkódó), *Móses* (vízből kifogatott), *Mihály* (ki olly, mint az Isten), *Gábor* (Isten erősege) zsidó szók. Görögök az *András* (erős férjfi), *Péter* (kőszikla), *Sándor* (felsegítő), *Miklós* (nép győző), *Zsusánna* (kellemetes) 's a' t. Általjöttek a' deákoktól számtalan keresztnevek, mint *Ágoston*, *Justin*, *Orbán*, *Konstantin*, *Adjut*, *Viktor*, *Vincze*, *Maksimilián*, *Karitás*, *Fidesz* 's a' t. Általjöttek a' németektől is, mint *Károly*, *Gottfrid*, *Gottlieb*, *Imre*, *Zsigmond*, *Ferencz*, *Fridrik* 's a' t. Végtere az újakon kapkodók a' bévett idegen neveket még idegenebbekkel, p. o. *Joannát Zsanettel*, a' *Borbálát Babettel*, a' *Katalint Katonnal* 's a' t. (talán, hogy a' nevek az ekklésiák jegyzőkönyvekben nem lévén, az időségek meg ne tudódjon) cserélték fel.

²⁸ Lásd Pannonia Feniksz 136, 137. lap.

23. §. A' magános 's köz erő 's tekintet nélkül felállított társaságok az illy nagy végnek elérésére elégtelenek, nem is tartók. A' szomorító tapasztalás tanúja annak, hogy alig ért egy 's más a' felállottak közül rózsza kornál hosszabb időt. A nap-kelet együtt járt a' nap-nyugottal. Nem is lehet az másképen!

24. §. Senki egy az egésznek áldozatjává nem lehet. A' búcsút pénzzel járják: a' nagyra való törekedés[t] a' kész kenyér 's várt jutalom szüli és neveli. Így egyedül csak a' köz erő 's tekintet tarthatja fel a' társaságot, előmenetelesítheti pedig az öszvecsatolt törekedés, a' nemes nagyra vágyódás, a' hazafiúi szent tűz, az alacsony maga kedvellésnek (*egoismusnak*) kevély megvetése 's a' t. Ugyanis

25. §. nem lehetne-é p. o. a' hazafitatottak által lefizetett és ezentúl is fizetendő pénzeket erre a' nagy következtésű intézetre fordítani? Nem lehetne-é, ha ama nem lehet, egy roppant országnak másféle kútfőket is találni, a' mellyek ezt a' nagy véget erőltetés nélkül is eszközölhetnék, siettethetnék, könnyen ellátható következtésekkel béfejezhetnék? – Magától érthető, hogy

26. §. a' társaságnak tagjait az országnak minden vidékeiből kellene kiszedegetni. Majd minden környéknek különös és mástól különböző szavai 's szavainak tulajdonságai (*dialectus*) vannak. Az egyenlőségnek béhozása tehát megkívánja, hogy a' voltak helyett helyesebb és a' nyelvnek természetéhez illendőbb új szók állítassanak meg és tétessenek közönségessé. Magától foly az is, hogy

27. §. a' választandó tagoknak a' tót és német nyelvekben jártasoknak kellene lenni. Csak ezek, nem mások különböztethetik meg a' magyar eredetű szókat a' vendég szóktól. Vannak magyarok, a' kik magyaron kívül más nyelvet nem értvén, a' kétségen kívül tót, német szókat mint magyarokat körmeik szakadásokig védelmezik. A' nyelveknek nem tudása szüli az e' féléket. Ezeken felül

28. §. a' görög és deák nyelvekben se kellene azoknak idegeneknek lenni. Főképen a' tudományokat illető dolgok rakva vannak a' görög és deák szókkal. A' ki tehát azokat a' szókat, a' szóknak eredetét, természetét nem érti, szerencsés fordító nem lehet. Azt említeni se kellene, hogy

29. §. a' tagoknak a' természetnek, lett dolgoknak, a' nemzetek természeti hajlandóságainak, szokásaiknak 's a' t. tudományában szinte jártasoknak kellene lenni. Ha e' nem lesz, a' bévett idegen szók helyett még idegenebb magyar szó tétetődne, a' jó idegen rossz itthonival cseréltetne fel. P. o. miképen adhat ennek vagy amannak az esméretlen állatnak, ennek vagy amannak a' fűnek-fának, ennek, amannak a' nevetlen ásványnak nevet, a' ki azoknak természeteiket vagy tapasztalásból, vagy olvasásból nem esméri? Miként adhat az *ereklyének* magyar nevet, a'

ki nem tudja, mi a' *reliquia*? Miként fordíthatja az *eretneket* magyarra, a' ki nem tudja, mi az *'ερετικος*? Hogy hogy adhat a' *nádorispánynak* nevet, a' ki nem érti a' tótót? Hogy teheti az helyyessen a' hódolást magyarra által, a' ki a' német *Holdot* vagy *huldigent* nem érti?

Ennek itt vége van: tótdalékul még egy-két szót!

30. §. Vélekedésem szerint a' gondolkozó hazafiaknak elég tágas alkalmatosságot nyújtottam annak bővebb meggondolására, kell-e, és mint tökéletesebbíteni a' nemzeti nyelvet? Semmit meghatározva nem adtam elő. A' mit gondoltam és kívánok, azt közlöttem. A' helyessebbeknek kész vagyok helyt adni. Azomban azt erősen hiszem, tartom is, hogy

Még a' magyar magyar nem lesz, addig a' magyarnak álló országa nem lesz. A' ki ezt magával el nem hitheti, olvashatja ama megbecsülhetetlen orvos *Decsi Sámuel* úrnak Pannoniai Fenikszét.²⁹ Nem lehet azt kétségbe hozni, hogy egyedül a' nyelvnek kimívelésétől függ a' nemzetnek dicsősége, az országnak boldogsága, dísze, örökösítettése. Minden vad nemzet a' kimívelt nyelv által lett esméretessé, nagyá és rettentővé, következés szerint bátorságossá.

31. §. A' nyelvhez tartozik a' ruházat is. Monteskö³⁰ Plátónak és az ő tanítványának, Aristotelesnek tanításaikból megjegyzette azt, hogy csak a' muzsika is elégséges az országglás módjábanak megváltoztatására: hát a' nyelvnek, hát a' ruháznak, hát a' nemzeti józan szokásoknak elhagyása? 'S a' t. Ezekhez képest

a' kinek kedvesebb a' nemzeti nyelvnél, ruháznál, szokásnál az idegen, hogy kívánhatja az a' magyar kenyeret enni, a' magyar bort innya? Miért nem távozik el az az idegen földre? Miért nem mellyeszi magát a' francia öltözetben Párisban az, a' kinek a' magyar ékes ruhánál kedvesebb az idegen? A' kinek a' magyar érzékenyítő hang 's dal unalom, miért nem gyönyörködteti magát az olással az az olasz földjén? Vagy miért nem tánczoltatja a' lengyellel a' medvét otthon? A' ki a' magyar díszes öltözetet megveti, méltó, hogy Ádámnak a' megesés előtt vólt ruhájával ruhájával ruházkodjon. A' magyar kenyeret evőnek kívül-belül, elől 's hátul, testestől, lelkestől magyarnak kell lenni. Mivel pedig se a' különös társaságok, se egy vármegye nemzeti nyelvet nem csinálhat,

32. §. mind a' felséget, mind a' felséges nádorispányt meg kellene az iránt kérni, hogy a' legközelebb hozódott törvényre tekintve is a' magyar nyelv kimívelésének gondját 's hathatós és munkás előmozdítását a' felséges királyi helytartó tanácsnak első kötelességei közé számlálni méltóztasson. Egy vármegye keveset mozdíthat: arra nézve

²⁹ Kinyomtatott Bécsben, 1790-dik esztendőben.

³⁰ K. IV. R. 8.

33. §. szükséges volna az országnak minden vármegyéit, királyi városit megszóllítani és a' közügynek öszvevetendő vállakkal leendő előmozdítására serkengetni. Élni kell az idővel, idő után nem lehet! Most a' felséges nádorispány magyar tűzzel lángol: magyarul tud, tanul, magyar köntös fényeskedik rajta, most a' felséges uralkodó a' királyi magzatjait magyarul tanítatja, maga is midőn a' magyaroknál mulat, magyar öltözetben jár. Ha ezek magyarok és lenni is akarnak, hát a' magyar nem fog-é akarni magyar lenni? Bizonyára!

Ha a' tekintetes nemes vármegye a' magyar nyelvnek kimívelésére a' jeget megtörendi, követői lesznek, és valamint az *Aténásbéliek Falérius Demeternek* emlékezet-oszlopot emeltek, úgy a' következő századok csak e' világnak elenyészésével elmúló oszlopot fognak emelni ennek a' tótnak tartott *Gömör vármegyének*. Én a' koporsóm felibe is azt kívánom íratni, hogy magyar voltam, vagy lenni akartam, másokat is létetni kívántam. Mindezek között szünetlen tisztelettel élni és halni kívánok

a' tekintetes nemes vármegyének alázatos szolgája

Cházár András m. k.

EGY INTÉZMÉNYI LETÁR TANULSÁGAI.* A PATAKI KOLLÉGIUM GAZDÁLKODÁSÁNAK ÁTVILÁGÍTÁSA KAZINCZY KORÁBAN

UGRAI JÁNOS

Bevezetés

Talán nem méltatlan a Kazinczy-emlékünnephez, hogy az alábbiakban egy olyan tanulmányt teszünk közzé, amely egyáltalán nem említi Kazinczy Ferenc nevét. Ezt azért kockáztatjuk meg, mert egyfelől az ünnepelt anyaiskolájával, a sárospataki kollégiummal foglalkozunk, másfelől ráadásul egy olyan aspektusból közelítünk témánkhoz, amely nagyon is közel állt az iskolavizitációkat oly szívesen folytató Kazinczyhoz.

A Sárospataki Református Kollégium működését felügyelő – koordináló Tiszán-
inneri Református Egyházkerület 1815-ben rendelte el az iskola ingó és ingatlan javainak teljes összeírását, számbavételét. A feladattal megbízott ún. Nagy Deputatio által a munka befejezéseként készített terjedelmes jegyzőkönyv egyik utalása szerint egyértelműen a kollégium gazdálkodását jellemző súlyos nehézségek miatt határozták el a szokatlanul részletes intézményi leltárt. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az egész régióban kétségtelenül nehéznek számító esztendőök közül épp 1815-ben Sárospatakon más is történt.

Ebben az évben váltotta – legalábbis részben – az egyházkerületi, s így a kollégiumi főgondnoki pozícióban az iskolát már-már legendás elkötelezettséggel fejlesztő gróf Vay Józsefet gróf Lónyay Gábor. Bár semmilyen forrás nem utal arra, hogy konfliktus övezte volna ezt a váltást, s Vay 1821-es haláláig meg is maradt társ-főgondnoknak, mégsem tekinthető véletlennek a Deputatio összehívása. Ekkor már évek óta alig-alig jutottak előbbre a több mint egy évtizede elhatározott új épületegyüttes kivitelezésével, aggasztó híreket kaptak az előjárók a kollégiumi gazdálkodás gerincét biztosító gazdasági egységek (szőlőbirtokok, kocsmák) állapotáról és jövedelmezőségük hanyatlásáról. Sőt napi szinten jelentkeztek a súlyos finanszírozási gondok: már a szőlő- vagy a mezei munkákhoz feltétlenül szükséges napszámosokat sem tudták kifizetni, a kollégium tartozott professzorainak és a deákok sem juthattak az iskola által ígért kenyéradagjukhoz. Nem csoda tehát, hogy a főgondnoki felelősséget és terheket vállaló főúr a tisztánlátás jegyében lényegében az intézmény átvilágítását kezdeményezte. Ugyan erre közvetlen forrást nem találtunk, de feltételezésünket mindenképpen erősíti, hogy Lónyay neve nemcsak sűrűn

* Írásunk az MTA Bolyai János Posztdoktori Ösztöndíjának támogatásával (2008–2011) készült. (U.J.)

felbukkan a közölt iratok végén az aláírók sorában, hanem ő elnökölte is a deputatiót. Az új főgondnok tehát közvetlenül és tekintélyes részt vállalt a gazdálkodás hiányosságainak feltárásából.

A részletes, teljességre törekvő, s az utolsó krajcárt és szöveget is lajstromba vevő dokumentumok érzékletes képet nyújtanak arról, hogy milyen összetett gazdálkodás, milyen erőviszonyok és milyen nehézségek jellemezték a korabeli protestáns iskolakollégiumokat. A forrás rövid bemutatását követően néhány intézménytörténeti tanulságot igyekszünk kiemelni. Ennek megfelelően elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen válságkezelő intézkedések körvonalazódnak az első ránézésre túlnyomóan csak helyzetfeltárónak tűnő tudósításokból és számokból. Jelen írásunkban nem foglalkozunk a forrás két fontos lehetséges elemzési szintjével: sem az összeírás muzeológiai, sem pedig részletes gazdaságtörténeti elemzésére nem vállalkozunk.

A forrás: az intézményi leltár iratai

A 33 változó terjedelmű iratból álló forrásegyüttes a Tiszáninneri Református Egyházkerület sárospataki levéltárában időrendi sorba rendezve található meg.¹ A közelmúltban az egész szöveget sajtó alá rendeztük, hangzashű átiratban, a mai helyesírási szabályokat követve publikáltuk. Az átirat dokumentumok egy szerény, valamivel több mint 100 oldalas kötetet töltenek meg.² Az idetartozó források három csoportba sorolhatóak. Először a leltározás fő eredményéről, a több napon át folyó végső tanácskozás jegyzőkönyvéről kell szólnunk, hisz ez a Nagy Deputatio által tárgyalt összes kérdésre, az előzetes, feltáró vizsgálatok során felmerült összes szempontra és problémára reflektál. A második csoportba azok a levelek, kérvények, tanúsítványok, jelentések, helyenként egészen aprólékos részvizsgálati jegyzőkönyvek tartoznak, amelyek mintegy előkészítették a terepet a zárótanácskozás döntéshozói számára. Végül a leltári iratok közel felére kiterjedő táblázatok alkotnak egy újabb egységet: néhol egészen bonyolult, sok-sok adatot tartalmazó, esetenként 10-15 évet felölelő tételes kimutatásokat találunk, amelyek láthatóan a lehető legprecízebb összesítés céljával készültek. A forrás egésze nemcsak jól olvasható, hanem a kor viszonyaihoz képest egységes szerkezetűnek, logikusan felépítettnek is mondható. Leginkább a táblázatos kimutatások alapos feldolgozását nehezíti ugyanakkor, hogy rengeteg mértékegységet használtak az összeírók, s ezáltal esetenként akár egyetlen irat különböző évekre vonatkozó feljegyzéseinek összehasonlítása is komoly munkát igényel.

Az intézményi leltár tartalmát illetően megállapíthatjuk, hogy a kollégium ingó

¹ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540–15.586. (A jelzetek alatt előfordulnak másolatok, duplikátumok – ez magyarázza, hogy 33-nál több jelzetszámot foglal el az irategyüttes.)

² UGRAI 2009. A könnyebb visszakeresés érdekében az alábbiakban az eredeti dokumentumra és a forrásközlés oldalszámára egyaránt hivatkozunk.

és ingatlan vagyonának szinte teljes körű feltérképezésére törekedett a bizottság. Mindez persze nem a mi fogalmaink szerinti felsorolást jelenti. Leginkább a helyrajzi jellegű adatok hiányoznak a forráshalmazból: pusztán ennek segítségével nem lehet rekonstruálni a kollégium épületeinek és birtokainak helyszínét és nagyságát. (Valószínűleg azért, mert ilyen pontos regiszter nem is állt akkoriban rendelkezésre. Legalábbis alább láthatjuk, hogy épp a Nagy Deputatio bízta meg egyik profeszszorát az ingatlan vagyon pontos felmérésével.) Továbbá alig-alig olvashatunk utalást például a kollégium iskolaszereiről és bútorzatáról vagy a kollégiumhoz tartozó mezőgazdasági üzem állatállományáról. Ezzel szemben részletesen foglalkozott a bizottság a kocsma és a kollégium egyéb, javításra szoruló épületeinek, valamint a nyomdának az állapotával, felszereléseiével, az adományozás rendjével és a szőlőgazdálkodásban mutatkozó feladatokkal. Továbbá több évre, helyenként másfél évtizedre vonatkozóan tételes táblázatos kimutatások rögzítették a kollégium ösztöndíj-alapítványainak és különböző szőlőbirtokainak állapotát, gabonaforgalmát és tőkepénzeinek alakulását. Láthatóan nagy hangsúlyt fektetett a Nagy Deputatio a megfeneklett kollégiumi építkezés viszonyainak feltárására. Ennek köszönhetően az ahhoz összegyűlt és felhasznált materiákról és pénzeszközökről is precíz összeítést készítettek, s mindezt kiegészítették bizonyos, a továbblépés sikerével kecsgető elképzelésekkel.

A tradicionális gazdálkodás pártján

Az intézményi leltár és az ahhoz kapcsolódó javaslatok egyik legfontosabb tanulsága a kései olvasó számára, hogy a sárospataki kollégium szétaprózott gazdálkodásán a válság dacára sem kívántak változtatni. Ekkoriban még fel sem merült a Bodrog partján, hogy egyes, egy oktatási intézmény fő funkciójától egészen távol eső, ráadásul inkább csak költségekkel és vesződséggel járó, semmint biztos jövedelemforrásként szolgáló gazdasági tevékenységeket beszüntessenek. Pedig az eddigi kutatások kellő mélységben bizonyították, hogy a 19. század elejére Debrecenben mindenképpen, de Sárospatakon is egyértelműen érzékelhető változás ment végbe a kollégiumi gazdálkodás struktúrájában. Az erőforrások és az erőfeszítések koncentrációja – mai kifejezéssel: a profiltisztítás – révén egyre kevesebb, ám egyre szakszerűbben kezelt és egyre biztosabb bevételi forrásra támaszkodhattak az iskolakollégiumok. Protestáns voltuk miatt ugyan továbbra sem reménykedhettek (sem egyházi, sem világi) központi támogatásban, s ezért továbbra sem mondhattak le az önálló gazdálkodásról. Ám ebben az önrendelkezési jogot és önfenntartási kényszert egyszerre jelentő helyzetben a debreceni és a sárospataki kollégium is – igaz, különböző tempóban – fokozatosan feladta korábbi szerteágazó gazdaságát. A malomtól a kőbányáig, a kocsmától a mészárszékiig, a gabonatermeléstől a szőlészetig, a kocsik és a hordók bérbeadásától a bérlegeltetésig terjedő majorsági gazdálkodás egyes elemeit fokozatosan, egyre gyorsuló ütemben szorította ki a jól jö-

vedelmező, egyféle szakértelmet igénylő, az időjárás viszontagságoktól függetlenül hitelezési tevékenység.³

Az 1815. évi sárospataki intézményi átvilágítás megjegyzései arról tanúskodnak, hogy napi szinten a döntéshozók ezzel a folyamatban lévő szerkezetváltással nem voltak teljesen tisztában, s többnyire alternatívaként sem fogalmazódott meg az eladás, a bérbeadás, azaz egy-egy kisebb jelentőségű gazdasági tevékenység megszüntetésének az ötlete. Sőt, a városszéli erdőhasználati jog fenntartásának szükségességét egyetlen rövid mondatban szögezte le a Nagy Deputatio. Ugyancsak indoklás nélkül, magától értetődő természetességgel írták elő az előjárók a kollégium gazdasági vezetőinek, hogy tanulmányozzák a szomszédos földesúri birtokokon használt szélmalomok működtetését, s tárják fel, miként lehetne ezzel is bővíteni az iskola gazdálkodását.⁴

Hogy a mai olvasó számára aránytalanok tűnő gondok, feladatok sem vetették fel a bérbeadás, az adott tevékenységtől való megszabadulás ötletét, annak legékezebb példáit a szőlőgazdálkodással kapcsolatos, részletes feljegyzések és instrukciók szolgáltatják. Így például a vizsgálat a kocsmá állapotát minden tekintetben riasztónak találta.⁵ A közel húsz italmérő edény közül mindössze egynek az úrmértékét találták rendben a küldöttek, a többi mind alkalmas volt arra, hogy megkárosítsa a vendégeket. A bormérő palackok és butéliák terén például ilyen viszonyok uralkodtak: *„Az első icce találtatott 3½ römpölyösnek. A második ugyanannyinak. A harmadik három römpölyösnek és valamivel többbecskébbnek. A negyedik ennél kevéssel kisebbnek. Az ötödik a negyediknél nagyobbnak valami egy evőkanállal. A hatodik olyan, mint az ötödik. A hetedik legnagyobb, mindazáltal ez sem üti meg a törvényes mértéket. A nyolcadik olyan, mint a hetedik palack (ez butelia). A kilencedik butelia nagyobb, mint a nyolcadiknál, de az igaz iccénél kisebbnek. A tizedik butelia olyan, mint a kilencedik.”* Ha tudjuk, hogy az icce 0,84, a römpöly pedig 0,209 liternyi egységet jelentett, akkor láthatjuk, hogy egyik-másik edény használatakor akár 10%-kal nagyobb mértékben is becsapták a kollégiumi kocsmá borozóit. (Hasonló visszásságokat fedeztek fel a pálinkamérés eszközeinél is.) De nemcsak a mérésnél járhatott rosszul a vendég, hanem a kapott bor minősége kapcsán is könnyen járhatott szerencsétlenül: a kollégium által termelt saját és a készletek kipótolására vásárolt borok között óriási volt a különbség, ami miatt a praebitor egyes vett borokat saját borral volt kénytelen vegyíteni, hogy egyáltalán el tudja adni. A kocsmá pincéje is aggasztotta a deputatusokat: lényegében az egész helyiség vízben, sárban úszott, mivel mind felülről, mind pedig oldalról rendszeresen beázott.

³ Minderről Debrecenre vonatkozóan: RÁCZ 1995, 189–216.; Sárospatakra: HÖRCSIK 1996, 45–87. (Különösen: 45–48.); UGRAI 2007. 75–106.

⁴ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540.; UGRAI 2009, 23.

⁵ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.541.; UGRAI 2009, 28–29.

Hasonló visszasságok jellemezték a kollégiumi szőlőgazdálkodást is.⁶ Az általában mintegy tucatnyi (11–16) szőlőföld többségét legfeljebb középszerű állapotban találták. Még a jobb birtokokról is olyan beszámolók születtek, miszerint a telek egy része használhatatlan, kevés benne a karó, a gaz nemcsak a földdarab környékét verte fel, hanem imitt-amott a belsejét is. Nyolc helyen azt is kénytelenek voltak megállapítani, hogy hiányzik a rendszeres felvigyázás, s ennek is köszönhetően abban az esztendőben még egy kapavágást sem ejtettek. Több helyen megsüllyedt – megcsúszott a talaj, s a szőlőbirtok aljáról szekérral földet kellene vinni a felső részekbe. A Messzelátó nevű szőlőt „*éppen a közepin kettészakasztja mintegy 15 öles mélységű nagy vízárókbeli omlás*”.⁷ A Nagy Hertzeg és a Kis Hertzeg szőlők nagyságát pedig pontosan fel sem tudták mérni az összeírók, mivel az említett telkek túlnyomó része teljesen parlagon maradt és benötte az egészet a gaz. A szintén igen elhanyagolt Bentsik nevű szőlő keleti szélét pedig már megrövidítették a szomszédok, akik évről évre kijebbetolták saját gazdálkodásuk határát. A hanyagság általános mértékéről sokat elárul, hogy a bizottság különösebb felháborodás nélkül fedezte fel, hogy a kollégium legyesbényei pincéje azért ázik be, mert közvetlenül felette gyűjtik össze a trágyát.

Ezek az anomáliák ugyanakkor nem köszönnek vissza egyértelműen a szőlőtermelés gazdasági mérlegében. Összességében ugyanis a szőlőgazdálkodás majdnem minden évben legalább szerény nyereséget hozott a kollégium számára, s változó időközönként több ezer forintos kiugró haszonnak is örülhettek. Az 1798-tól 1814-ig gyűjtött tételes adatok szerint 1798-ban például közel 1900, két év múlva pedig 2238 MFt profitot termeltek a szőlőkben. A legjobb esztendő az 1811-es volt, ekkor 9027 MFt-nyi nyereséget könyvelhettek el. Ehhez képest kifejezetten negatív csak az 1799. évi (-856 MFt), az 1812. évi (-998 MFt) és az 1814. évi (-405 MFt) eredmény volt.⁸ Nyilván ezek az adatok, s a még oly közeli múltbéli tapasztalatok is fontos magyarázatát adják annak, hogy miért nem merült fel komolyan az iskolai szőlőbirtok-állomány egy részének, akár csak a lelepusztultabb darabjainak is az eladása vagy bérbeadása.

A tradicionális intézményirányítás ellenében

Miközben a küldöttek kételyek nélkül foglaltak állást a tradicionális gazdasági berendezkedés megtartása, sőt további színesítése mellett, felléptek a hagyományos kollégiumi szervezeti berendezkedéssel szemben. Az említett gazdasági résztevékenységek terén vagy a kollégiumi épületek állapotával kapcsolatban tapasztalt visszasságokat szinte kizárólag a hanyagságra, a kellő odafigyelés hiányára vezet-

⁶ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.566–570., 15.574.; UGRAI 2009, 67–78.

⁷ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.568.; UGRAI 2009, 69.

⁸ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.574.; UGRAI 2009, 73–78.

ték vissza. Ezt a hanyagságot azonban nem is mindig tudták egy-egy konkrét felelős terhére róni, sokkal inkább rendszerszerű működési zavarként értékelték. A vizsgálati jegyzőkönyvek egyik fontos általános tanulsága ugyanis, hogy a diáktisztviselőket évről évre cserélő szisztéma generációról generációra örökíti a problémákat. A kocsmában hiába vonták kérdőre a praebitort, hogy miként merészel a legkülönbözőbb hamis mértékű edényeket használni, az éppen aktuális diákkocsmáros könnyedén felelhetette, hogy *„ezeket nem maga szerezte, hanem az előtte valótól eszerént vette által.”* Ezt hallván természetesen rögtön felmerült a közvetlen felettes felelőssége, ám a legfőbb diáktisztviselő, a hivatalát szintén mindössze egyetlen esztendeig viselő senior válasza, ha lehet, még lehangolóbb: *„Tudakoztatván a senior is: vizsgálta-e valaha a korcsmát? És hogy szennyvedte el ezeket a törvénytelen mértékeket? Egyenesen megvallotta, hogy nem vizsgálta, mivel nem is tudta, hogy az néki kötelessége volna.”*⁹

Csak első pillantásra más a helyzet az egyik kollégiumi lakószoba, az Alsó Czigány sori XL. „*kamara*” rendbehozatalának kapcsán. Itt ugyanis bár az esetben végül vétkesnek, de legalábbis gyanúsnak talált seniort megnevezték, s felmerült a személyes felelőssége, ezen okulva valójában az egész eljárásrendet igyekeztek módosítani az egyházkerületi és kollégiumi előjárók. Az eset alapjául szolgáló érdekellentét abból fakadt, hogy az ajtók, ablakok és a kályha megjavítására, valamint a helyiség kimeszelésére Kolosvári István senior közel 47 RFt-ot terhelt az ott lakó három, akkor elsőéves tógátusra. Ezt az összeget nemcsak a panaszosok sokallották, hanem a végső összegzést készítő Nagy Deputatio is. Ezért a konkrét ügy kivizsgálása mellett azt is elrendelte, hogy a továbbiakban a 12 forintos limithatár fölött a senior pontos költségtervet készítsen, s azt az építészethez értő professzorral, Nyíri Istvánnal engedélyeztesse. (Nyíri István egyébként még egy pluszfeladatot kapott, hisz a Nagy Deputatio, mint földmérésben és matematikában járatos szakembert, őt bízta meg a kollégium összes ingatlanának pontos felméréssel is.)

Még drasztikusabb megoldás körvonalazódott a tőkepénzek kezelése kapcsán. A bizottság azt javasolta, hogy egyszerűen vegyék el a seniortól az ösztöndíjakra, professzori fizetésekre és a könyvtárra – fizikai múzeumra tett nagy összegű alapokkal való törődést, s azt egy külön tisztviselőre bízzák. Ezt az indokolta, hogy két ösztöndíj-alapítvány sorsa miatt nyomozást kellett indítania a bizottságnak, mivel azokról semmit sem tudtak. De a többi alap évi hozamának a felhasználása körül is számtalan kisebb-nagyobb szabálytalanságot fedeztek fel – az egyikből érthetetlenül többet, a másikkól a kellenél jóval kevesebbet fizettek ki. Nem feltétlenül a seniorok hibájául rótták fel, de mindenképpen – egy eddig megoldhatatlan – működési zavarként érzékelhették, hogy miközben a kölcsönbe adott összegek évi törlesztő részletei közül majdnem 6300 RFt-tal maradtak adósok a hitelfeltevők, a kollégium közel 1645 RFt-nyi készpénzt és számottevő természetbeni juttatást nem

⁹ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.541.; UGRAI 2009, 28.

tudott kiutalni saját professzorainak.¹⁰ Ráadásul az a gyanú is felmerült, hogy a seniorok Vay József 1808. évi határozott tiltása ellenére is folytatták bűnös szokásukat, miszerint az alumniumok, kollégiumi ösztöndíjak kiosztásáért duplán vették le saját jutalékukat: egyrészt levonták a maguk 3%-át a deákoknak kiosztott pénzből, másrészt pedig ugyanannyit kivettek a kollégiumi közkasszából is.¹¹

Ugyancsak a seniori jogok csorbításaként értelmezhető, hogy a kollégiumi levéltár gondozására is fölérendeltek valakit. Mivel a hanyag kezelés miatt iratok veszttek el, nemcsak új eljárásrendet (a kiadott iratokról tanúsítvány megkövetelését, valamint a seniori átadás-átvétel szigorúbb szabályait) követelt a deputatio, hanem egyszersmind Szombathi János személyében egy professzori felvigyázóra is javaslatot tett.¹²

A szőlőföldek állapotfelmérése során a felügyelettel megbízott tisztartó személyes felelőssége is felmerült a Nagy Deputatio munkálatai során. A vizsgálóbiztosok szerint ugyanis egyik-másik telek állapotát leginkább az magyarázza, hogy onnan szinte teljesen elmaradt a felügyelő. Sőt, csaláshoz is folyamodott: „*Mert tavaly csupán csak kétszer volt esztendő által ezen szőlők megnézésére a tisztartó, mely nem tett másfél napot, de hogy nem is járt, az[t] az iderekesztett levél is erősíti, melyet az árendás 'sidónak oly véggel küldött, hogy ez eránta tenne részére bizonyosságot. Melyet 'sidó az lelkiermérete ellen valónak tartván, nem subscribálta, hanem a coadjutor curator úrnak általadta.*”¹³

Ezek a tapasztalatok egy általánosabb következtetésre sarkallták az előjárókat. Eszerint az 1796-ban létrehozott, s 1809-ben pontosan szabályozott tisztartói tisztség általában sem hozta el a várt eredményt.¹⁴ „*Az oskola gazdálkodásáról való vizsgálódás közben előlfordulván azon kérdés is, vajon a tisztartónak kirendelt szembetűnőképpen nagy fizetés után sokkal több hasznot vesz-e a collegium a maga javaitól, mint az administratióknak régibb módja szerént? És hogy a gazdaságra felvigyázó személyeknek minémű coordinatióba kellene lenni egymásra nézve, hogy azoknak vagy függetlensége vagy egymás ellen való torsonkodása miatt a*

¹⁰ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540.; UGRAI 2009, 13., 17.

¹¹ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540.; UGRAI 2009, 12.

¹² TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540.; UGRAI 2009, 16.

¹³ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.568.; UGRAI 2009, 70.

¹⁴ A tisztartói tisztség létrejöttének ideje nem teljesen egyértelmű. HÖRCSIK Richárd szerint előbb a provisor hivatalt hozták létre, majd ennek kudarcát követően a tisztartóiét. Szerinte 1815-ben szűnt meg a provisor tisztség, mivel utoljára ebből az évből talált adatot a provisor járandóságaira vonatkozóan, majd pedig a parasztgazda vagy tisztartó alkalmazásáról ír. HÖRCSIK 1996, 38–39. Ezzel szemben a tisztartó kötelességeit tagláló első forrásunkat KÖVY Sándor professzor 1809-ben írta alá: TIREKLt. A. XL. 16.529. S az 1815. évi Nagy Deputatio is következetesen úgy szól a tisztartóról, mint akinek a munkájáról már bőven van tapasztalatuk. Mindezt talán leginkább a fogalmak keverése, a provisor és a tisztartói elnevezés párhuzamos használata magyarázhatja.

*közjó ne szenvedjen. Fájdalommal kéntelenítettvén tapasztalni a deputatio, hogy a tisztartó bejövételétől fogva sem a szőlők jobb állapotba nem helyheztesdtek, sem a közjövedelemnek más ágai jobb karba nem tétetődtenek, sőt a kölcsönös viszálykodás miatt alábbszállottanak.*¹⁵

Mivel a senior és a tisztartó megbízhatósága és alkalmassága kapcsán többször is kételyek merültek fel, a Nagy Deputatio – tanácskozásának utolsó pontjaként – a kollégiumi szereposztás teljes újragondolását sürgette: „Az oskola virágoztatására elmúlhatatlanul szükséges lévén a hivataloknak coordinatiója, s annak szoros megtartása, az eddig való instructiókat vette figyelem alá a deputatio, nevezetesen a seniorét, mely kidolgoztatott 1798-dikban, a tisztartóét, mely kidolgoztatott 1809-ben.

*De mivel mind a senior, mind a gazda hivatalának határai most újra fognak a főtisztelendő superintendentia által kimutattni, jobbnak találta a deputatio, hogy instrucciónok is azután készültessen el bizonyos kirendeltetendő deputatio által, arra figyelmeztvén, hogy a fődirectio méltóságos főcurator uraknak, s tekintetes vizecurator úrnak kezeinél legyen. Ezek adnak utasítást a szőlő és korcsma inspectiónak is. Helybeli főigazgató pedig a collegium rectora, ki is a curatoratus vagy superintendentialis gyűlések által eleibe adott rendelkezések végrehajtója lévén, a senior, gazda, épület inspectora, conventionatus cselédek, s mindazok, kik az oskolához tartoznak, intézeteitől függeni tartoznak. Kötelessége lévén viszont a rectornak is a collegiumnak minden dolgáról szóló tabellaris tudósításának a curatoratushoz való gyakori megküldése.*¹⁶

Ebben az új szereposztásban a korábbinál jóval nagyobb súlyt szántak a senior rováására a kollégium rector-professzorának. Ő ugyan a hagyományos kollégiumi diákönkormányzat szívének, az oskolaszéknek az elnökeként kapott meg több felelősségteljes feladatot is, de valójában egyértelművé vált, hogy az intézményirányítás súlypontja a deákok közössége felől egyre inkább tolódtott a tanári kar irányába. Ezt a jelenséget támasztják alá akár Szombathi, akár Nyíri professzor fentebb már említett újabb megbízásai is. A súlypont-eltolódás egy másik dimenzióban is igen feltűnő: a Nagy Deputatio egyre nagyobb közvetlen beleszólást kívánt biztosítani az iskola gazdálkodásába a régió befolyásos protestáns patrónusainak. Így például az átfogó reformra szoruló szőlő- és borgazdálkodás irányítására Kazintzy Istvánt kérték fel. „Mivel ezen szőlők oly nevezetes kútfejei lehetnének a collegium jövedelmének, s annak nagyobb virágzásra lehet felemelkedésének, ezeknek mostani elaljasodásából leendő kivételekre a szükséges tisztogatás, homlítás ideje korán való jó munka által kívánt állapotba leendő helyheztesítésére legnagyobb figyelmet fordítani szükség azoknak, kiknek ezen oskolának java szíveken fekszik.

Mely célnak elérésére eleinte rendkívül való költségek és megkettőztetett felvigyázás kívántatván, szükségesnek vélné a deputatio nyolc vagy kilencezer Rforin-

¹⁵ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540.; UGRAI 2009, 22.

¹⁶ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540.; UGRAI 2009, 27.

toknak egyenesen evégre öszveszereztetését. Valamint szintén azt is, hogy mivel kívánni sem lehet tekintetes vizecurator úrtól, hogy hivatalának meghalmazott foglalatosságai között ezen különb-külömbféle határokon elszórt szőlőknek megvizsgálására oly gyakran, mint a jobb karba lehető szedésnek elsőbb esztendeiben elmúlhatatlanul szükség léssen, megjelenjen. Jónak vélné a deputatio, ha valamely, mind a szőlőmunkáltatáshoz értő, mind a collegium eránt igaz hűséggel viseltető úri tagja közönségünknek, mineműnek esmertetik tekintetes Kazintzy István úr, társul adatatna mellé szőlőinspector nevezet alatt. Aki nemcsak külön-külön minden szőlőnek hibáit személyesen kitapogatná, mi módon lehető javításokról intézeteket tenne, hanem a szőlőket mennél lehet gyakrabban megvizsgálná. Továbbá, hogy a szükséges karókról, hordókról a bereghi tekintetes uraságoknak, s ekklesiáknak hathatós segítségével rendeléseket tenne. Mikor az aszúznak ideje lesz, azzal méltóságos főcurator Lonyay Gábor úrral egyetértőleg gazdálkodna. Az erre kívántató abroncsokhoz való vasat a gömöri földesuraságoktól tekintetes ordinarius viceispány Márjássy István, Tornalljai Márton, Tornalljai Károly, Szathmári K. Pál uraknak reménylett közbenjárása által kiszerezene. A legjobb móddal elkészült aszúszőlő borokat a collegium legjobb pincéjébe, minemű a bényei, lerakatná. És ezek a borok egyenesen a tisztelt főcurator, s szőlőinspector uraknak felső felvigyázása alatt állanának, kivévn azt, ha ottan-ottan ezeknek megtöltésére a rector-professor urat egy primarius deákkal elküldenék.”¹⁷

A kollégium gazdálkodásába közvetlenül, napi szinten beleszóló főgondnok; költségtervezet készítésének és szakértő általi elfogadtatásának kényszere; az iratkezelés szigorítása és szintén professzori felügyelet alá helyezése; a rector-professzorral való minden addiginál szorosabb együttműködés kötelezettsége; s a seniorral állandó súrlódásba – konfliktusba keveredő tisztartó felváltása egy nagy tekintélyű külső patrónussal – ezek már-már döntő fordulatot sejtetnek a kollégium berendezkedésében. További kutatásoknak kell tisztázni, hogy az 1815-ben eltervezett intézkedésekből melyiket milyen hatékonysággal tudták megvalósítani. Azt ugyanis tudjuk, hogy egyrészt a senior – és ezzel együtt a fő tisztségekre esélyes primariusok – hatalma nem egy csapásra szorult vissza Patakon. Az 1815-ben tanácskozássra összegyűltek több évtizedes keserű tapasztalatok birtokában lehettek. Már a 18. század végétől újra és újra napirendre került a sokszor kiküszöbölhetetlen érdeellentéteket okozó diákönkormányzatiság kereteinek szűkítése, a diákvezérek jogainak csorbítása, s leginkább az intézményirányítás szakszerűbbé tétele. 1794-ben egy akkoriban már egészen példátlan deákzenidulést váltott ki ez a törekvés. 1804-ben a professzorok és a senior közötti kölcsönös függőségi viszony rabjaként megtévedt senior megrázó öngyilkossága jelezte, hogy a hatáskörök gyökeres újragondolására lenne szükség. A 19. század első évtizedében szinte állandósult

¹⁷ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540.; UGRAI 2009, 20.

a tisztartó és a mindenkori senior torzsalkodása, de az is előfordult, hogy a senior helyettese, a következő évi seniorra választásában reménykedő *contrascriba* ódzkodott a népszerűtlen seniori döntések végrehajtásától. Sokat elárul, hogy az ezekről talán a legradikálisabb intézkedéseket követelve szóló, valamikor 1807 előtt született tervezetet készítője nem merte aláírni.¹⁸ Ezek az előzmények kellő óvatosságra intenek a senior és általában a diákönkormányzat súlyvesztésének gyorsaságát, s az 1815-ben deklarált szándékok megvalósulását illetően.

Az intézmény kulturális funkciója és a válságkezelés

A Nagy Deputatio válságkezelő intézkedéseit három csoportra oszthatjuk: a meglévő gazdálkodás anomáliáinak felszámolása, a hatékonyság javítása tartozott az elsőbe – erről szoltunk fentebb részletesen. A második nagy csomagot azok a javaslatok képezték, amelyek az adományok, pártfogók jóindulatának megnyerésére vonatkoztak, s ezáltal az iskola külső jövedelmi forrásainak gyarapítását célozták – ezzel ebben a közleményünkben nem foglalkozunk. Végül a legkevésbé hangsúlyos, ám számunkra különösen tanulságos módon helyenként fel-feltűnnek olyan javaslatok is a jegyzőkönyvben, amelyek az iskola fő funkciójának, a kulturális értékkeremtésnek a gazdasági vonatkozásait, a benne rejlő esetleges lehetőségeket tárgyalták.

Mivel a kollégium hónapok óta tartozott saját deákjainak a szokásos kenyér-adagjukkal, az inség az érdemelvű elbírálás logikáját kényszerítette az intézményre. A következőkben a tanulmányi eredményeik alapján már a második classisba tartozó ifjaktól is megvonni tervezték a juttatást (Patakon három kategóriába sorolták a tanulókat), s az őket megillető részt vagy az eminensek megjutalmazására, vagy, a későbbi szűk esztendőkre felkészülendő, gabonavásárlásra kívánták fordítani. A javaslat második fele egy rendkívül izgalmas, bár részleteiben ki nem fejtett felvetést tartalmaz: célszerű lenne a 8-9 évig tanuló tógás hallgatókat a 4. év végén egy szigorlati vizsgára kötelezni, amelyen mindenki láthatná, hogy kiből lehet a későbbiekben lelkész vagy tudós, s kik azok, akiknek eltanácsolása a kevés anyagi erőforráson osztozó többiek hasznára válhatna.¹⁹

Ezzel szemben az arra érdemes tanulóknak a korábbiaknál eredményesebb megtartásáról is eszmét cseréltek a bizottság tagjai. Mivel a német és a francia nyelv, továbbá a muzsika tanítása a kollégiumban hosszú évtizedek óta megoldatlan, „*a pallérozottabb ízlésű világ piacára*” csak úgy tudnak kilépni a nemesifjak, ha tanulmányaik egy pontján elhagyják Patakot. Sőt, sokan épp ezért eleve nem is ide íratják be gyermekeiket, s ők így már az első esztendőtől elvesznek az iskola számára. A tanulók megtartása és új tanulók megszerzése érdekében tehát multhatatlanul szükségesnek látták e tantárgyak végső meghonosítását, az ezek tanításához ér-

¹⁸ TIREKLt. A. XXXII. 12.463. A kérdéstről részletesen: UGRAI 2007b. 165–170.

¹⁹ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540.; UGRAI 2009, 15–16.

tő, saját tanítványaik közvetlen tandíjából fizetett tanárok meghívását.²⁰

Érdekes módon nemcsak az új, hanem a hagyományos (latin) nyelvtanítás elégtelensége is aggasztotta az előjárókat. Közismert, hogy a Sárospataki Református Kollégium élenjárt a magyar tanítási nyelv meghonosításában, mind középfokon, mind pedig az akadémiai tagozaton itt szorította ki hazánkban először a magyar nyelv a latint. Ez viszont azzal járt, hogy a fontosabb országos tisztségekre törekvő ifjak elmaradtak Patakról, hisz itt nem tudták a törvényhozásban és –alkalmazásban oly fontos nyelvet kellő mélységben elsajátítani: „*Magyar Országban élünk, itt kívánjuk boldogítani gyermekeinket, ahol tudnivaló dolog, hogy kivált a külső hivatalokra lépni kívánó nemesifjú előmenetelének vagy megvettetésének kulcsa oly emberek kezébe van, kik a deák – ámbár hibásan, de folyvást való – beszédet elmúlhatatlanul megkívánják a hivatalra menendő ifjútól.*” Így a Nagy Deputatio külső erőkre hivatkozva, de nyilván saját habitusának megfelelően is kiemelte, hogy a megoldást az akadémiai tagozat teljes (re)latinizálásában látja.²¹

Végül egy, az iskola fő funkciójához kívülről kapcsolódó kezdeményezésről szólunk részletesebben. Egymástól függetlenül a Nagy Deputatio és a Tiszáninneri Református Egyházkerület egyik lelkésze, a Runyán szolgáló Nyíri Mihály egyszerre vetette fel, hogy kalendárium rendszeres kiadásával kellene a pataki kollégiumnak újabb bevételi forrást teremtenie. Ezek a művek évről évre „*mind külső polgári, mind ekklesiai kalendariumok külömb-külobbféle formákban, s gyönyörködető és építő versezetekkel, anekdotákkal gazdaságra, természeti tudományra célzó hasznos észrevételekkel, s oktatásokkal megbővítetve kiadatthatnának*”, s ezáltal közvetlenül profitálna belőle a kollégium, miközben a falusi nép ismereteit gyarapíthatná, érdeklődését az erkölcsös irányba fordítaná. Az ehhez szükséges priviligium megszerzését a bizottság Lónyay Gáborra bízta.²²

Hasonló okfejtést olvashatunk a runyai prédikátor tervezetében is. Az ő javaslata azonban különösen figyelemre méltó, mivel meglehetősen hosszan ecseteli, mit miként kellene a kalendáriumba belefoglalni. Ezáltal a sárospataki kollégium egy olyan jövőbeli komplex szellemi centrumként jelenik meg, amely a kalendárium megírásától az eladásig bezárólag mindent maga intéz a maga épülésére. Ennek megfelelően Nyíri a kollégiumi professzorokat tette volna felelőssé a kiadvány tartalmáért, kiváltképpen a fizika- és matematikaprofesszor feladataként megjelölve a kalendáriumírást. De emellett az összes többi kollégiumi tanár, az egyházkerületi prédikátorok és tanítók, továbbá a jelesebb kollégiumi deákok is a szerzőgárdát erősítették volna elképzelései szerint. A nyomtatást a kollégiumi nyomdára, a ki-

²⁰ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540.; UGRAI 2009, 24. Maga a Nagy Deputatio is utalt arra, hogy ez a törekvés korántsem volt új keletű. A német nyelvtanításról részletesen: VÉGH 1911.; UGRAI 2002.

²¹ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540.; UGRAI 2009, 24.

²² TIREKLt. A. XXXVIII. 15.540.; UGRAI 2009, 25.

hirdetést a nyári adománygyűjtő újtukra kiküldött deákokra, a megrendelések begyűjtését a prédikátorokra, a terjesztést, az elkészült mű kiszállítását pedig a karácsonyi adománygyűjtés végett úgyszólván az egyes eklézsiákba érkező kollégiumi ifjakra bízta volna. Így teljes mértékben egyházi közüggé vált volna a kalendárium, mindenki a magáénak érezhette volna a produktumot. Ezt különösen fontosnak találta Nyíri két okból is: egyrészt így lehet megelőzni, hogy más magyarországi kalendáriumok példáját követve erkölcsileg kifogásolható, a jó ízlést veszélyeztető írások kerüljenek bele, másrészt hogy az üzletileg nagyon is szép reményekkel kecsegtető lehetőséget „*privatus kalendariumnyomtatók*” elvegyék az egyházkerülettől. A kalendárium kiadásából egyébként évi több ezres bevételt kalkulált Nyíri Mihály, amelyet szerinte teljes egészében a kollégiumi építkezésre fordíthatnának.²³

Összegzés

Az egyre súlyosbodó válságtünetek és a kollégiumi-egyházkerületi irányításban – talán a körülmények rosszabbra fordulásától sem függetlenül – bekövetkező személyi változás egyszerre indokolhatta, hogy 1815-ben igen szokatlan részletességű intézményi leltárt vettek fel a Sárospataki Református Kollégiumban. A dokumentumok ismeretében összeülő válságtanácskozás célja az volt, hogy amennyire lehet, új irányokat jelöljön az intézmény működtetői számára, s ezáltal biztosítsa a kollégium stabil működését. Mindezt akkor, amikor az iskola tartozott tanárainak, diákjainak és napszamosainak, s ami miatt a tanítás kivételével minden fontosabb tevékenység (építkezés, szőlőtermelés, kőbányászat) szünetelt vagy az adott ágazatot a közelgő tetszhalott-állapot fenyegette.

Ilyen körülmények között az intézmény elöljárói egyrészt a kollégium fő funkciójának számító kultúráközvetítésben, szellemi értékteremtésben találtak számottevő, forintosítható tartalékot. Feltűnő azonban, hogy piaci-ökonómiai logikával érvelve egyszerre álltak ki új tantárgyak bevezetése mellett, és szálltak csatába a sárospataki kollégium történetének egyik legnagyobb fegyvertényével, a magyar tanítási nyelv térhódításával. A kalendárium kiadása körüli tervek vagy a nyomda kihasználtságát fokozó intézkedések pedig abba az irányba mutatnak, hogy a pataki kollégium patrónusai és vezetői felismerték, egy-egy iskolakollégiumnak tágabb értelemben is komoly regionális kulturális feladatai és lehetőségei vannak.

A Nagy Deputatio mentalitására, gondolkodásmódjára mégis leginkább az a belső feszültség jellemző, amely abból az ellentmondásból fakadt, miszerint a tradicionális, feudális alapokon nyugvó majorsági gazdálkodás egyetlen – adott esetben mégoly veszteséges – elemét sem tekintették feleslegesnek, feláldozhatónak. Ezzel szemben e tradicionális gazdálkodás tradicionális irányításának elavultságát felismerték és megváltoztatni igyekeztek. Ennek megfelelően ez a többnyire kon-

²³ TIREKLt. A. XXXVIII. 15.581.; UGRAI 2009. 84–85.

zervatív alapokra támaszkodó testület saját érdekeinek, hatalmi pozícióinak mentén mégiscsak hozzájárult a kollégiumi berendezkedés modernizációjához.

FORRÁSOK

TIREKLt.

Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltára, Sárospatak

BIBLIOGRÁFIA

HÖRCSIK 1998.

HÖRCSIK Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete, 1800–1919*. Sárospatak, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1996.

RÁCZ 1995.

RÁCZ István: *Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*. Debrecen, Debreceni Református Kollégium, 1995.

UGRAI 2007.

UGRAI János: *Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1792-1830*. Budapest, L'Harmattan, 2007.

UGRAI 2007b.

UGRAI János: Funkcióváltás és funkcióváltozás a Sárospataki Református Kollégiumban a XVIII-XIX. század fordulóján. *Acta Papensia*, 2007. (VII.) 1–2. sz. 155–178. p.

UGRAI 2009.

UGRAI János (s.a.r.): Az utolsó szögig. A Sárospataki Református Kollégium gazdálkodásának átvilágítása 1815-ből. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. *Acta Patakina XXII*. Sárospatak, 2009.

VÉGH 1911.

VÉGH János: A német nyelvtanítás története a sárospataki főiskolában. In: *A Sárospataki Ref. Főiskola akadémiai és gimnáziumi értesítője az 1911–1912. iskolai évről*. 277–293.

THE TRADITIONAL VS. COGNITIVE APPROACH TO ENGLISH PHRASAL VERBS

ÉVA KOVÁCS

1. Introduction

Phrasal verbs, such as *make up*, *take after*, *do away with* – often called multi-word verbs or verb + particle constructions are a common feature of the English language. Nevertheless, the perception commonly held by learners and often fostered by teachers is that phrasal verbs are one of the major sources of bewilderment and frustration in the process of learning English.

As pointed out by Marks (2005: 1)¹, there are some misunderstandings that make phrasal verbs daunting for learners. These are as follows:

- Phrasal verbs are illogical, or random, or unpredictable
- Phrasal verbs are unique to English
- Phrasal verbs are necessarily informal or colloquial
- Phrasal verbs necessarily have 'proper', non-phrasal equivalents
- Phrasal verbs are a ramified area of English lexis, separate from the rest

These misunderstandings are partly due to the fact that it is hard to see any system in them. Phrasal verbs consist of a 'base verb' such as *go*, *put* or *set* and a particle, such as *down*, *back* or *off*. When a learner encounters an unfamiliar phrasal verb, he/she will often know what the base word means and what the particle means – but put the two together and you get something completely different. Even beginners know what *put* means and what *off* means, but that won't help them much to guess the various meanings of *put off*.

Besides, the fact that multi-word verbs are often polysemous, i.e. they have a number of different meanings also adds to their complexity. The dictionary called *Macmillan Phrasal Verbs Plus* (Rundell, 2005: 345)² gives 6 meanings of *put off*, which is a relatively common phrasal verb:

- (1) make sb not want/like sth
Lack of parking space was *putting* potential customers *off*.
- (2) delay sth you do not want to do
You can't *put* the decision *off* any longer.
- (3) make sth happen later

¹ MARKS 2005,1.

² RUNDELL 2005, 345.

They had to *put* their wedding *off* because the bride's mother had an accident.

- (4) arrange to see sb later
We'll have to *put* George *off* if your mother's coming on Thursday.
- (5) prevent sb from concentrating
Stop laughing – you'll *put* her *off*.
- (6) let a passenger get off
I don't *put* *off* any more passengers until I reach Waterloo.

In addition, we can find a phrase with *put off* as well:

put sb off their stride/stroke [often passive] to stop someone from thinking clearly or doing something confidently = Formal DISTRACT: *He was determined not to be **put off** his stroke by her presence.*

What is more, there is a corresponding adjective, i.e. *off-putting* in two different meanings:

- (1) used for describing something that you want to avoid because it is unpleasant and not attractive: *It tasted OK but the smell was a bit **off-putting**.*
- (2) used for describing something that stops you concentrating on what you are doing: *I prefer films that have been dubbed into English. Subtitles are so **off-putting**.*

Besides the above mentioned semantic complexities, their syntax is also governed by complex and unpredictable rules. Consider the following examples (cf. Rundell, 2005: 345):

- (1) You can't *put* the decision *off* any longer.
- (2) You can't *put off* the decision any longer.
- (3) Lack of parking space was *putting* potential customers *off*.
- (4) He was glad to have an excuse to *put off* telling her the news.

As a rule, the NP object either follows or precedes the particle, such as *off* in *put off* in sentence (1) and (2), respectively. In sentence (3), where *put off* means making somebody not want/like something, the only possible order is V+N/Pron+Adv. In contrast, when the object is realised by an *-ing* clause, *off* cannot be separated from the verb.

Due to these difficulties learners often have the feeling that phrasal verbs are an arbitrary combination of a verb and a particle and that – since there don't appear to be any obvious rules – phrasal verbs just have to be individually learnt and remembered. This is what traditional grammarians also assumed, and failed to explain properly why phrasal verbs behave in the way they do.

The primary aim of this paper is to explore this notoriously difficult aspect of the English language, and to show why the traditional lexico-semantic analyses, which appeared mainly in the 1970s and 1980s, didn't prove to be satisfactory to help learners to understand how phrasal verbs work. Furthermore I will attempt to show how cognitive grammar can contribute to making them a more manageable part of the English language, and put an end to learners' fears of learning and using them.

2. Phrasal verbs in traditional grammar

As far as the semantics of phrasal verbs is concerned, traditional grammarians, such as Bolinger (1971)³, Lipka (1972)⁴, Sroka (1972)⁵ and Fraser (1976)⁶ etc. generally assume that phrasal verbs are an arbitrary combination of a verb and one or more particles. They regard them simply as a matter of language, and mainly characterise their syntactic properties. Whenever they characterise their meanings, they usually point out the spatial and aspectual meanings of the particles. In this view, linguistic meaning is divorced from the human conceptual system.

To illustrate this, let us just mention Lipka (1972: 188)⁷, who observes that in a small group of verb-particle constructions (VPC) with *out*, the particle has the meaning 'into society', or 'into public knowledge', e.g. *ask out* (sb) and *invite out* (sb). In another group, *out* has the meaning 'aloud', as in *cry out*, *read out* (a letter) and *speak out* (words). In other functions, the particle is apparently isolated, as in *help out* (sb) 'temporarily', *ride out* (a racehorse) 'to the limit' and *strike out* 'vigorously'. Sometimes, *out* gives a completive sense to the verb, such as, in *fade out* and *die out*.

Similarly to Lipka, Bolinger (1971: 99-104)⁸ also points out that phrasal verbs may – to a limited extent – be placed in a number of sets, each with a common meaning element. Bolinger (1971: 104) gives the following meanings of *out*:

- (1) literal "centrifugal" meaning
- (2) literal resultant condition meaning showing a gradient
I *reached out* for it. My shoes *wore out*. The mine *gave out*. They *lost out*. With that machine it's easy to *dig out* a big hole. They *burned out* the village. He *carved out* a statue. I *figured out* the answer. They *found out* the truth.

³ BOLINGER 1971.

⁴ LIPKA 1972.

⁵ SROKA 1972.

⁶ FRASER 1976.

⁷ LIPKA 1972, 188.

⁸ BOLINGER 1971, 99–104.

- (3) exhaustion
 We *talked* ourselves *out*. We're all *talked out*.
 My energy *played out*. My energy is all *played out*.
- (4) metaphorical meaning
drop out (of school), *fall out* (with a friend), *hold out* (hope of sth, the possibility of sth), *break out* (with measles), *bring out* (a play) and *knock out* (a fighter), etc.

Nevertheless, these traditional semantic analyses seem to be rather unsystematic, and do not reveal much about the complex nature of verb + particle constructions. It was cognitive grammarians, such as Lindner (1981)⁹, Lakoff (1987)¹⁰, Rudzka-Ostyn (2003)¹¹ and Tyler and Evans (2003),¹² who showed that the meanings of particles in phrasal verbs form a network of related senses, and thus they are systematic and are analysable at least to some degree. Before looking at the cognitive semantic analysis of particles in phrasal verbs, let us outline what the major principles and categories cognitive linguistics are.

3. Some features of cognitive grammar

Cognitive grammar grew out of the work of a number of researchers active in the late 1970s who were interested in the relation of language and mind. Its central ideas were developed by Ronald Langacker in his two-volume *Foundations of Cognitive Grammar* (1987 and 1991)¹³, which became a major departure point for the emerging field of cognitive linguistics.

In general, cognitive linguists assume that linguistic structures are motivated by cognitive processes, for example by metaphorisation. One of the most important assumptions shared by all cognitive scholars is that meaning is so central to language that it must be a primary focus of study. A primary tenet of this theory is that our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature.

In the cognitive view, metaphors are not just superfluous, though pleasant rhetorical devices, but an indispensable property of our thinking and conceptualisation (Kövecses 2005: 14)¹⁴. Thus our language is highly metaphorical, which uses thousands of expressions based on concrete, physical entities in order to express high-level abstractions.

⁹ LINDNER 1981.

¹⁰ LAKOFF – JOHNSON 1980.

¹¹ RUDZKA-OSTYN 2003.

¹² TYLER – EVANS 2003.

¹³ LANGACKER 1987.; LANGACKER 1991.

¹⁴ KÖVECSES 2005, 14.

As claimed by Lakoff (1987)¹⁵, Lakoff-Johnson (1980)¹⁶ and Kövecses (2005), our conceptual system is metaphorically structured and defined. Thus the way we think, what we experience, and what we do every day is often a matter of metaphor. The essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of thing in terms of another (cf. Lakoff & Johnson 1980: 5). Cognitive linguists assume that we structure concepts (e.g. *emotions, ideas, society, politics, economy, human relations, communication, time and events*, etc.) is understood in terms of the source domain (e.g. *the human body, health, illnesses, buildings, machines, animals, plants, sport, games and forces*, etc.) (cf. Kövecses 2005: 32-45)¹⁷.

In cognitive terms, conceptual metaphors always combine two domains: a concrete, well bounded 'source domain' and an abstract, 'target domain'. The mechanism through which this happens is mapping, i.e. the source domain is mapped onto the target domain. To illustrate what kind of correspondences or mappings there are between a source domain and a target domain, let us have a closer look at one of our basic feelings, 'anger' again. In the expression *spit fire*, the domain of fire is used to understand the domain of anger. Thus we conceptualise 'anger' via the metaphor, such as ANGER IS FIRE. Following the conventions of cognitive semantics, we call this the ANGER IS FIRE a conceptual metaphor (cf. Johnson and Lakoff 1980, Lakoff 1987, Kövecses 2005 and Kövecses and Szabó 1996¹⁸).

In the sentence '*The fire between them finally went out*' the conventional metaphor underlying the idiom is LOVE IS FIRE. 'The painting *set fire to* the composer's imagination, it is IMAGINATION IS FIRE; in 'The killing *sparked off* riots', it is CONFLICT IS FIRE; in the case of *burning the candle at both ends*, it is ENERGY IS FUEL FOR THE FIRE; in the case of *fan the flames of*, it is ENTHUSIASM IS FIRE.

As pointed out by Kövecses and Szabó (1996: 334)¹⁹, these conceptual metaphors are, however, not limited to a single linguistic expression but make themselves manifest in a large numbers of expressions.

ANGER IS FIRE

After the row she was *fuming*. He is *smouldering* with anger.

LOVE IS FIRE

I am *burning* with love. She *carries a torch* for him.

IMAGINATION IS FIRE

His imagination *caught fire*. The story *kindled* the boy's imagination.

CONFLICT IS FIRE

¹⁵ LAKOFF 1987.

¹⁶ LAKOFF – JOHNSON 1980, 5.

¹⁷ KÖVECSES 2005, 32–45.

¹⁸ KÖVECSES – SZABÓ 1996.

¹⁹ KÖVECSES – SZABÓ 1996, 334.

The *flames* of war spread quickly. They *extinguished the last spark* of the revolution.

ENERGY IS FUEL FOR THE FIRE

I am *burned out*. I need someone to *stoke my fire*.

ENTHUSIASM IS FIRE

Her enthusiasm was *ignited* by the new teacher.

He was *burning* with excitement.

The above discussion suggests that the meanings of idiomatic expressions are not arbitrary but can be seen as motivated by metaphors that link domains of knowledge to idiomatic meanings. In other words they are not simply a matter of language but products of our conceptual system.

Now let us see how the cognitive approach can be applied to the analysis of the meanings of English phrasal verbs.

4. A cognitive approach to phrasal verbs

One of the most important assumptions shared by all these cognitive scholars, such as by Lindner (1981), Lakoff (1987), Rudzka-Ostyn (2003) and Tyler and Evans (2003) is that the meanings of phrasal verbs also go easily from the concrete to the abstract, and metaphors serve as a link between them. Since foreign learners often do not see this path and do not recognise the metaphor underlying the abstract meanings, they find many phrasal verbs difficult to understand. Consequently, they either use them improperly or they use them rarely.

In fact the meanings of many phrasal verbs are metaphorical, and if you understand the metaphors they use, it will be easier to understand and remember their meanings. Consider the following pairs of examples (cf. Rundell, 2005: LS 5)²⁰:

The dog *dug up* an old bone. We *dug up* some interesting facts.
Two planes were *shot down*. Each proposal was *shot down*.

In each pair, the first phrasal verb has a literal meaning and refers to a physical action, while the second is metaphorical and describes an action that is similar in some way to the first. For example, when someone *digs up* information, they discover it, and the process seems similar to the way in which dogs find bones that have been buried in the ground.

Some phrasal verbs have only metaphorical meanings. For example, *to breeze in* means to enter a place confidently, without seeming to care what other people think: perhaps the attitude and action reminds us of the movement of a breeze. Similarly, *to rope someone in* means to persuade someone to do something that they do not really want to do: perhaps it reminds us of the way in which people use

²⁰ RUNDELL 2005, LS 5

ropes to catch animals or to collect them together.

As pointed out by Rudzka-Ostyn (2003: 2)²¹, understanding the meaning of the verb is important but not always sufficient. In many cases, the major problem with phrasal verbs is gaining insight into the meaning(s) of their particles and understanding why one particle is used and another is not.

Moon in the *Language Study of Macmillan Phrasal Verbs Plus* (2005: LS 5)²² notes that when the verb part of a phrasal verb is used in a metaphorical way, this is usually obvious. But the particles may also be used metaphorically. This is less easy to recognise, but in fact there is often a clear connection between the literal meanings of the particle and its metaphorical extension. For example, *up* literally describes movement towards a higher position, metaphorically it has got to do with increases in size, number or strength (e.g. *Prices went up*), or *down* literally describes movement towards a lower position, its metaphorical meanings have to do with decreases in size, number or strength (e.g. *The children quietened down*). The recognition of the link between the literal and idiomatic of particles via metaphors has been a major contribution of cognitive linguistics to a better understanding of the meanings of phrasal verbs.

Amongst the outstanding contributions to the cognitive semantic analysis of English phrasal verbs is the dissertation by Susan Lindner (1981), who gives a detailed lexico-semantic analysis of English verb-particle constructions with *up* and *out*. Lakoff (1987) and Tyler and Evans (2003) examine the case of *over*, while Rudzka-Ostyn (2003) presents a cognitive analysis of *out*, *in*, *into*, *up*, *down*, *off*, *way*, *on*, *over*, *back*, *about*, *around*, *across*, *through*, *by* and *along*.

Besides referring to such cognitive mechanisms in the analysis of the meanings of particles as metaphors, some cognitive linguists (cf. Lindner 1981, Lakoff 1987 and Rudzka-Ostyn 2003) argue that prepositions/particles in their spatial sense serve to locate one entity with reference to another and therefore they also use the relation of *trajector* and *landmark* in their discussions. Following the terminology introduced by Langacker (1987: 231)²³, the moving entity is referred to as the *trajector* or TR, while the entity which serves as a reference point will be referred to as the *landmark* or LM.

To highlight what are the central cognitive principles involved in the analysis of the meanings of phrasal verbs, let us examine Lakoff's analysis of *over*.

²¹ RUDZKA-OSTYN 2003, 2.

²² MOON 2005, LS5.

²³ LANGACKER 1987, 231.

5. Lakoff's cognitive analysis of *OVER*

In his study published in *Women, Fire and Dangerous Things*, Lakoff (1987: 418-439)²⁴ showed the precise relations among spatial senses and the metaphorical extensions of some of the spatial senses of *over*.

5.1 The spatial senses

Lakoff (1987) notes that the central sense of *over* combines some elements of both *above* and *across*.

The *above* and *across* sense (Schema 1)

(1) a The plane flew *over*. (Fig. 1)

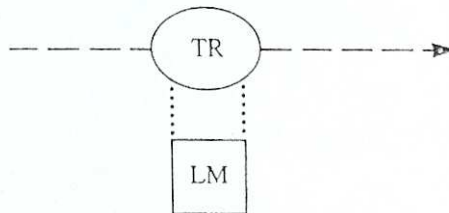

Fig. 1 The plane flew *over*.

In this case the LM (i.e. a reference point which is located) is unspecified. The plane is understood as a TR (i.e. a moving entity) oriented relative to a LM. The LM is what the plane is flying over, and there is no contact between the TR and LM. The arrow in the figure represents the PATH that the TR is moving along. The path is *above* the LM and goes all the way *across* the LM from the boundary on one side to the boundary on the other. Lakoff considers four kinds of landmark specifications:

1. LM is a point
2. LM is extended
3. LM is vertical
4. LM is both extended and vertical.

There can be two further specifications:

1. there is contact between TR and LM
2. there is no contact between the LM and TR

Lakoff refers to other instances of the *above-across* sense:

²⁴ LAKOFF 1987, 418–439.

- (2) a. The bird flew *over* the yard (extended, no contact). (Fig. 2)
 b. The plane flew *over* the hill (vertical, extended, no contact). (Fig. 3)
 c. The bird flew *over* the wall (vertical, no contact). (Fig. 4)
 d. Sam drove *over* the bridge (extended, contact). (Fig. 5)
 e. Sam walked *over* the hill (vertical, extended, contact). (Fig. 6)
 f. Sam climbed *over* the wall (vertical, contact). (Fig. 7)

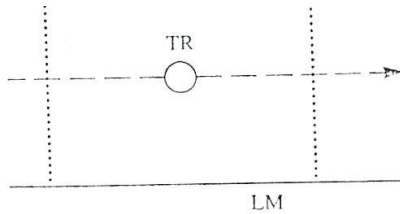

Fig. 2 The bird flew *over* the yard.

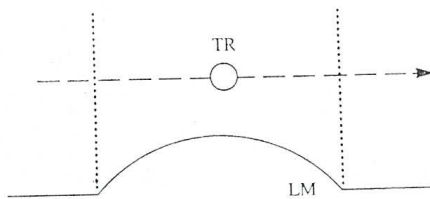

Fig. 3 The plane flew *over* the hill.

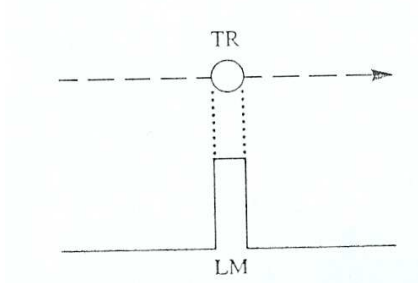

Fig. 4 The bird flew *over* the wall.

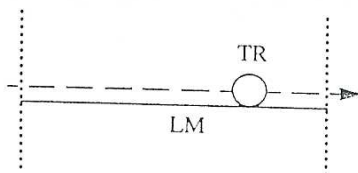

Fig. 5 Sam drove *over* the bridge.

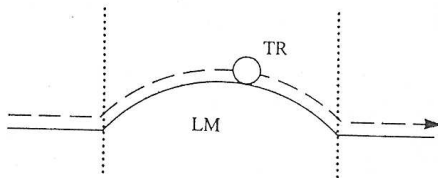

Fig. 6 Sam walked *over* the hill.

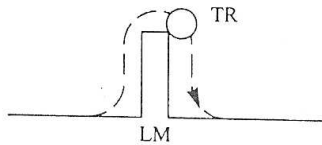

Fig. 7 Sam climbed *over* the wall.

Furthermore, consider the following cases where there is a focus on the end point of the PATH and *over* has the sense of ‘on the other side of’ as a result of end-point focus:

- (3) Sausalito is *over* the bridge (extended, contact, end point). (Fig. 8)

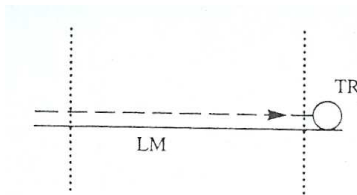

Fig. 8 Sausalito is *over* the bridge.

The *above* sense (Schema 2)

It is linked to schema 1 in two respects: First, it has no PATH and no boundaries; the *across* sense is missing. Second, it does not permit contact between the TR and LM, e.g.:

- (4) The helicopter is hovering *over* the hill.

The *covering* sense (Schema 3)

- (5) a. The board is *over* the hole. (Fig. 9)
 b. The city clouded *over*. (Fig. 10)

It is a variant of the *above* schema, but here the TR must be at least two-dimensional and extends across the boundaries of the LM. Besides, schema 3 is neutral with

respect to contact, allowing either contact or lack of it (Fig. 9). Sometimes the motion of the TR above and across the LM is also included as illustrated by Fig.10.

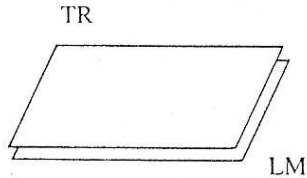

Fig. 9 The board is *over* the hole.

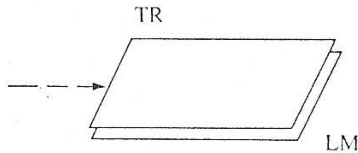

Fig. 10 The city clouded *over*.

The covering schema can also have variants in which the TR needs not be above (that is, higher than) the LM, and there must be an understood viewpoint from which the TR is blocking accessibility of vision to at least some part of the landmark.

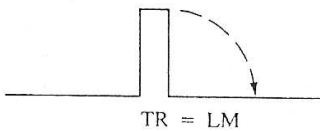
- (6) There was a veil *over* her face.

The *reflexive* sense

- (7) Roll the log *over*.
 (8) The fence fell *over*.

Here the TR – the initial upright position of the fence – is distinguished from the final position, in which the fence or a person is lying horizontally on the ground, i. e. the LM. These are the cases when: TR=LM. Such a relation between a LM and TR is called reflexive (cf. Lindner 1981: 122)²⁵. The path of *over* traces a semi-circle above and across other parts of the thing, which is called a reflexive path and the TR is a reflexive trajectory. In (7), the position of an entity, i.e. the log changes so that the part which was facing upwards is now facing downwards. In other words, half of the log is acting as landmark and the rest as trajectory (Fig. 12). In the other case, (8) the TR, i.e. the fence is upright at the beginning, traces a curved path and falls or is pushed to the ground, which is the LM. Thus the TR and the LM become identical (Fig. 13).

²⁵ LINDNER 1981, 122.

Fig. 12 Roll the log *over*.Fig. 13 The fence fell *over*.

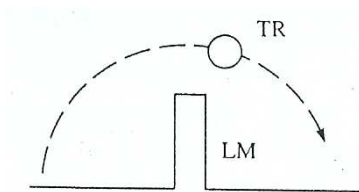
The *excess* sense

When *over* is used as a prefix, it can indicate excess as in (9). For overflowing to take place, there must be a fluid in a container, which has vertical sides. The LM is the side of the container, the PATH is the path of the flow, and the TR is the level of the fluid. But as Lakoff (1987: 434)²⁶ notes, overflowing is more than just flowing over the edge of a container. Semantically, it involves excess:

- (9) The bathtub *overflowed*.

Overflow provides a link between the excess schema in general and the schema of Fig. 11, illustrated by the following example:

- (10) The dog jumped *over* the fence.

Fig. 11 The dog jumped *over* the fence.

In addition, there are innumerable examples where we can witness a transfer of the above TR-LM relation from the concrete domain of space to the abstract

²⁶ LAKOFF 1987, 434.

domain via metaphorical extensions. Next, let us examine some metaphorical senses of *over*.

5.2 The metaphorical senses

As Lakoff (1987: 435)²⁷ points out, a great many metaphorical models use a spatial domain as their source domain. Among the most common source domains for metaphorical models are containers, orientations, journeys (with paths and goals), vertical impediments, etc, e.g.

The metaphorical extensions of the *above* and *across* sense

Consider the following examples:

- (11) The media *passed over* some of the most disturbing details of the case.
I noticed that he *skated over* the topic of redundancies.

In the above examples in (11) *over* has the meaning of avoiding discussing a subject or problem or not giving it (enough) attention. The problem(s), the topic can be understood metaphorically as a LM.

In another extended meaning of *over* exemplified below in (12), use of *over* is based on the *above* and *across* sense of *over* and two metaphors. In the first metaphor, obstacles are understood in terms of vertical landmarks. The second metaphorical model is one that understands LIFE AS A JOURNEY. In the above use, divorce is an obstacle (metaphorically, a vertical extended landmark) on the path defined by life's journey. The LM is a problem, a difficulty, an illness, an unpleasant experience or a feeling. *Over* denotes the path of the TR surmounting an obstacle. The metaphorization is made possible by the fact that that life is often construed as a path and difficult episodes during one's life as obstacles in the path.

- (12) It took me a very long time to *get over* the shock of her death.
Harry still has not *got over* his divorce.
How would they *get over* the problem, he wondered?
Molly had fought and *overcome* her fear of flying.
Find a way to *overcome* your difficulties.

Consider also the following idiomatic expression which means that somebody has already reached and passed the peak or high point of their career (journey):

- (13) Peter is *over the hill*.

The end-point focus of the path the trajectory follows can also be understood metaphorically as representing the completion of a process, which yields such examples as:

²⁷ LAKOFF 1987, 435.

- (14) The lesson is *over*.
The bad times were *over*.

The metaphorical extensions of the *above* sense

Over in (15) is used metaphorically to indicate that something or someone threatens or worries you. The TR can be understood as a problem that worries you or a person that threatens you on the path defined by life's journey.

- (15) I had the Open University exam *hanging over* me.
He *held* the Will *over* her like a threat.

Another extended meaning of *over* illustrated by (16) is that of control sense, i. e. supervising someone or being in a position of authority over them. The relationship of TR and LM is one of power, authority. Power relations are typically conceptualized in vertical space. Someone with power (TR metaphorically) is higher than someone without power (LM metaphorically). Thus this meaning of *over* is licenced by the metaphor CONTROL IS UP.

- (16) Don't you try to *queen* it *over* me.
Do you have to *lord* it *over* us?
He had *presided over* a seminar for theoretical physicists.
She *stood over* him and made him eat his lunch.

The metaphorical extensions of the *covering* sense

Some combinations are used metaphorically with the meaning of hiding something, for example a situation, an event, an unpleasant, embarrassing subject, a problem which can be understood as the LM, and the TR as an abstract entity as exemplified in:

- (17) He *varnished over* the conflict with polite words.
They tried to *paper over* the crisis.

The metaphorical extension of the *reflexive* sense

An extended meaning of this spatial *over* is its telic, resultative meaning, which is exemplified by 'removal', 'change', 'cancel' in the definitions of the examples given in (18), where *over* is a prefix. For example, first the government is in control (metaphorically upright, and afterwards it is not in control, metaphorically it has fallen over):

- (18) *overturn a government* 'remove a government from power'
overthrow a leader 'remove from power by force'
override a decision/order 'cancel/ ignore a decision'

overrule a decision/order 'change someone's decision/order that you think is wrong'

The metaphorical extension of the *excess* sense

Excess can be interpreted metaphorically as well, where people, situations, quantities, relations, feelings, states can be seen as entities that go beyond their limits or boundaries as illustrated in (19), (20) and (21). It is confirmed by the fact that the definitions given in the dictionary usually contain words like *very* and *so full of it*, etc. For example:

- (19) The argument *boiled over* into a fight (become violent).
 Kenneth *overflowed* with friendliness and hospitality (experience it very strongly).
 He was *bubbling over* with enthusiasm (be so full of it).

In addition, consider also the following examples where the meaning of *over* has another kind of excess meaning, i.e. *beyond* or *more than*, which is reflected by the comparative form such as *more than*, *more/less important/ hotter*, *greater than it really is* etc, in the definitions:

- (20) *overbook* 'sell more tickets than they have places for'
overspend 'spend more money than you can afford'
overact 'exaggerate their emotions and movement'
overdo 'behave in an exaggerated way'
overemphasize 'give it more importance than it deserves'
overestimate 'think it is greater in amount or importance than it is really'
overplay 'make it seem more important than it really is'
oversimplify 'make a situation or problem seem less complicated than it really is'
overuse 'use more of it than necessary'
overvalue 'believe that sth is more valuable or more important than it really is'
- (21) He is *over* forty.
 It lasted *over* two hours.
 Cigarettes kill *over* a hundred thousand Britons every year.

The above analysis is meant to demonstrate how complex *over* is in its semantics. It is true that in verb-particle constructions, such as *get over* or prefixed verbs *overlook* the meaning of the combination cannot be predicted from the meanings of the particle/prefix and the verb. Their meanings, however, are not completely arbitrary but motivated - motivated by one of the spatial schemas for *over* and by

metaphors in the conceptual system.

6. The impact of the cognitive view of phrasal verbs on up-to-date dictionaries of phrasal verbs

The productivity and importance of phrasal verbs in Modern English is also shown by the fact that a number of dictionaries of phrasal verbs started to be published in the 80s, e. g. *Collins Dictionary of English Phrasal Verbs and Their Idioms* (1974),²⁸ *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Volume 1: Verbs with Prepositions and Particles* (1975).²⁹ This process went on with *Longman Dictionary of Phrasal Verbs* (1983)³⁰; *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs* (1995, 2002),³¹ *Oxford Dictionary of Phrasal Verbs* (1993),³² *Oxford Phrasal Verbs Dictionary for Learners of English* (2001)³³, *Macmillan Phrasal Verbs Plus* (2005)³⁴ and *Cambridge International Dictionary of Phrasal Verbs* (1997, 2006)³⁵ appearing on the market.

The approach of recently published dictionaries to phrasal verbs, such as that of *Macmillan Phrasal Verbs Plus* (2005) reflects the integration of the results of research done by cognitive linguists who took up the challenge of the alleged arbitrariness of particle, prepositional usage and demonstrated that their meanings are highly structured. The dictionary uses diagrams and tables to reveal the relationship between the literal and figurative meanings of particles. From these networks of meanings illustrated in diagrams it becomes clear that in most cases the idiomatic meanings are the metaphorical extensions of the literal ones. In this dictionary we can find a detailed semantic analysis of the most common particles (*around, away, back, down, in, into, off, on, out, over, through* and *up*). Let us take *off*, which has the following 6 main meanings in Rundell's *Macmillan Phrasal Verbs Plus* (2005: 288)³⁶:

1. leaving
2. removing
3. starting
4. finishing, stopping
5. preventing, keeping away

²⁸ MC ARTHUR – ATKINS 1974.

²⁹ COWIE – MACKIN 1975.

³⁰ COURTNEY 1983.

³¹ SINCLAIR 1995/2002.

³² COWIE – MACKIN 1993.

³³ COWIE – MACKIN 2001.

³⁴ RUNDELL 2005.

³⁵ PYE 1997, 2006.

³⁶ RUNDELL 2005, 288.

6. getting out

The diagrams and the tables clearly illustrate that the diverse meanings of *off* which are nonetheless unified in a network of semantic extensions. Consider meaning 2 in e. g. *break off, cut off, shave off, tear off; come off, drop off, fall off* = removal, spatial separation, getting rid of something or becoming removed or separated. The spatial meaning of *off* in these examples is related to *lay off, marry off, write off, call off, rip off, siphon off, pay off*, where spatial separation can be extended to any situation in which an object or entity is separated from a given state or in which one element – no matter how abstract – becomes dissociated from some other element. The same connection can be discovered between the above mentioned prototypical spatial meaning and the extended meaning of *off* in *bump off, finish off, knock off, polish off, kill off*, which refer to killing someone, i.e. getting rid of someone.

Even these few examples show that the meaning of particles in phrasal verbs is not at all arbitrary. Most of the common particles in phrasal verbs have literal uses that relate to spatial orientation and there is a metaphorical link between their spatial and figurative uses. Thus metaphors are clearly a powerful tool for helping us to understand a great deal of idiomatic language, so it is reasonable to believe that they also help us to unravel the mysteries of phrasal verbs and their particles.

7. Conclusion

In this paper I have made an attempt to reveal why the traditional lexico-semantic analyses of the phrasal verbs do not seem to give learners enough help to understand and use phrasal verbs properly. Traditional linguists (cf. Bolinger 1971, Sroka 1972, Lipka 1972 and Fraser 1976) have assumed that verb-particle combinations are either fully analysable or opaque, and that the particle has either a literal meaning or probably an aspectual meaning or no meaning at all. In contrast, cognitive linguists, such as Lindner (1981), Lakoff (1987), Rudzka-Ostyn (2003) and Tyler and Evans (2003) demonstrated that the meanings of prepositional/particle usage is highly structured and motivated by metaphors in our conceptual system and thus they are analysable at least to some degree.

That particles contribute special meanings to the verb is shown by the fact that new combinations are rarely made on a random basis, but they form patterns which can, to some extent, be anticipated. Particles often have particular meanings which they contribute to a variety of combinations. These fixed meanings are used in order to create new combinations. For example, the particle *up* has the meaning of completing and finishing in *drink up, eat up, heal up* or *break up*, *off* has the meaning of obstructing and separating in *block off, brick off, cut off* or *wall off* or *down* has the meaning of completing or failing in *break down, close down, hunt down* or *turn down*, etc.

Such kind of regularity can be observed in the meanings of new phrasal verbs. Consider the following examples (cf. *Oxford Dictionary of Phrasal Verbs*³⁷):

be partied out ‘have had enough of parties because you have been to so many’,
chill out ‘relax completely’,
bliss out ‘become totally happy and relaxed’,
veg out ‘sit and relax and do nothing’,
pig out ‘eat an extremely large amount of food, much more than you need’,
google out ‘discover information by means of a thorough research’,
big up ‘praise something very highly’,
sex up ‘make something seem more exciting as it really is’.

I am convinced that recognising the link between the literal and idiomatic meanings of particles via metaphors can greatly contribute to a better understanding of the meanings of phrasal verbs in English, thus putting an end to learners’ fears of learning and using them. It should, however, be borne in mind that learners often do not recognise the conceptual metaphors underlying linguistic expressions, therefore they might need to be made aware of their existence in our mind in an explicit way. By being provided with such kind of cognitive mechanisms, learners will surely be able to learn phrasal verbs faster and retain them longer in memory (cf. Kövecses & Szabó, 1996: 351).³⁸

WORKS CITED

BOLINGER 1971

BOLINGER, Dwight. *The Phrasal Verb in English*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1971, 99–104.

COURTNEY 1983

COURTNEY, R. *Longman Dictionary of Phrasal Verbs*. Harlow: Longman, 1983.

COWIE – MACKIN 1975

COWIE, A. P. – R. MACKIN. *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Volume 1: Verbs with Prepositions and Particles*. London: Oxford University Press, 1975.

COWIE – MACKIN 1993

COWIE, A. P. – R. MACKIN. *Oxford Dictionary of Phrasal Verbs*. Oxford: Oxford University Press, 1993.

³⁷ COWIE – MACKIN 2007.

³⁸ KÖVECSES – SZABÓ 1996, 351.

- COWIE – MACKIN 2001
COWIE, A. P. – R. MACKIN. *Oxford Phrasal Verbs Dictionary for Learners of English*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- COWIE – MACKIN 2007
COWIE, A. P. – R. MACKIN. *Oxford Dictionary of Phrasal Verbs*, 2007.
- FRASER 1976
FRASER, Bruce. *The Verb-Particle Combination in English*. New York: Academic Press, 1976.
- KÖVECSES 2005
KÖVECSES, Zoltán. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex, 2005, 14; 32–45.
- KÖVECSES – SZABÓ 1996
KÖVECSES, Zoltán – Péter SZABÓ. Idioms: A View from Cognitive Semantics. In *Applied Linguistics*, Vol. 17, No. 3. Oxford: Oxford University Press, 1996, 334.
- LAKOFF 1980
LAKOFF, G – M. JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980, 5.
- LAKOFF 1987
LAKOFF, G. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987, 418-439.
- LANGACKER 1987
LANGACKER, R. W. *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites*. Vol. I. Stanford: Stanford University Press, 1987, 231.
- LANGACKER 1991
LANGACKER, R. W. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. II. Stanford: Stanford University Press, 1991.
- LINDNER 1981
LINDNER, Susan J. *A Lexico-Semantic Analysis of English Verb Particle Constructions with OUT and UP*. Ph. D. diss. San Diego: University of California, 1981, 122.
- LIPKA 1972
LIPKA, Leonard. *Semantic Structure and Word-Formation. Verb-Particle Constructions in Contemporary English*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1972, 188.
- MARKS 2005
MARKS, J. Phrasaled out? Don't worry! Help is at hand. In *MED Magazine* Issue 32. <http://www.macmillandictionary.com/MED-Magazine/july-2005/32-Feature-Phrasaled-out.htm> 2005. (2009. 06. 15)
- MC ARTHUR – ATKINS

- MC ARTHUR, T. – B. ATKINS. *Collins Dictionary of English Phrasal Verbs and Their Idioms*. London and Glasgow: Collins, 1974.
- MOON 2005
MOON, R. Metaphor and Phrasal Verbs. In *Macmillan Phrasal Verbs Plus. Language Study*. Rundell, M. (ed). Oxford: Bloomsbury Publishing. Plc., 2005, LS 5.
- PYE 1997, 2006
PYE, G. *Cambridge International Dictionary of Phrasal Verbs*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 2006.
- RUDZKA-OSTYN 2003
RUDZKA-OSTYN, Brygida. *Word power: Phrasal Verbs and Compounds*. The Hague: Mouton de Gruyter, 2003, 2.
- RUNDELL 2005
RUNDELL, Micheal. *Macmillan Phrasal Verbs Plus*. Oxford: Bloomsbury Publishing Plc., 2005, 288, 345.
- SINCLAIR 1995/2002
SINCLAIR, J. *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs*. London: Harper Collins Publisher, 1995/2002.
- SROKA 1972
SROKA, Kazimierz A. *The Syntax of English Phrasal Verbs*. The Hague: Mouton, 1972.
- TYLER – EVANS 2003
TYLER, Andrea & Vyvyan EVANS. *The Semantics of English Prepositions. Spacial scenes, embodied meanings and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

SZERZŐINKNEK

Minden tanulmányhoz bibliográfiát kérünk csatolni az alábbi formai követelmények szerint. A hivatkozásokat lábjegyzetes formában kérjük a bibliográfiában jelzett módon.

Könyvre történő hivatkozás

ZOVÁNYI 1977

ZOVÁNYI¹ Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig.*² Budapest, Akadémiai, 1977, 430.

Több szerzős mű esetén:

BENKŐ–DEMÉNY–VEKOV 1979

BENKŐ Samu–DEMÉNY Lajos–VEKOV Károly (szerk.): *A székely felkelés 1595–1596.* Bukarest, Kriterion, 1979. 320.

Külföldi mű esetén:

BIRELEY 1999

BIRELEY, Robert: *The Refashioning of Catholicism 1540-1700.* Washington, DC, Catholic University of America Press, 1999, 20

Tanulmánykötetben megjelent tanulmányra történő hivatkozás

TÓTH 2001

TÓTH István György: A missziós faházból az érseki trónra. (Marco Bandini bosnyák ferences misszionárius levelei a hódoltságról.) In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére.* Szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. Piliscsaba, PPKE BTK, 2001, 164–227.

Folyóiratcikkre történő hivatkozás

TUSOR 2000

TUSOR Péter: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia. *Századok* 134. 2000, 431–457.

¹ A vezetékneveket kiskapitális betűtípussal kérjük.

² A címetek minden esetben döntve kérjük.

Internetes lelőhelyre történő hivatkozás

LATZKOVITS Miklós: *Inscriptiones alborum amicorum*. <http://susu.cs.jgytf.u-szeged.hu/~latzkovits/index2.php?search=1&lang=hu> (2008.02.12)

Forrásokra történő hivatkozás

B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, IV. 501/a. Borsod vármegye levéltára: Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Jegyzőkönyvek.

A kéziratokat az alábbi címre kinyomtatva és elektronikus úton is kérjük a szerkesztőségbe eljuttatni: postai cím: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, dr. Horváth Zita egyetemi docens, 3515 Miskolc-Egyetemváros; bolcsek@uni-miskolc.hu; tel.: 46/565-230.

Honlap: www.uni-miskolc.hu/~philos.